

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Jiří Nedvěd

**Českoslovenští dobrovolníci, mezinárodní brigády a občanská
válka ve Španělsku v letech 1936 - 1939**

**Czechoslovak Volunteers, the International Brigades and the
Spanish Civil War, 1936 - 1939**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

<mailto:hana.futeroval@ff.cuni.cz>

Praha 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval sám, pouze na základě uvedených pramenů a literatury.

Jiří Nedvěd

Obsah

Obsah	3 - 4
Úvod	5 - 10
1. Španělská občanská válka 1936-1939	11 - 32
1. 1. Příčiny občanské války, druhá republika a vývoj do července 1936	11 - 16
1. 2. Červencové povstání a průběh občanské války	17 - 25
1. 3. Republikánská zóna a „občanská válka uvnitř občanské války“	25 - 32
2. Mezinárodní rozměr konfliktu	33 - 53
2. 1. Mezinárodní situace v předvečer španělské války	33 - 36
2. 2. Italsko-německá intervence ve prospěch Franka	36 - 39
2. 3. Neintervence demokratického Západu	39 - 43
2. 4. Sovětský svaz, Komunistická internacionála a podpora španělské republiky	43 - 53
3. Mezinárodní brigády	54 - 82
3. 1. Zahraniční dobrovolníci v republikánských milicích	54 - 58
3. 2. Nábor, organizace a transport dobrovolníků do Španělska	58 - 63
3. 3. Založení mezinárodních brigád, formování prvních útvarů a obrana Madridu	63 - 69
3. 4. Reorganizace a vývoj interbrigád v l. 1937-1938	
3. 5. Odchod interbrigadistů ze Španělska	
3. 6. Některé další aspekty dějin mezinárodních brigád	

4. „Verbování“ dobrovolníků a jejich cesty do Španělska

4. 1. První českoslovenští dobrovolníci a krajané přijíždějící do Španělska ze zahraničí
4. 2. Organizace náboru dobrovolníků a jejich odjezdy z Československa
4. 3. Chování československých státních úřadů a tzv. „perzekuce“ KSČ a dobrovolníků
4. 4. Financování verbovací akce a motivace dobrovolníků

5. Kdo vlastně byli českoslovenští interbrigadisté?

6. Čechoslováci na španělských frontách

6. 1. První českoslovenští dobrovolníci
6. 2. Hlavní československé bojové jednotky v mezinárodních brigádách
6. 3. Českoslovenští letci a zdravotníci

7. Místo závěru: Osudy československých interbrigadistů po roce 1939

7. 1. Odchod dobrovolníků ze Španělska, návraty domů a druhá světová válka
7. 2. V poválečném Československu
7. 3. Padesátá léta
7. 4. Od rehabilitace do současnosti

Závěr

Resumé - Summary

Prameny a použitá literatura

Úvod

Španělská občanská válka (1936-39) patří ve světě nesporně k nejpodrobněji a také nejčastěji zpracovávaným tématům dějin 20. století. Zvýšená pozornost je od počátku věnována zahraniční účasti na válce, a to především na straně republiky, jejímž nejvýraznějším projevem se staly tzv. mezinárodní brigády. Zatímco v zahraničí existuje k tomuto tématu až nepřehledně¹ bohatá literatura, která se po zpřístupnění části někdejších sovětských archivů nadále rozrůstá, československá (resp. česká) historiografie mu zůstává dost dlužna. Nikoli snad co týče množství prací, těch existuje z předlistopadového období poměrně dost, nýbrž především pokud jde o způsob jeho zpracování. Ten je totiž jednak krajně uniformní, jednak pochopitelně silně ideologicky zatížený.² A tak česká historiografie dodnes komplexní (natožpak moderní) zpracování problematiky československých dobrovolníků ve Španělsku postrádá. Částečně (alespoň pokud jde o ideologickou předpojatost) by to proto chtěla napravit právě tato práce. Přitom právě pro československé dějiny je toto téma mimořádně významné. Nejen proto, že právě

---

¹ Jsou to jednak obecné práce jako např. Castells, Andreu: *Las brigadas internacionales de la guerra de Espana*. Barcelona 1974; a dále práce věnované jednotlivým národním zastoupením např. Alexander, Bill: *British Volunteers for Liberty: Spain 1936-1939*. London 1982; Francis, Hywel: *Miners against Fascism: Wales and the Spanish Civil War*. London 1984; Inglis, Amirah: *Australians in the Spanish Civil War*. Sydney 1987; Beeching, William: *Canadian Volunteers: Spain 1936-1939*. Winnipeg 1989; Ustvedt, Yngvar: *Arbeidere under vapen: norske frivillige i den spanske borgerkrig*. Oslo 1975; O'Riordan, Michael: *Connolly Column*. Dublin 1979; Dankart, Hans: *De oorlog begon in Spanje: Nederlanders in de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939*. Amsterdam 1986.; Weickert, Eugen: *Frihetens soldater*. Malmö 1974; *Für Spaniens Freiheit: Österreicher an der Seite der Spanischen Republik 1936-1939*. Wien 1986; Calandrone, Giacomo: *La Spagna brucia: cronache garibaldine*. Roma 1974 aj.

² Relativně nejlepší z československých prací (jejich souhrn je uveden v seznamu literatury) o interbrigádách práce Fr. Kružíka ze šedesátých let, z nichž ovšem ta souhrnná nebyla publikována (Kružík, František: *Českoslovenští dobrovolníci mezinárodních brigád ve Španělsku 1936-1939*. Kandidátská práce ČSAV – HÚ 1967.) a je dostupná pouze ve strojopisu. Ostatní historiografická produkce je tak ideologicky pokroucená, že je jen obtížně použitelná a čtenář by si měl téměř každou interpretaci ověřit i v jiném zdroji. To platí především o nejrozsáhlejších dějinách československých interbrigadistů - London, Artur G.: *Španělsko, Španělsko....* Praha: Nakladatelství politické literatury 1963

dobrovolníci z tehdejšího Československa patřili uvnitř interbrigád vzhledem k počtu obyvatelstva své země relativně k nejsilněji zastoupeným skupinám,³ ale zejména tím, jak výrazně u nás problematika interbrigadistů přerůstá svůj zdánlivý časový rámec třicátých let. Mnohé z interbrigadistů nalézáme zapojené do evropského antifašistického zápasu a později i ve vysokých funkcích komunistického režimu v Československu.

Tato práce si proto klade za cíl, jak už bylo naznačeno, především zpracovat problematiku československých interbrigadistů bez postranních ideologizujících přístupů, a to v kontextu vývoje celých mezinárodních brigád a průběhu španělské občanské války. Vedlejším záměrem je zde i přehodnotit podle současného stavu bádání některé aspekty tohoto tématu (zejména pokud jde o roli SSSR, potažmo celého komunistického hnutí, ve Španělsku), které byly v československé literatuře věnované interbrigádám hrubě dezinterpretovány. Proto se v první polovině práce budu věnovat podrobněji i záležitostem, které nejsou v přímém vztahu k československým dobrovolníkům – nastíním kořeny, vznik a průběh konfliktu, jeho místo v kontextu mezinárodní politiky 30. let., jakož i vztah klíčových velmocí k němu (který do značné míry vznik mezinárodních brigád zapříčinil). Detailně zde rozeberu i obecné dějiny interbrigád. Budu sledovat vytváření těchto „organizovaně dobrovolnických“ sborů počínaje kominternovským rozhodnutím o jejich založení, přes náborové kampaně komunistických stran a transport dobrovolníků do Španělska, až po formování vojenských útvarů v Albacete. Shrnu také jejich organizační vývoj a účast v nejvýznamnějších bojích občanské války (zejm. při proslulé obraně Madridu), která se uzavřela odvoláním interbrigád z front v srpnu 1938. V závěru této části se potom budu výběrově zabývat i některými speciálními nebo spornými stránkami historie mezinárodních

---

³ Z tehdejšího Československa se podle posledních výzkumů v jejich řadách zapojilo do konfliktu přes 2200 občanů. (Nekvasilová, K.: *Seznam československých interbrigadistů (1936-1939)*. Praha: ČSPB 1996)

brigád, které dosud buď stály stranou zájmu československé historiografie (např. působení komunistické propagandy na dobrovolníky) nebo jí byly překrucovány, resp. zjednodušovány (např. otázka motivace interbrigadistů pro boj ve Španělsku).

V druhé polovině se už budu soustředit na vlastní výklad problematiky československých dobrovolníků. Hlavní důraz v této části budu klást na analýzu verbovací akce KSČ, na její průběh a fáze (včetně reakce ze strany státních úřadů), na způsoby získávání dobrovolníků a na zachycení jejich obtížných cest na Pyrenejský poloostrov. V další části se pokusím odpovědět na zásadní otázku, kdo vlastně byli českoslovenští interbrigadisté. Na tento „profil“ interbrigadisty navážu částí věnovanou samotnému působení československých dobrovolníků na španělských frontách. Formou přehledu zrekapituluji, v jakých útvarech zde Čechoslováci bojovali a v jakých operacích byli nasazeni. Stranou nenechám ani příslušníky zvláštních složek, jako byli letci, zdravotníci atp. V závěru pak podám letmý přehled osudů československých příslušníků mezinárodních brigád po odchodu ze Španělska, a to jak těch typických, tak výjimečných. Nejprve budu sledovat jejich účast v dalším protifašistickém boji, ať už v řadách spojeneckých armád nebo v odbojových hnutích různých evropských zemí (zvl. ve Francii, v protektorátu a na Slovensku). V období po skončení druhé světové války se zaměřím na turbulentní osudy významných stranických funkcionářů z řad bývalých interbrigadistů.

Pokud jde o materiálovou základnu práce, v úvodních obecných kapitolách vychází téměř výlučně ze zahraniční odborné literatury. Československá historiografická literatura je právě pro tyto stránky věci nejvíce nepoužitelná, neboť podává zcela překroucený obraz reality. Pro dějiny občanské války a zahraniční účasti v ní jsou ústředními knihami dvě britské práce, a to klasická a mnohokrát vydaná (ale neustále

doplňovaná) *The Spanish Civil War* od Hugh Thomase⁴ a trochu mladší, ale už rovněž klasická *A Concise History of the Spanish Civil War* od Paula Prestona⁵. Pro posouzení sovětské politiky vůči španělské válce a španělské republice je navíc velmi důležitá kniha Stanleyho Paynea *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*⁶, která vychází z nejnověji publikovaných sovětských dokumentů. Pro dějiny interbrigád jsem pak využil zejména tyto práce: poněkud protikomunisticky zahrocenou ale výtečně napsanou a objevnou *Comintern Army* od Dana Richardsona, přehledné a více méně nekritické zpracování Verle Johnstona *Legions of Babel: The International Brigades in the Spanish Civil War* a dvě práce nedávného data, které se snaží o maximální objektivitu a zohlednění nově objevených dokumentů – Jackson, Michael: *Fallen Sparrows (the International Brigades in the Spanish Civil War)* a Durgan, Andy: *Freedom fighters or Comintern army? The International Brigades in Spain*. Kombinace těchto publikací má navíc tu výhodu, že každá z nich vyšla v jiné době (v 60., 80., resp. 90. letech) a měla k dispozici odlišné prameny. Leccos vyplynulo také z tohoto srovnání.

V kapitolách věnovaných verbovací akci KSČ a „profilu“ československého interbrigadisty jsou primárními zdroji archivní materiály uložené ve Vojenském historickém archivu v Praze ve fondu 32 – Českoslovenští interbrigadisté. Kromě toho zde využívám i některých poznatků z výše zmíněných zahraničních knih a mnohé memoárové literatury pocházející od československých dobrovolníků (uvedena v seznamu literatury). Z domácích historiografických prací jsem v těchto kapitolách čerpal pouze z polemických článků pamětníků na stránkách Příspěvků k dějinám KSČ v l. 1966 – 1969⁷ a omezeně ze studie

---

⁴ Thomas, Hugh.: London: Penguin Books 2003

⁵ Preston, Paul: *A Concise History of the Spanish Civil War*. London: Fontana Press 1996

⁶ Payne, Stanley G.: *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*. New Haven: Yale University Press 2004

⁷ zejména Hromádka, Ota: *Ještě poznámky k historii čs. dobrovolníků ve Španělsku*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1967, s. 917-921 a též: *K historii československých dobrovolníků ve Španělsku*. Příspěvky k dějinám KSČ,

Františka Kružíka *Odjezdy čs. dobrovolníků do Španělska 1936-1938*.⁸ Naproti tomu v přehledové kapitole rekapitulující samotnou účast Čechoslováků v jednotkách mezinárodních brigád jsem z československých prací vycházel hojně.⁹

Pro zpracování osudů dobrovolníků po roce 1939 jsem kromě archivních pramenů využil nejvíce publikace porevoluční provenience, z níž bych rád uvedl alespoň tyto práce: obsáhle a precizně komentované vydání Fučíkovy *Reportáže, psané na opráče*¹⁰, připravené Františkem Janáčkem, kde je v poznámkovém aparátu zachyceno mnoho osudů interbrigadistů v protektrátním odboji; dále ojedinělou studii věnující se úloze interbrigadistů v aparátu KSČ po 2. světové válce od kde Jaroslava Boučka¹¹; pro období po roce 1945 pak knihy Karla Bartoška, jednak knižní rozhovor s jedním z nejvýznamnějších čsl. interbrigadistů Lacem Holdošem¹², a především jeho vynikající knihu *Zpráva o putování v komunistických archivech*¹³, která se přímo zabývá úlohou některých bývalých interbrigadistů v poválečném komunistickém hnutí (zejm. jde o Artura Londona), a publikace Karla Kaplana týkající se perzekuce v padesátých letech, z nichž nejdůležitější je jeho edice výpovědi vyšetřovatele StB Doubka.¹⁴

---

roč. 1966, s. 376-389; Marek, Karel: *V zájmu historické pravdy*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1967, s. 434-449, Pavel, Josef: *K historii československých dobrovolníků ve Španělsku*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1967, s. 583-608

⁸ Kružík, František: *Odjezdy čs. dobrovolníků do Španělska 1936-1938*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1968, s. 533-554

⁹ především z těchto prací: Šmoldas, Zdeněk: *U Madridu se bojuje za Prahu (Českoslovenští letci ve španělské občanské válce)*. Praha: SPB 1986. Kružík, František: *Českoslovenští dobrovolníci mezinárodních brigád ve Španělsku 1936-1939*. Kandidátská práce ČSAV – HÚ 1967. Hušek, Josef - Pavel, Josef: *Příspěvek k práci československých komunistů v mezinárodních brigádách ve Španělsku*. In: Sborník VPA – Příspěvky k dějinám vojenské politiky KSČ. Praha 1960, s. 261-317 a London, Artur G.: *Španělsko, Španělsko....* Praha: Nakladatelství politické literatury 1963

¹⁰ Fučík, Julius: *Reportáž, psaná na opráče*. Praha: Torst 1995

¹¹ Bouček, Jaroslav: *Čs. interbrigadisté jako zdroj politických elit po roce 1945*. In: *Politické elity v Československu 1918 - 1948*. Praha: ÚSD AV ČR 1994, s. 147-180

¹² Holdoš, L. - Bartošek, K.: *Svědék Husákova procesu vypovídá*. Praha: Naše vojsko 1991

¹³ Bartošek, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha - Paříž (1948-1968)*. Praha – Litomyšl: Paseka 2000

¹⁴ Kaplan, Karel (ed.): *StB o sobě: Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha: Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu 2002

Věřím, že svou prací přispějí k rozšíření poznatků o československých příslušnících mezinárodních brigád a alespoň částečně i k neideologické odpovědi na kruciální otázku: co vedlo více než dva tisíce převážně mladých Čechoslováků k tomu, aby odjeli nasazovat do vzdáleného Španělska život za cizí svobodu.

1. Španělská občanská válka

1. 1. Příčiny občanské války, druhá republika a vývoj do července 1936

„Nuže, co bylo příčinou té velké války?“ položil jsem těžkou otázku.

„Ach, pane,“ odpověděl prudký a zvedl obě ruce nad hlavu, „bylo tisíce příčin a jedna ze druhé vyšla, vzájemně splývaly nebo se doplňovaly nebo stály proti sobě jako nepřátelská znamení. A všechno to vycházelo z dalekých časů a velikých hloubek.“

(Zd. Němeček: Dábel mluví španělsky)

Výbuch španělské občanské války v červenci 1936 byl výsledkem složitého komplexu problémů, které se nahromadily za několik staletí zaostalého vývoje španělské společnosti a vyostřovaly do nepřeklenutelných antagonizmů během prvních desetiletí dvacátého století. Mezi nejpalčivější problémy, které dlouhodobě sužovaly španělskou společnost a znemožňovaly její modernizaci, patřily především agrární otázka (mnohde přežívající takřka středověké formy zemědělství), dominantní vliv církve na život společnosti (zejm. její role ve vzdělávání a kultuře), ultrakonzervativní velení armády zhusta zasahující do politiky a bránící demokratizačním snahám a regionální separatizmus (letité soupeření Basků, Katalánců a Galicijců s kastilským centralizmem). Následkem těchto zakořeněných „neduhů“ byla hluboce rozpolcená společnost – tzv. dvojí Španělsko – tj. „velmi komplexní rozdělení země na dva všestranně antagonistické sociální bloky“¹⁵. V dílčích střetech pak proti sobě stáli bezzemci a latifundisté, antiklerikálové a katolíci, dělníci a továrníci, regionalisté a centralisté atp.

Rozpory, které vřely pod povrchem španělské společnosti a které propukly již v sérii nepokojů a stávek v letech 1918–1921 (tzv. *trienio bolchevique*), byly sice načas potlačeny (nikoli však odstraněny) vojenskou diktaturou generála Prima

---

¹⁵ Preston, Paul: *A Concise History of the Spanish Civil War*. London: Fontana Press 1996, s. 10

de Rivery (1923–1930). Po jejím pádu a následném konci vyčerpané monarchie Alfonse XIII. v dubnu 1931 se však v demokratickém prostředí druhé republiky vynořily s ještě větší intenzitou. Pět let španělské druhé republiky (1931–1936) bylo skutečně ve znamení neustálého neklidu a ostrých konfliktů, které se staly bezprostřední příčinou vzniku občanské války. Na druhou stranu se právě v této době odehrávaly nadlouho poslední „úpřímné (ikdyž nezdařené) pokusy proměnit Španělsko v moderní evropský stát“.¹⁶

Republika se od počátku nacházela v krajně nelehké situaci – její vyhlášení vzbudilo ohromné nadšení a nesmírná očekávání v nejrůznějších vrstvách společnosti (nezřídka zcela protichůdná), která nebyla ani při nejlepší vůli s to naplnit. Republikánské vlády (Zamorova a zejména Azaňova) sice neprodleně zahájily reformní kroky, které ovšem mnohdy nebyly schopny prosadit v praxi a které proto nepřinesly žádoucí výsledky. Jejich efektivitu oslaboval menším dílem (vcelku pochopitelný) radikalismus nespokojených rolníků a dělníků vybíjející se v násilných bouřích, a především pak (také pochopitelný) tuhý odpor monarchistické, klerikální a latifundistické pravice – tj. onoho tradičního Španělska, pro nějž každá změna statu quo představovala ohrožení jeho letitých výsad.¹⁷ Tíživá hospodářská situace, nedůsledné a vleklé provádění agrární reformy a některé razantní zákroky proti stávkujícím nakonec postupně podkopaly důvěryhodnost středolevé vlády a rozbily soudržnost liberálních a levicových stran. S přispěním všeobecného rozčarování z republikánského parlamentního zřízení zvítězila v předčasných parlamentních volbách na podzim 1933 konsolidovaná pravice.¹⁸

---

¹⁶ Chalupa, Jiří: *Zápisky o válce občanské*. Praha: NLN 2002, s. 10

¹⁷ Krajiním projevem takového odporu se stal nezdařený pokus generála Sanjurja o ozbrojené pronunciamiento v srpnu 1932. Puč nicméně skončil fiaskem a generál musel uprchnout do Portugalska, kde dále konspiroval proti republice a vyčkával na návrat až do července 1936.

¹⁸ Odpovědnost za to nesla do velké míry socialistická strana (PSOE), která odmítla jít do voleb v koalici s republikány, a kvůli volebnímu systému upřednostňujícímu širší volební seskupení získala přes vysoký počet voličů v Kortesech pouhých 55 křesel.

Během její vlády (vedené radikální stranou premiéra A. Lerrouxe) - tzv. *bienio negro* (1933-1935) - byla většina předchozích reformních snah výrazně zpomalena nebo docela zastavena. Mnozí její stoupenci navíc nynější mocenskou převahu chápali jako vhodnou příležitost k návratu k poměrům před rokem 1931 a napadali samotné základní principy republiky¹⁹. Když v říjnu 1934 vstoupila do vlády i otevřeně monarchistická a antirepublikánská CEDA (jinak nejsilnější strana pravice i Kortesů), vyvolali radikalizovaní socialisté obávající se fašistického zvratu, částečně podporovaní i anarchisty a komunisty, vlnu generálních stávek po celé zemi. Většina z nich byla brzy potlačena. Nejprudší boje dělníků se státní mocí se rozhořely v asturském Oviedu a skončily tisíci padlých a zraněných a následnou krutou perzekucí povstalců. Ačkoli měla tato akce podle jejích strůjců upevnit republikánský režim proti jeho nepřátelům, historici se dnes vesměs shodují, že právě toto otevřené vystoupení levice proti legitimně zvolené vládě (a tím i proti republice jako takové) a výzva k povstání „otevřely Pandořinu skříňku ozbrojené konfrontace, kterou již nešlo zpětně uzavřít.“²⁰

Odpovědí na politiku pravicového kabinetu (nyní ještě konzervativnější než dříve) - hlavně na brutální potlačení hornických nepokojů v Asturii a spuštění vlny represe vůči celé levici - bylo sbližování mezi levicovými a středolevými stranami. Zejména republikán Azaña a umírněný socialista Prieto usilovně pracovali na tom, aby přesvědčili své strany, že v zájmu příštího volebního vítězství je nezbytné otupit hrany (předně ztlumit revoluční extremismus jiného socialistického vůdce Larga Caballera) a vytvořit širokou volební frontu. Takovému spojení navíc nahrávala i příznivá atmosféra v okolní Evropě (hlavně obdobný vývoj ve Francii).

---

¹⁹ Předáci CEDA (o jejíž hlasy se vláda opírala) plamenně hovořili o „*degenerované demokracii*“ a nezbytné záchraně Španělska před „*židy, kacíři, zednáři, liberály a marxisty*“.

²⁰ Nálevka, Vladimír: *Světová politika ve dvacátém století I*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml. 2000, s. 110

Shoda byla nalezena nejprve na půdě odborového hnutí a posléze byla v polovině ledna 1936 uzavřena smlouva o vytvoření volebního bloku lidové fronty. Jejími členy se staly Republikánská levice, Republikánský svaz, Katalánská republikánská Esquerra, Socialistická strana (PSOE), Komunistická strana Španělska (PCE), mládežnické organizace socialistů a komunistů, sjednocené odbory a některé menší levicové skupiny. Anarchisté do ní sice formálně nevstoupili, zejména v rámci odborů s ní nicméně také spolupracovali. Tato lidová fronta ovšem „v rozporu s tvrzením pravicové [a nutno dodat i pozdější komunistické - pozn. aut.] propagandy, nebyla ve Španělsku výtvorem Kominterny, nýbrž obnovením republikánsko-socialistické koalice z roku 1931. Levice a levý střed se semkly na základě programu amnestie pro politické vězně, provedení elementárních společenských reforem a zajištění svobody odborů.“²¹

Mezitím se dále prohlubovala krize Lerrouxovy vlády, která ztrácela podporu v Kortesech, a vyvrcholila na podzim 1935 její demisí po několika finančních skandálech čelných představitelů radikálů a faktickém rozkladu této vládní strany. Prezident Alcalá Zamora poté odmítl pověřit sestavením nové vlády vůdce CEDA Gila Roblese, rozpustil Kortesy a vypsál na únor příštího roku předčasné volby. Předcházela jim do krajnosti vybičovaná volební kampaň, kdy oba tábory líčily nadcházející politický střet jako osudovou otázku života a smrti, a tato atmosféra se měla přelít i do následujících měsíců.

Ve volbách 16. února 1936 nakonec těsně zvítězily strany sdružené v lidové frontě, ale díky volebnímu systému obsadily silnou většinu v Kortesech.²² Kabinet sestavil opět liberální republikán Manuel Azaña, který se snažil navázat na reformní program své první vlády. Jeho úsilí však naráželo nejen na

---

²¹ Preston, cit. dílo, s. 58

²² Vítězství stran sdružených v Lidové frontě nebylo zdaleka tak výrazné, jak by napovídal rozdíl v počtu poslanců obou stran (268 : 205). Ve skutečnosti dosáhla levice 34, 3%, pravice 33, 2% a centristé 5, 4% hlasů.

zuřivý odpor pravice, ale i na vlastní vratkou pozici, když složení vlády naprosto neodráželo skladbu volební koalice, která jí pomohla k moci.²³ Tato slabost se ještě prohloubila, když v květnu Azaña opustil premiérský post a po odvolání Alcalá Zamory byl zvolen novým prezidentem. Původní nadějný plán, podle nějž se měl nyní stát předsedou nové vlády populární a schopný socialista Prieto (čímž by zároveň přivedl svou stranu do vlády), zmařil tvrdošíjný odpor Larga Caballera, a tak byl nakonec jejím sestavením pověřen vážně nemocný a značně pasivní liberál Santiago Casares Quiroga.

K ozbrojenému povstání proti vládě se schylovalo prakticky od únorových voleb. Většina pravice byla nyní přesvědčena, že ústavní cesta k likvidaci republiky selhala a je třeba přistoupit k jejímu násilnému odstranění. Opoziční politici se ani příliš nesnažili skrývat, že ve spolupráci s vysokými armádními důstojníky osnují státní převrat. Navzdory tomu, že vláda dostávala o těchto konspiracích poměrně přesné informace, hrozící nebezpečí hrubě podceňovala a neodhodlala se proti spiklencům včas účinně zasáhnout.

Během tzv. „neklidného jara“ 1936 se hluboce rozdělená španělská společnost dále polarizovala a situace se vládě vymykala z rukou. V celé zemi se šířila atmosféra nenávisti a násilí, množily se politické útoky, provokace a atentáty²⁴ (s desítkami mrtvých), ochromovaly ji série stávek, prohluboval se politický a společenský rozklad. Za této situace sílilo na obou stranách přesvědčení, že sporné otázky už není možné vyřešit jinou cestou než ozbrojeným střetnutím obou táborů, které by o budoucnosti země rozhodlo s definitivní platností.

---

²³ Vinu na tom měla především PSOE – nejsilnější složka Lidové fronty –, ohledně participace na „buržoazní“ vládě fatálně rozštěpená. Zatímco umírněné křídlo strany pod vedením Indalecia Prieta podporovalo socialistické angažmá ve vládě (které by její pozici nepochybně výrazně posílilo), vlivnější radikálové v čele s Lagem Caballerem (obavající se odlivu členstva ke konkurenčním anarchistům) trvali na čistě republikánském kabinetu pouze s vnější podporou socialistů.

²⁴ Zvláště aktivně si v tomto směru počínali příslušníci fašistické falangy. Ve shodě s monarchisty se svými teroristickými útoky snažila co nejvíce destabilizovat situaci, a tím zdiskreditovat republiku a ospravedlnit nutnost zavedení autoritářského režimu. Socialističtí a anarchističtí radikálové jim nicméně při svých odplatách neuzůstávali nic dlužni.

Občanská válka jako způsob řešení problémů nebyla ostatně ve Španělsku ničím zvlášť výjimečným - jen během posledního století vzplanula již třikrát. Poněkud nevšední byla snad jen oboustranně extrémně vyhrocená nenávist, která připouštěla jediné východisko nadcházejícího konfliktu - totální porážku a zničení protivníka. Tato umanutá krutost se přitom v průběhu války ještě stupňovala.

Postoj značné části společnosti - nemožnost prohlubování všeobecného rozvratu - pregnantně vyjádřil Gil Robles, předseda monarchistické strany CEDA a paradoxně jeden z hlavních „rozvratníků“, na zasedání Kortesů měsíc před povstáním: *„Země může žít jako monarchie nebo jako republika - s parlamentním nebo prezidentským systémem, v komunizmu nebo ve fašizmu! Ale nemůže žít v anarchii. Nyní bohužel Španělsko v anarchii je. A my jsme dnes přítomni pohřbu demokracie!“*²⁵ Definitivní rozbuškou, která urychlila výbuch povstání, se nakonec stal falangistický atentát na republikánského důstojníka José del Castilla a následná odvetná vražda předního (fašizujícího) monarchistického politika Calva Sotela z rukou uniformované policie. Tato událost šokovala celou španělskou veřejnost a utvrdila i dosud váhající spiklence (mezi nimi Franka), že vojenský zásah zachraňující Španělsko před anarchií už nesnese odkladu.

---

²⁵ citováno podle Thomas, Hugh: *The Spanish Civil War*. London: Penguin Books 2003, s. 5

1. 2. Červencové povstání a průběh občanské války

„A promluvíme si s nimi v Madridu, třebaže snad to, co kolem nás zůstane stát, už nebude vypadat jako Madrid.“

(B. Brecht: Pušky paní Carrarové)

Vojenské povstání proti legální vládě Lidové fronty nakonec vypuklo navečer 17. července nejprve ve španělském Maroku (v posádkách v Melille, Tetuanu a Ceutě). Následujícího dne se pak vzbouřily vojenské divize na Pyrenejském poloostrově. Spiklenci plánovali rychlý státní převrat a nastolení vojenské diktatury obdobné té z roku 1923. Počítali sice s určitým odporem, byli však překvapeni jeho intenzitou a odhodlaností. Bez výraznějších obtíží uspělo povstání jen v Maroku, na Kanárských a Baleárských ostrovech, v tradičně katolickém Leonu a Staré Kastilii, v karlistické Navaře, v Galicii a v části Andalusie. Na většině území však narazilo na spontánní odpor obyvatelstva (zejména dělníků).

Madridská vláda byla událostmi zpočátku zcela ochromena a bezradný Cesares Quiroga podal 19. července demisi. Sestavením nové vlády byl pověřen umírněný republikán Martines Barrio, který se pokusil s pučisty vyjednávat, ale po krachu jednání ještě téhož dne abdikoval. Prezident Azaña nyní jmenoval premiérem dosavadního ministra námořnictva José Giralu, který konečně vyhověl naléhání odborových organizací a rozhodl se vydat zbraně z vojenských skladišť dělníkům. To bylo velmi důležité, jelikož většina pozemního vojska (a téměř všichni důstojníci) a větší část policejních sil (Guardia civil) se přidala na stranu pučistů, zatímco loajální vůči madridské vládě zůstalo jen španělské námořnictvo (když mužstvo eliminovalo své povstalecké důstojníky), letectvo a menší část policejních oddílů (zejm. Guardia asalto).

Během prvního týdne tak vzbouřenci ovládli pouhou třetinu španělského území, z významnějších měst Pamplonu, Burgos,

Zaragozu, Oviedo, Salamancu, Avilu, Segovii, Cadiz, Cordobu, Granadu a Seville. Neuspěli především v klíčových politických a hospodářských centrech země - Madridu, Barceloně, Valencii - a v průmyslových oblastech Baskicka a Asturie. Levicové strany a odbory zde narychlo zformovaly milice, kterým se podařilo vzpouru potlačit. Do konce července se vyjasnila situace a rozdělení země na republikánské a nacionalistické území. Vojenský puč tak postupně přerůstal ve vleklou občanskou válku.

Překvapivý neúspěch rychlého převzetí moci povstalice poněkud zaskočil a republikáni přebírali iniciativu. Ze složité situace nakonec zachránila povstání vojenská pomoc Itálie a Německa. Letecký most vytvořený koncem července pomocí německých a italských transportních letadel umožnil Frankovi přesunout jeho africké oddíly z Maroka přes Gibraltar. Tyto koloniální jednotky se shromažďovaly v Seville, odkud posléze zahájily postupné dobývání poloostrova.

Druhým ohniskem nacionalistů byla severní armáda v navarrské Pamploně pod velením architekta červencového povstání - generála Moly. Svůj hlavní útok vedla na sever ve snaze odříznout republikánské Baskicko od hranic s Francií. Po těžkých bojích ovládla během srpna a září hraniční Irún (obránci zde bojovali téměř beze zbraní) i sousední San Sebastian a severní část republikánské zóny se ocitla v obklíčení. Další část Molovy armády postupovala od severu na hlavní město a zbytek odešel vyztužit aragonskou frontu před Zaragozou.

Nejsilnější nápor povstalců ovšem přišel z jihu. Výborně vyzbrojené a vycvičené (a nadto také mimořádně kruté) jednotky africké armády podnikly rychlý postup z jižní Andalusie, přes Estremaduru podél portugalských hranic a odtud směrem k Madridu, jemuž slabě vybavení obránci republiky nebyli schopni čelit. Do rukou povstalců padalo jedno republikánské

město po druhém (Huelva, Mérida, Badajoz, Talavera de la Reina) a ti počátkem září stanuli pouhých sto kilometrů jihozápadně od Madridu. Za této situace podal neakceschopný Giralův kabinet demisi a novou vládu se širší podporou sestavil socialista Largo Caballero.

V této fázi války proti sobě stály na jedné straně dobře organizované a vyzbrojené jednotky pučistů s profesionálním velením a na druhé straně vzájemně nekoordinované, špatně vyzbrojené milice, jejichž bojové úspěchy byly mnohdy dány pouze početní převahou a mimořádným odhodláním k boji a byly vykoupeny těžkými ztrátami. Na dobytém území se potom okamžitě rozeběhla nelítostná represe skutečných i domnělých protivníků – především oddíly Marokánců a cizinecké legie doslova masakrovaly místní obyvatelstvo. Svědectví o zvěrstvech spáchaných v Badajozu a jinde šokovaly světovou veřejnost a již dopředu děsily obránce dalších republikánských měst.

Mezitím si Franco postupně zajistil vůdčí postavení uvnitř povstaleckého tábora a stal se jeho *caudillem*. Původní předpokládaná hlava nacionalistického Španělska generál Sanjurjo zemřel při leteckém neštěstí při návratu z portugalského exilu a Frankův asi nejvážnější konkurent – populární vůdce falangy José Antonio Primo de Rivera zůstal ve vězení v republikánské zóně (kde byl v listopadu 1936 popraven). Ve Frankův prospěch hovořily jednak vojenské úspěchy a síla jeho jednotek, jednak monopol na vyjednávání s Itálií a Němci o vojenské pomoci. Podařilo se mu rovněž přesvědčit reprezentanty tradičního Španělska, že právě on je schopen zajistit pořádek a zachování jejich privilegií. Svou pozici navíc upevnil jedním symbolickým krokem, když koncem září místo útoku proti hlavnímu městu nejprve vysvobodil povstalecké vojáky obklíčené od počátku války v pevnosti Alcázar v posvátném městě katolického Španělska, Toledu. Toto gesto Franco také dokázal bohatě propagandisticky využít, a to

jak ve Španělsku, tak v zahraničí.²⁶ Po osvobození Toleda se zdálo, že dobytí Madridu je otázkou nanejvýš několika týdnů.

Proti hlavnímu městu nakonec vytáhli povstalci v polovině října a počátkem listopadu již dosáhli jeho jihozápadních okrajů. Republikáni nyní koncentrovali v Madridu velké množství svých ozbrojených sil i čerstvé dodávky sovětské vojenské pomoci a byli odhodláni k tuhému odporu. 6. listopadu se nicméně Caballerova vláda rozhodla k přesunu do Valencie a řízení obrany města převzal Výbor pro obranu v čele s generálem Miajou. Hlavní útok frankistů začal 8. listopadu z Casa de Campo přes řeku Manzanares do univerzitního města, ale republikánům se v těžkých bojích podařilo jejich postup zarazit. Psychologickou podporu obráncům přineslo rovněž nasazení první (XI.) mezinárodní brigády (patrně nej kvalitnější mezi všemi interbrigádami). Několikadenní urputné boje nakonec kromě záplavy mrtvých na obou stranách nic významného nepřinesly a koncem listopadu přešla bitva o Madrid ve statické obléhání doplňované těžkým bombardováním a leteckými nálety, které měly zlomit morálku obyvatelstvo.

Během příštích čtyř měsíců se Franco pokusil třemi mohutnými ofenzivami obklíčit Madrid z boku a odříznout ho od republikánského zázemí. Ale ani útoky na silnici do La Coruňy v prosinci a lednu, ani v únoru na jihu na řece Jaramě, ani v březnu na severu poblíž Guadalajary nevedly ke kýženému výsledku. Obrana republikánů, nyní již lépe organizovaná a vyzbrojená, tvořená zčásti oddíly nově budované lidové armády a mezinárodních brigád, všem výpadům odolala a na některých místech se jí podařilo i vyrazit do protiútoků. Zejména vítězství v bitvě na Guadalajaře, kde Mussoliniho italské intervenční vojsko utrpělo těžké ztráty, bylo oslavováno jako rozhodující obrat ve válce a „hrob fašizmu“. To však bylo spíše zbožné přání než realistický odhad situace. Mezitím na

---

²⁶ Obránci Alcazaru byly v nacionalistické propagandě představovány jako zosobnění nejlepších vlastností „nového Španělska“: nezdolnosti, odvahy, věrnosti ideálům a odhodlání za ně trpět. V symbolické rovině pro ni znamenal Alcazar totéž, co Guernica pro propagandu republikánskou.

přelomu ledna a února nacionalisté dokončili také dobývání jižní Andalusie svým tažením proti Malaze. Slabá milicionářská obrana zde neměla nejmenší šanci a po několika dnech bylo město dobyt. Následovaly jedny z nejkrutějších represí celé občanské války, plenění a masové vraždění republikánů.

Neúspěch u Madridu přinutil nacionalisty ke změně strategie. Namísto ovládnutí hlavního města se nyní zaměřili na izolovanou baskickou enklávu na severu, kam je lákaly těžký průmysl a nerostné bohatství. Ofenzívu na severní frontě zahájil generál Mola²⁷ na počátku dubna 1937. Nacionalisté plně využívali své letecké převahy (zejm. německé legie Kondor) a drtivými nálety na nechráněná města decimovali nejen obránce, ale i civilní obyvatelstvo (26. dubna bylo srovnáno se zemí posvátné město Basků - Guernica). Jejich postup byl poměrně rychlý - Baskové byli slabě vyzbrojeni a odlehlost ostatních částí republiky znemožňovala účinnou pomoc -, v červnu prorazili „železný kruh“ kolem Bilbaa a za několik dní hlavní město Baskicka padlo. Baskická vláda nepochopitelně odmítla zničit válečný průmysl, kterého se nyní zmocnili frankisté. Po krátké přestávce způsobené republikánskou protiofenzívou u Brunete obsadili koncem léta i zbývající území kolem Santanderu. Část republikánské armády se ještě stáhla do asturijských hor, kde boje pokračovaly až do podzimu (tamní centrum republikánů Gijón byl obsazen 21. října) a následně přešly v partyzánskou válku.

Republikáni se několikrát pokusili svým výpadem stáhnout část frankistických jednotek ze severní fronty a ulevit tak Baskicku, ale jarní operace u Huesky a Segovie efekt nepřinesly. Na začátek července naplánovali dlouho připravovanou masivní ofenzívu u vesnice Brunete západně od Madridu, která měla prolomit nepřátelské linie kolem hlavního města. Soustředili zde ohromné lidské i materiální síly (největší za celou válku), včetně všech pěti mezinárodních

---

²⁷ Ten však během tažení 3. června zahynul při letecké havárii.

brigád. Útok se však nezdařil a za cenu obrovských ztrát (především mnoha zkušených vojáků a katastrofální zničení válečného materiálu) nakonec získali jen nepatrný pruh území.²⁸

Přes neúspěch u Brunete spustili republikáni během několika týdnů novou ofenzívu - tentokrát na aragonské frontě - jejímž cílem mělo být dobytí Zaragozy. Volbu této fronty ovlivnily dva faktory: jednak zde frankistické jednotky byly poměrně slabé a za druhé hodlala vláda využít přítomnosti vojáků k rozdrčení místní anarchistické moci (viz níže kap. 1. 3.). Očekávaný rychlý průlom se však nedostavil, republikáni byli odrazeni a nadto ztratili ve zbytečných útocích na dobře chráněné pozice (jako bylo městečko Belchite) znovu velké množství vojáků i techniky. Ústřední vláda se pak na konci října kvůli snazší kontrole Katalánska a Aragonie přesunula z Valencie do Barcelony.

Během podzimu 1937 Franco konsolidoval své vojenské síly (posílené uvolněnými jednotkami ze severu) a připravoval další útok na Madrid v guadalajarském sektoru. Republikáni se mu pokusili předejít preventivním výpadem na město Teruel v jižní části aragonské fronty, který začal v polovině prosince. Tentokrát se jim sice načas podařilo nepřítele překvapit a dobýt některé jeho pozice včetně samotného Teruelu, ale nacionalistický protiúder začátkem nového roku situaci rychle zvrátil. Po jedné z nejstrašnějších bitev občanské války (odhaduje se, že lidová armáda ztratila u Teruelu na šedesát tisíc mužů) museli republikáni koncem února celé území narychlo vyklidit a stáhnout se zpět.

Nacionalisté nyní využili zmatku v lidové armádě a už necelé dva týdny po znovudobytí Teruelu zahájili svůj drtivý útok na Aragonii, který měl oddělit Katalánsko od zbytku republiky. Po zničujícím dělostřeleckém a leteckém bombardování pěchota snadno prolomila aragonskou frontu a

---

²⁸ Tato neúspěšná operace, která mnoha vojákům připadala naprosto bezúčelná, také nahlodala morálku uvnitř mezinárodních brigád a vedla k několika vzpourám (např. v americkém a anglickém praporu XIII. brigády).

rychle postupovala směrem k moři. Zaskočená, špatně vyzbrojená a demoralizovaná lidová armáda se nebyla schopna přesile účinně bránit, a tak již 15. dubna (zhruba pět týdnů po zahájení ofenzívy) obsadili nacionalisté město Vinaroz pod ústím Ebra a dosáhli tak břehů Středozemního moře. Koridor rozdělující republikánskou zónu se měl v průběhu jara a léta dále rozšiřovat.

Franco se ale proti všeobecnému očekávání neobrátil proti Katalánsku, nýbrž zamířil na jih a rozvinul operace na levantské frontě, což poskytlo republikánům čas na znovuzformování roztržštěných jednotek na severním břehu Ebra. Využili také čerstvého vojenského materiálu, který se podařilo dopravit přes dočasně otevřené francouzské hranice, a přichystali další (a poslední mohutný útok). Eberská operace se stala vyvrcholením zhoubné taktiky masivních ofenzív, na něž neměla republikánská armáda (narozdíl od nacionalistů) dostatečné technické vybavení a které ji fakticky zcela vyčerpaly.²⁹ Bitva na Ebru začala 25. července 1938, protáhla se na stotřináct dní a vedla k naprostému zhroucení republikánské armády v oblasti. Měla znovu stejný průběh: frankisté po několika dnech zadrželi hlavní nápor lidové armády a jakmile přisunuli posily, začala se projevovat jejich zdrcující materiální (a nyní již i početní) převaha. Po nerovném boji, v němž stotisícová republikánská armáda dokonce upadla do obklíčení, nakonec ustoupili zdecimovaní republikáni počátkem listopadu zpět za Ebro.

Tentokrát již Franco neváhal a před Vánocemi zahájil úder na zbytek Katalánska. Některé oddíly rozložené lidové armády se před nacionalisty daly na útěk, jiné vzdorovaly se zoufalou houževnatostí. Počátkem ledna prolomily Frankovy jednotky na několika místech frontu a následoval rozhodný a rychlý postup na Barcelonu, kterou obsadily 26. ledna 1939.

---

²⁹ Tuto strategii prosazovali především komunisté ve spolupráci s Negrínem, přičemž tyto spektakulární bitvy měly ukazovat republikánské odhodlání k boji a pomáhat tak diplomatickému úsilí na mezinárodní scéně. Zároveň je komunisté bohatě využívaly při své propagandě.

Před nimi prchaly statisíce civilistů i vojáků k francouzským hranicím, kde byli odzbrojeni a internováni ve sběrných táborech. Republikánská vláda přesídlila do Francie a do poloviny února bylo celé Katalánsko v rukou nacionalistů.

Po pádu Katalánska bylo zřejmé, že zhroucení zbytku republikánského území je jen otázkou času. Předseda vlády Negrín sice ještě odletěl do centrální oblasti a podporován komunisty se pokoušel organizovat obranu, ale jeho autorita již byla otřesena. Většina velitelů vyčerpané republikánské armády dávala odpovědnost za porážky právě komunistické taktice, a proto se nyní postavila proti Negrínovým plánům. Vůdcem této opozice se stal důstojník Segismundo Casado, blízký anarchistům. Počátkem března 1939 napětí mezi oběma skupinami vyvrcholilo ozbrojeným střetnutím, z něhož po několika dnech bratrovražedného boje vyšli vítězně antikomunisté. Ti vytvořili Juntu národní obrany v čele s Casadem a socialistou Besteirem a začali vyjednávat s nepřítelem o uzavření příměří. Tato jednání nakonec na poslední chvíli zmařil svým zásahem Franco, který žádal bezpodmínečnou kapitulaci. 26. března pak zahájili nacionalisté útok na všech frontách, republikánské linie se před ním spontánně rozpadly a Casadova junta uprchla do Británie. Na mnoha místech převzala moc tzv. pátá kolona a do 31. března obsadily nacionalistické armády celé republikánské území. 1. dubna 1939 vyhlásil vítězný generál Franco ukončení občanské války.

Válka skončila, avšak klid nezavládl. Franco se nezachoval jako velkorysý vítěz, jak jej k tomu opatrně nabádali britští politikové, nýbrž okamžitě spustil kruté pronásledování a perzekuci obránců republiky.³⁰ Ve Španělsku nastávalo období budování diktatury, která měla přežít nejen pád svých někdejších příznivců Hitlera a Mussoliniho, ale vydržet u moci

---

³⁰ Odhaduje se, že jen za období 1939 – 1943 se počet obětí poprav a politických vražd blíží 200.000. (Beevor, Anthony: *Španělská občanská válka*. Praha – Plzeň: BETA 2004, s. 269)

dalších bezmála čtyřicet let a tíživě poznamenat život několika generací Španělů.

1. 3. Republikánská zóna a „občanská válka uvnitř občanské války“

„Politicky uvědomělým lidem začínalo být stále více zřejmé, že mezi anarchisty a komunisty zuří mnohem vražednější boj, než je boj proti Frankovi.“
(G. Orwell: Hold Katalánsku)

„Pro španělskou republiku však nebylo nic blahodárnějšího a prospěšnějšího než růst vlivu KSS, vítězství komunistických principů v politice při organizování válečného hospodářství a ve vedení války.“
(B. Laštovička: Bojovali jsme ve Španělsku)

Pro historii mezinárodních brigád má svůj význam také politický vývoj a proměnlivá situace uvnitř republikánské zóny v průběhu občanské války. Na rozdíl od povstaleckého tábora, který vykazoval značnou politickou svornost (alespoň v hrubých rysech ho spojoval jednotný cíl), totiž republikáni od počátku trpěli zásadní rozpolceností a rivalitou, které také podstatně přispěly k jejich konečné porážce. Generálské povstání svedlo dohromady strany a hnutí, které by za normálních okolností jen stěží našly společnou řeč. Představy andaluzských anarchistů a katalánských liberálů nemohly v mnoha ohledech být vzdálenější, a to jak pokud jde o politické cíle, tak i ohledně prostředků, které k jejich uskutečnění hodlali použít.

Prorepublikánské síly tak nakonec držel pohromadě pouze společný vnější nepřítel a zájem na zachování republiky (o jejím příštím charakteru však žádná shoda neexistovala). Počáteční zápal a nadšení sice panující kontradike dočasně zakryly, jakmile však vnitřní spory začaly nabírat na intenzitě a fakticky přerůstat všeobecný odpor k Frankovi, chatrná jednota republikánů se rychle drobila. Tento rozklad nakonec vyústil v sérii ozbrojených střetnutí, která podkopala

morálku obyvatelstva a v republikánské zóně vytvořila stav, který někteří historici nazývají občanskou válkou uvnitř občanské války.

Klíčový spor se rozhořel kolem způsobu vedení války a s ním těsně souvisejících otázek provádění revolučních změn na republikánském území a konfliktu centralizace versus dělnická autonomie. Při určitém zjednodušení lze říct, že anarchisté, leví socialisté (zejm. z odborů UGT) a poumisté³¹ trvali na tom, že válka a revoluce jsou neoddělitelné, že cesta k vítězství vede přes uskutečnění radikální proletářské revoluce, která smete kapitalismus a s ním i jeho výhonek – fašismus (důsledný socialismus zvýší odhodlání bojovníků a navíc podnítl revoluci také na Frankově území). Kromě toho, za nic jiného než za revoluci (rozhodně ne za někdejší kapitalistickou republiku) nemá cenu bojovat. Naproti tomu liberální republikáni, pravicoví socialisté (Prietovo křídlo) a komunisté (PCE i její katalánská odnož PSUC) tvrdili, že nejdříve je třeba vyhrát válku, až potom je možné diskutovat o politickém uspořádání. Pokud nebude Franco poražen, nebude ani revoluce ani demokratická republika. A válku není možné vyhrát revolučním chaosem, ale jen přísnou disciplínou a organizací, jednotnou armádou a centralizovanou vládou.³²

V červenci a srpnu 1936 bylo potlačení povstání na mnoha místech doprovázeno výbuchem sociální revoluce, která mimo násilné vystřelky (jakými bylo třeba vypalování kostelů a masakrování duchovních nebo známých stoupenců pravicových stran) přinesla i podstatné sociálně-ekonomické změny.

---

³¹ POUM (Dělnická strana marxistického sjednocení) byla radikálně levicová strana, kterou vytvořili komunističtí odpadlíci nesouhlasící se stalinizací PCE a která byla v dobovém žargonu označována jako „trockistická“. Proto také byla od počátku války terčem zavilé nenávisti ze strany španělských komunistů i sovětských poradců, byla ostouzena jako fašistická pátá kolona apod. a jako první komunistický protivník zlikvidována. Jejími nejvýznamnějšími představiteli byli Andrés Nin a Joaquín Maurín.

³² Většina historiků se dnes přes všechny výhrady vůči komunistické politice ve Španělsku shoduje v tom, že tato koncepce byla zcela jistě realističtější. Z čistě vojenského hlediska představovala logickou odpověď na Frankovy drtivé úspěchy z léta 1936 a z hlediska politického respektovala mezinárodní souvislosti konfliktu. S ohledem na francouzskou (resp. evropskou) politiku se snažila tlumit všechny zmínky o proletářské revoluci a interpretovat španělskou válku jako výlučný zápas demokracie s fašizmem.

Ústřední státní moc se zcela rozpadla³³ a přešla do rukou místních organizací, které v té které oblasti vojenskou silou porazily povstalce. Jednotlivé regiony postupovaly v této době natolik nezávisle na celku, že se vytvořil stav, který španělský historik Carlos Rama trefně nazývá „*Revoluční republikánská konfederace 1936-1937*“.

Na většině republikánského území (s výjimkou Baskicka) se nyní ujali moci odboráři z CNT a UGT. Byly zakládány místní revoluční výbory, které přebíraly dosavadní pravomoci a úkoly vlády nebo místní správy – organizovaly vlastní bezpečnostní síly, zajišťovaly základní služby atd. Dělnické výbory (největšího vlivu nabyly v Katalánsku a Aragonii, kde jejich zastřešujícími organizacemi byly *Ústřední výbor antifašistických milicí*, resp. *Obranný výbor Aragonu/Rada Aragonu*) také uskutečňovaly své představy libertariánského komunizmu³⁴ – začaly provádět kolektivizaci, zakládaly družstva v zemědělství i průmyslu a kontrolovaly rozsáhlé sektory republikánského hospodářství.

Situace se začala velmi pozvolna měnit po nástupu nové republikánské vlády Larga Caballera (ten byl zároveň i ministrem války) začátkem září 1936, která nahradila bezmocný liberálně-republikánský Giralův kabinet a upevnila svou pozici širokou koalicí stran zastoupených ve vládě.³⁵ Od počátku přitom usilovala o obnovení státní moci a utlumení revoluce. V listopadu se Caballerovi navíc podařilo přesvědčit ke vstupu do vlády i dosud krajně antietatistické anarchisty. Autonomní dělnická moc byla ústřední vládě (hlavně liberálům a komunistům) trnem v oku, kromě ideologických důvodů také proto, jelikož se úzkostlivě snažila vystříhat jakýchkoli

---

³³ Např. italský socialista Pietro Nenni k tomu poznamenal: „*Nejcharakterističtější jevem první fáze občanské války byla nepřítomnost moci, centrálního řízení ... Stát neexistoval, úřední moc se zhroutila.*“ (citováno podle Richardson, Dan R.: *Comintern Army*. Lexington: The University Press of Kentucky 1982, s. 5)

³⁴ „*Republikánská zóna se stala dějištěm nejprudší a nejspontánnější proletářské revoluce v dějinách*“ (Payne, Stanley: *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*. New Haven: Yale University Press 2004, s. 123)

³⁵ V Caballerově kabinetu zasedlo 6 ministrů za socialisty, 4 za republikány, 2 za komunisty, 1 za katalánské republikány a 1 za baskické nacionalisty.

náznaků revoluce v marné naději, že přesvědčí západní demokracie k pomoci republice. Mocně v tomto směru působil i (protirevoluční) tlak Sovětského svazu, na jehož dodávkách byla republika životně závislá, a nemohla jeho požadavky oslyšet. Následující měsíce jsou proto ve znamení postupného návratu moci z rukou dělníků zpět do madridského centra.

Podobný vývoj měla i situace v republikánském vojsku. Od počátku občanské války nesly hlavní tíhu války dělnické milice, které byly organizovány všemi významnějšími politickými organizacemi (nejvíce odbory CNT a UGT)³⁶ a podléhaly výhradně jejich velení. Dělnické milice (vyjma komunistických) byly založeny na důsledně rovnostářském a demokratickém principu - velitelé byli voleni, všichni vojáci bez ohledu na svou hodnost dostávali stejné služné ap. Trpěly ovšem mnoha nedostatky, které oslabovaly jejich vojenskou efektivitu - na prvním místě extrémní nedisciplinovaností a slabou vzájemnou koordinací bojových operací. Jejich mužstvo bylo navíc vojensky zcela nezkušené a zoufale jim chyběli školení velitelé.

Po řadě vojenských neúspěchů milicí začalo sílit pochopitelné volání po vybudování konvenční pravidelné armády s hierarchickým uspořádáním a jednotným centrálním velením (v tomto směru se angažovali hlavně komunisté). Katastrofální vývoj na frontách během září přesvědčil i Larga Caballera, který 10. října 1936 vydal dekret o vytvoření jednotné lidové armády sloučením oddílů pravidelné armády a lidových milicí. V pozadí této iniciativy stála jednak logická snaha po zefektivnění boje proti Frankovi, jednak ovšem také pokus prostřednictvím „rozpuštění“ dosud nezávislých milicí v lidové armádě a jejich podřízení ústřednímu velení (v rukou vlády)

---

³⁶ Patrně nejlepším z těchto neprofesionálních ozbrojených útvarů byl pověstný Pátý pluk, organizovaný Komunistickou stranou Španělska a složený z různých milicí bojujících od prvních dnů v okolí Madridu. Pátý pluk, jehož velitelem byl Enrique Lister, se vyznačoval přísnou kázní, velkým odhodláním a odvahou a nesl podstatnou tíhu obrany Madridu v létě a na podzim 1936. Navzdory těžkým ztrátám, které v těchto bojích utrpěl, se díky své pověsti a kvalitnímu vyzbrojení (přednostně dostával dodávky sovětských zbraní) stále rozrůstal a v polovině října 1936 čítal již na 70.000 bojovníků. Právě 5. pluk se potom stal páteří nově budované Lidové armády.

omezit moc dělnického hnutí (zejm. anarchistů) a znovu nad ním získat kontrolu. Anarchisté si toto skryté nebezpečí uvědomovali (své milice chápali jako garanci revolučního procesu) a reorganizačním snahám se bránili, což vedlo k dalším třenicím s vládou a nárůstu napětí.

V této souvislosti si zaslouží zvláštní pozornost postoj španělské komunistické strany (PCE). Zatímco v jiných zemích komunisté měšťanské strany děsili a byli takřka ztělesněním hrozby proletářské revoluce, ve Španělsku byla situace jiná.³⁷ PCE poslušně plnila moskevské direktivy, které jí nařizovaly podporovat buržoazně-demokratický charakter republiky, soustředit se na vojenský boj a jeho maximální efektivitu a zaujmout ostře protirevoluční postoj. Díky této politice zažívali komunisté během války masivní růst členské základny, přitom většina nových členů pocházela ze středních vrstev nebo z armády. Její mocenský vzestup je ovšem spojen především se sovětskou vojenskou a materiální pomocí republikánům. PCE při těchto dodávkách fungovala jako prostředník, tlumočila sovětské požadavky a zároveň rozhodovala i o distribuci tohoto materiálu konkrétním jednotkám. Tento monopol na vyjednávání se SSSR komunisté obratně využívali při nejrůznějších politických jednáních k tlaku na ostatní partnery a při sebemenší roztržce vyhrožovali, že pokud nebudou přijaty jejich požadavky, Sovětský svaz životně důležité dodávky přiškrtní. Zároveň komunisté přirozeně těžili i ze všeobecných sympatií republikánské veřejnosti vůči Sovětskému svazu. Jak trefně poznamenal milicionář POUM George Orwell, *„každé sovětské letadlo, které přeletělo nad našimi hlavami, bylo komunistická propaganda“*³⁸.

Spory mezi jednotlivými složkami republikánského tábora přerostly na jaře 1937 v řadu ozbrojených potyček – především mezi anarchisty a pořádkovými silami ovládanými komunisty.

---

³⁷ PCE zde stále dlouho na okraji politického spektra jako prakticky bezvýznamná stranička neustále zmínaná frakčními spory, zcela zastíněná mohutnými organizacemi socialistů (PSOE – UGT) a anarchistů (FAI – CNT).

³⁸ Orwell, George: *Hold Katalánsku*. Praha: Odeon 1991 s. 56

Toto napětí potom vyvrcholilo během tzv. květnových událostí v Barceloně. 3. května 1937 se pokusil komunistický velitel policie obsadit barcelonskou telefonní ústřednu, kterou od počátku války ovládali anarchisté, a došlo k přestřelce. Tento drobný incident se stal rozbuškou nahromaděného nepřátelství, v Barceloně opět vyrostly barikády a rozpoutal se tuhý boj mezi jednotkami anarchistů a poumistů na jedné straně a vládními jednotkami pod kontrolou komunistů z PSUC na druhé straně. Vláda dokonce odvelela do města spolehlivé jednotky lidové armády, nakonec se však podařilo hromadnému krveprolití vyhnout a uzavřít příměří.³⁹

Barcelonských událostí však nyní pohotově využili komunisté jako záminky k definitivnímu rozdrčení nepřítele a k odstranění (již delší dobu chystanému) Larga Caballera z čela vlády. Po premiérovi požadovali okamžité rozpuštění POUM a zatčení jejího vedení. Když odmítl, komunisté vyvolali vládní krizi, k čemuž jim pomohli Largův dávný sok z vedení PSOE Indalecio Prieto i prezident Azaña, a Caballero byl přinucen k rezignaci. Tato změna de facto potvrdila konečnou porážku revolučního křídla, v nové vládě ovládli všechna důležitá ministerstva republikáni a Prietovi pravicoví socialisté. Na místo předsedy vlády nastoupil umírněný socialista (původně blízký právě Prietovi) dr. Juan Negrín. Ten byl od počátku přesvědčen, že jedinou možností na záchranu republiky je její co nejtěsnější spolupráce se Sovětským svazem, a sdílel i názor komunistů, že je třeba železná disciplína a přísná organizace armády. Spolu s ministrem zahraničí Alvarezem del Vayo se také stal ideálním nástrojem komunistů, skze nějž prosazovali své politické představy.

Negrínova vláda byla na rozdíl od předchozích kabinetů velmi stabilní, na druhou stranu ono „rozdrčení revoluce“ do značné míry podkopalo morálku širokých vrstev obyvatelstva. To

---

³⁹ Oficiální komunistická propaganda (i historiografie) interpretovala barcelonské květnové události jako „vzpouru“ anarchisticko-trockistické páté kolony, která po dohodě s Frankem chtěla svým „povstáním“ podkopat jednotu republikánského tábora a znejistit jeho zázemí.

ještě prohloubil drastický způsob, jakým si nyní komunisté vyřizovali účty se svými politickými soupeři - nejprve s POUM a poté i s anarchisty. POUM byla obviněna z fašizmu a kolaborace s Frankem, postavena mimo zákon, její tisk zakázán a její vůdci uvězněni a brutálně vyslýcháni⁴⁰. Tuto perzekuci, která postihla mj. i zahraniční dobrovolníky v řadách milice POUM, řídili a vykonávali hlavně zahraniční komunisté⁴¹ (včetně sovětských činitelů GPU). Komunistická propaganda ve Španělsku i v zahraničí přitom zuřivě chrlila na adresu „trockistů“ z POUM nejhorší obvinění. Zanedlouho potom Listerovy vojenské oddíly brutálně zlikvidovaly anarchistické výbory v Aragonii. Komunisté nyní získali dominantní postavení na celém území republiky, kontrolovali armádu i bezpečnostní síly, zásadně ovlivňovali vnitřní i zahraniční politiku. Jejich narůstající hegemonii se ještě pokusil omezit ministr obrany Indalecio Prieto svým návrhem na zredukování systému politických komisařů (jednoho z pilířů komunistické moci v armádě), ale už bylo příliš pozdě. Komunisté takové změny nehodlali připustit a konflikt vyústil na jaře 1938 ve vládní krizi a odchod Prieta z kabinetu (na němž trvali i Sověti). Jejich moc tím byla definitivně upevněna, avšak politická základna vlády lidové fronty se stále více zužovala.

Vítězství komunistů bylo tedy tak trochu vítězstvím Pyrrhovým. Podařilo se jim sice rozdrtit revoluci a pevně se

---

⁴⁰ Zvlášť otřesný je osud vůdce POUM Andrése Nina. Nín patřil ve dvacátých letech k čelným představitelům PCE, ale po několikaletém pobytu v SSSR se se stalinizovaným komunizmem rozešel. V očích komunistů mu také obzvlášť přitížilo, že kdysi působil jako tajemník Lva Trockého. Tajná policie vyrobila podvržené dokumenty, které měly Nina usvědčovat ze spolupráce s Frankem, a v polovině června byl s ostatními funkcionáři POUM zatčen. Vězněn byl ovšem separátně na neznámém místě a po surovém mučení (když odmítal podepsat připravená doznání zrady) nakonec zavražděn. Aby se zakryla skutečnost, bylo zinscenováno přepadení věznice falešnými nacistickými agenty, kteří se měli pokusit Nina osvobodit. Na jeho vyslýchání se vedle Alexandra Orlova (hlava GPU ve Španělsku) přímo podíleli i představitelé Kominterny Vittorio Vidali a Bielov. Nínův případ také názorně ukázal, jak bezmocná je republikánská vláda tvář v tvář sovětské bezpečnosti. Přestože někteří ministři po Ninově zmizení opakovaně protestovali a domáhali se informací o jeho osudu, dostalo se jim pouze mlhavých odpovědí (např. že je určitě v Salamance nebo v Berlíně). Vzhledem k mezinárodní situaci (a zejména západní „neintervenci“) si však nemohli roztržku se Sověty dovolit a nezbylo jim než stalinské zločiny akceptovat.

⁴¹ Mezinárodní brigády se nikdy jako celek potlačování komunistických oponentů přímo neúčastnily, přesto je někdy komunisté jako naprosto spolehlivé jednotky využívali k demonstraci své síly. To byl i případ náhlého odvelení formující se XIII. brigády k Valencii, oficiálně kvůli hrozbě fašistického vylodění.

chopit moci, na druhou stranu nezvratně podkopali svornost republikánských sil a zbavili se jediné zbraně, kterou Franco oproti nim nedisponoval – masového lidového nadšení. Nelítostné metody, jimiž komunisté nakládali se svými soupeři, zavlekly do republikánského tábora hlubokou demoralizaci, kterou časem ještě zvyšoval nepříznivý vývoj války. Pocity značné části republikánského obyvatelstva vyjadřovalo hořké postesknutí jednoho anarchistického vůdce: „*At' už zvítězí Negrín se svými komunistickými kohortami, anebo Franco se svými Italy a Němci, výsledek bude pro nás týž.*“⁴² Komunistická moc tak byla pevná jen do té doby, dokud byla jejich strategie alespoň trochu efektivní. Jakmile přišly zdrcující porážky, vnitřní rozklad se dovršil a protikomunistický tábor se jí vzepřel. Občanská válka uvnitř občanské války vyvrcholila v březnu 1939 Casadovým pučem, který uspil konec války.

---

⁴² citováno podle Beevor, cit. dílo, s. 198

2. Mezinárodní rozměr konfliktu

Španělsko mělo tu smůlu, že je postihla občanská válka ve chvíli, kdy se to hodilo mocným státům a fanatickým ideologiím, které využily tuto válku pro své vlastní účely. Tím pádem se Španělsko, země obvykle uzavřená a vzdálená dynamickým dějinným pohybům probíhajícím severně od Pyrenejí, stala arénou, na níž se střetly nejnásilnější politické vášně své doby.

(Dan Richardson)

Tento, byť jakkoli násilný a krutý, občanský konflikt by patrně skončil jako lokalizované, nedlouho trvající a ryze národní střetnutí v dlouhé tradici španělských *pronunciamient*, nebýt neblahé konstelace mezinárodní vztahů v Evropě ve druhé polovině 30. let. Prudký vzestup nacistického Německa a fašistické Itálie na evropské scéně, bezradná politika appeasementu klíčových západoevropských mocností a Stalinova vypočítavá strategie podřizující vše výlučně prospěchu SSSR, tíživě ovlivnily španělské události a z původní občanské války záhy vytvořily „světovou válku v malém měřítku“. Mezinárodní souvislosti konfliktu byly pro jeho průběh i výsledek naprosto klíčové, jak zdůraznil i jeden z největších odborníků na španělské moderní dějiny Paul Preston: „výsledek války byl rozhodnut spíše v evropských kancléřských úřadech než na španělském bojišti“.⁴³

2. 1. Mezinárodní situace v předvečer španělské války

Světová hospodářská krize na přelomu dvacátých a třicátých let a následné sociální otřesy vedly k posílení, resp. nastolení autoritářských režimů v Evropě a destabilizovaly dosavadní systém mezinárodních vztahů. Polovina třicátých let je pak svědkem definitivního zhroucení versailleského poválečného uspořádání. Rozhodující měrou se něm podílely dva

---

⁴³ Preston, cit. dílo, s. 99

vzájemně provázané faktory - agresivní politika Hitlerovy Třetí říše na jedné straně a nekonečné ústupky západních velmocí, které měly být garanty tohoto uspořádání, na straně druhé.

Adolf Hitler se okamžitě po svém jmenování do funkce říšského kancléře v lednu 1933 soustředil na obnovení velmocenské role Německa, což předpokládalo likvidaci versailleské smlouvy a podstatné oslabení Francie a jejích spojenců. Již první kroky jeho zahraniční politiky předznamenaly budoucí přímočarý a bezohledný postup - v říjnu 1933 německá delegace demonstrativně opustila jednání ženevské odzbrojovací konference a několik dní poté oznámilo Německo také vystoupení ze Společnosti národů. V následujících letech prováděl Hitler postupnou a systematickou erozi poválečného statu quo. V březnu 1935 uspěla nacistická propaganda v sárském plebiscitu a toto území bylo připojeno k říši. Téhož měsíce obnovila Hitlerova vláda brannou povinnost, což bylo v přímém rozporu s versailleskou smlouvou. Reakce Západu byla krajně rozpačitá a nesouhlas jen verbální. V březnu 1936 pak obsadila německá armáda demilitarizované pásmo v Porýní, avšak ani tentokrát se velmoci k rozhodné protiakci neodhodlaly.

Vedle Třetí říše začala v této době stupňovat své expanzivní nároky také fašistická Itálie, nespokojená se svým postavením po první světové válce. Po nepřesvědčivých pokusech o získání mocenského vlivu v Rakousku a na Balkáně se Mussolini obrátil na Afriku, kde v říjnu 1935 rozpoutal válku proti Etiopii (Habeši). Třebaže velmoci tentokrát zareagovaly (prostřednictvím Společnosti národů) promptně a dokonce uvalily na agresora částečné sankce, jejich politika se znovu projevila jako zcela nedůsledná, protože jedním dechem naznačily i ochotu k ústupkům. Habešské tažení skončilo na jaře 1936 italským triumfem a okupací Etiopie, kterou obě západní demokracie uznaly v roce 1938. Německá podpora italské invaze také přispěla ke sbližování obou totalitních režimů,

které bylo stvrzeno v říjnu 1936 podpisem protokolu o vzájemné koordinaci politických akcí (základ osy Berlín - Řím).

Francie se německému tlaku (na revizi) pokoušela čelit široce založeným systémem kolektivní evropské bezpečnosti (koncipovaným ministrem zahraničí J. L. Barthouem) a soustavou spojeneckých smluv mezi svými středoevropskými spojenci a Sovětským svazem (sovětsko-francouzská smlouva a československo-sovětská smlouva z května 1935). Všechny tyto pokusy ale ztroskotávaly na odmítavém stanovisku Velké Británie. Tváří v tvář rostoucí síle Německa pak Francie postupně rezignovala na samostatnou zahraniční politiku a dostávala se do vleku britské koncepce appeasementu.

Britský přístup k vývoji na kontinentě ovlivňovala jednak letitá izolacionistická tradice a děsivé vzpomínky na hrůzy první světové války, jednak obavy ze Sovětského svazu a šíření komunizmu. To vše velelo nepřipustit další celoevropský válečný konflikt a snažit se řešit všechny sporné mezinárodní otázky mírovou cestou, byť i za cenu dalekosáhlých ústupků. Navíc německo-italské úsilí o zmenšení vlivu Francie v Evropě sledovala Británie zpočátku s neskryvaným porozuměním. Politikou appeasementu (tolerancí vůči dravé Hitlerově politice) chtěli odvrátit bezprostřední hrozbu války v západní Evropě a obrátit Hitlerovy expanzionistické cíle východním směrem.

Dalším významným činitelem ovlivňujícím tehdejší evropskou politiku byla také změna sovětské zahraniční politiky a sbližování mezi politickými stranami na levici. Obavy z ostře protisovětsky orientovaného Hitlerova Německa (resp. ještě spíše z perspektivy jeho možného spojení se Západem proti SSSR) vedly Stalina k přehodnocení dosavadního konfrontačního kurzu vůči západním demokraciím. Sovětská diplomacie se tak nyní namísto podpory revolučních snah v zahraničí zaměřila na zajištění obrany Sovětského svazu prostřednictvím spolupráce s včerejšími úhlavními nepřáteli. V září 1934 proto Sovětský

svaz vstoupil do Společnosti národů a aktivně se potom podílel i na budování systému kolektivní bezpečnosti.

Oteplení ve vztazích SSSR s demokratickým kapitalistickým Západem příznivě působilo také na zlepšení dosud nefungující spolupráce levicových

politických stran a hnutí. Ta se pak rozvíjela spontánně v jednotlivých zemích (hlavně ve Francii a ve Španělsku) jako odpověď na rostoucí aktivitu pravice a bezprostřední hrozbu fašizmu (varovně zde fungoval katastrofální německý příklad). Na tento posun reagovala konečně změnou své politiky i Kominternu, když od jara 1934 postupně opouštěla zhoubnou taktiku „třídy proti třídě“ a teorii „sociálfašizmu“. Obrat byl dovršen na VII. kongresu KI v létě 1935 a je těsně spojen s osobností Georgi Dimitrova. Nově proklamovaná doktrína zdůrazňovala nutnost vytváření jednotných „lidových“ front s ostatními dělnickými a demokratickými stranami jako široké koalice spojené programem antifašizmu a obrany základních demokratických hodnot.

2. 2. Italsko-německá intervence ve prospěch Franka

Jakmile se situace po výbuchu povstání trochu vyjasnila a ukázalo se, že porážka republiky bude vyžadovat delší čas i větší vojenské síly, obrátil se generál Franco jménem povstalců se žádostí o pomoc na Itálii a Německo. Šlo mu v první řadě o zajištění přepravy vojenských jednotek a materiálu ze španělského Maroka přes Gibraltarský průliv – již 20. července proto poslal svého emisara do Říma a o několik dní později i do Berlína s naléhavou žádostí o poskytnutí leteckých sil. Navazoval tím de facto na jednání, která s představiteli obou států vedli vyslanci spiklenců již během příprav k povstání na jaře 1936. Jejich odpověď (hlavně ze strany Itálie) však byla nejprve dost vyhýbavá a váhavá,

ovlivněná snahou vyhnout se otevřené konfrontaci s Francií. Teprve když bylo zřejmé, že Blumova vláda do konfliktu nijak významněji nezasáhne, změnily svůj názor a urychleně přispěchaly Frankovi na pomoc. Ještě do konce července budoucí caudillo požadované letouny z Itálie i Německa obdržel.

Hitlerovo rozhodnutí bylo motivováno hlavně jeho odporem ke komunismu a levici obecně. Kromě toho posuzoval španělskou válku v širších politických souvislostech, zejména ve vztahu k situaci ve Francii. Vítězství lidové fronty ve Španělsku by upevnilo také pozici francouzských antifašistů a v delší perspektivě ohrozilo jeho expanzivní plány ve střední a východní Evropě. Navíc se pokoušel využívat britského strachu z celosvětové komunistické hrozby pro sblížení obou zemí, když prezentoval německý zásah ve Španělsku výlučně jako projev antibolševizmu. K tomu přistupovaly ještě další dílčí důvody, zejména vojenské a hospodářské. Španělská válka se stala vítanou příležitostí k bojové průpravě mladé německé armády - vyzkoušením moderních zbraní a získáním válečných zkušeností německými vojáky (zejména piloty z Legie Condor). Svou roli sehrála i vidina bohatých ložisek nerostných surovin ve Španělsku.

Nacistické Německo podporovalo Franka po celou dobu války - úhrnem mu dodalo bezmála sedm set letadel a ohromné množství dalších zbraní a válečného materiálu. Přes nepochybně značný vojenský přínos těchto dodávek a vysokou efektivitu Legie Condor, byla ovšem Hitlerova angažovanost ve Španělsku (hlavně ve srovnání s Itálií) poměrně opatrná. Německý přístup byl „v mnoha ohledech zrcadlovým odrazem sovětského postoje. ... Stejně jako si Stalin přál republikánské vítězství bez jakýchkoli revolučních následků, tak i Hitler podporoval vítězství povstaleckých sil, ale nechtěl vystrašit nebo vyprovokovat západní velmoce“.⁴⁴

---

⁴⁴ tamtéž, s. 110

Itálie se zapojila do španělské války mnohem hlouběji. Nastolení spřízněného (a navíc do velké míry na ní závislého) režimu na Pyrenejském poloostrově slibovalo podstatné oslabení Francie, případně i Británie, v oblasti Středozemního moře a nahrávalo Mussoliniho ambicím po dominantní roli Itálie v tomto prostoru. Nadto Mussolini pokládal sám sebe nikoli bezdůvodně za patrona španělského fašizmu a Franka za svého chráněnce. Pomoc vítězství fašizmu ve Španělsku pro něho tudíž byla do značné míry otázkou osobní prestiže. Také on chápal španělské bojiště jako testovací plochu své armády, přičemž její úspěchy a neúspěchy vždy vzrušeně prožíval.⁴⁵

Třebaže Duce původně nepočítal s masivní intervencí, nepřesvědčivý průběh událostí ho postupně zapléтал do španělské války zřejmě více, než si přál. Frankovy materiální i vojenské požadavky rychle vzrůstaly a Mussolini, pokud chtěl dosáhnout svých cílů a udržet si renomé vůdce světového fašizmu, už nemohl couvnout. Itálie postupně vyslala do Španělska vojenský kontingent čítající celkem asi necelých 80.000 „dobrovolníků“ (tzv. Corpo Truppe Volontaire), tvořený z více než poloviny vojáky pravidelné armády, zhruba 30.000 milicionáři z „Černých košil“ a 6.000 piloty italského letectva. Nejvyšší počet, jehož dosáhla účast Itálie v jediném okamžiku na španělském bojišti, je odhadován na 50.000 vojáků.⁴⁶ Kromě přímé vojenské účasti měla pro Franka značný význam i italská pomoc finanční a bohaté dodávky moderní vojenské techniky a všemožné výzbroje. Italská zainteresovanost ve Španělsku přitom vyhovovala i nacistické zahraniční politice, protože Mussoliniho dále vzdalovala západním demokraciím a přibližovala Německu.

Vedle německých a italských „dobrovolníků“ zasáhlo do boje na straně nacionalistů ještě několik tisíc Salazarových portugalských vojáků, a mezi 1000 - 1500 skutečných

---

⁴⁵ Mussolini chtěl okázalými vítězstvími svých zbraní oslnit svět a zapůsobit na Hitlera. Tyto záměry nicméně utrpěly vážné trhliny při výše zmíněné bitvě u Guadalajary.

⁴⁶ Číselné údaje uváděny podle Thomas, cit. dílo, s. 934n.

dobrovolníků organizovaných jednak ve Frankově cizinecké legii, jednak v rámci karlistických *requetes*, o nichž donedávna nebylo mnoho známo. Největší část z nich tvořili irští dobrovolníci pod vedením Generála Eoina O'Duffyho (asi šest set), z dalších menších skupin jmenujme francouzské militantní katolíky v bataliónu Johanky z Arku, belgické rexisty, ruské bělogvardějce, rumunské železné gardisty a několik anglických protestantů. Ti všichni sdíleli přesvědčení, že španělská republika je ovládaná komunisty a Sovětským svazem, a tudíž je třeba ji zničit.⁴⁷ Jejich vojenský význam byl ovšem ve srovnání jak s italskými a německými vojáky, tak s dobrovolníky mezinárodních brigád na straně protivníka naprosto mizivý. Mimoto sám Franco o jejich přítomnost příliš nestál, protože mohli narušovat nacionalistickou verzi války španělského národa se zahraničními rudými živly a celý nacionalistický tábor se k nich choval velmi chladně až nepřátelsky.⁴⁸

2. 3. Neintervence demokratického Západu

Ani republikáni se ve svém boji nemohli obejít bez zahraniční pomoci, předně postrádali vojenské vybavení, které se valnou většinou ocitlo v rukou pučistů. Čerstvě jmenovaná vláda José Giral se proto hned 20. července s žádostí o prodej vojenského materiálu (zejm. letadel) obrátila na svého nejbližšího spojence – vládu lidové fronty ve Francii – s poukazem na platnou obchodní smlouvu uzavřenou v r. 1935. Blumův kabinet, ačkoli zprvu otevřeně projevoval sympatie a podporu legální vládě, zareagoval na španělský požadavek zdrženlivě (proti tak zjevné podpoře republikánů byli

---

⁴⁷ Ideologicky se jednalo především o zapálené římské katolíky, kteří zachraňovali křesťanskou civilizaci proti „satanským hordám“ komunistů, socialistů, ateistů, svobodných zednářů a židů, a dílem o fašisty nejružnějšího druhu.

⁴⁸ Keene, Judith: *Fighting for Franco (International Volunteers in Nationalist Spain during the Spanish Civil War, 1936-1939)*. London: Leicester University Press 2001

především ministři Radikální strany, opatrní byli ale i mnozí socialisté), nicméně ho v zásadě neodmítl a dokonce zahájil přípravy k odeslání některých zbraní.

Proti Blumově vstřícnému kroku se ovšem velmi ostře postavila jednak domácí pravicová opozice a především klíčový francouzský spojenec – Velká Británie (na jednáních 23.–24. července v Londýně), která pohrozila, že v případě vyvolání evropského konfliktu Francii nepomůže. Tento soustředěný tlak přinesl ovoce a Blum v nelehké situaci od původního záměru ustoupil. V sázce bylo příliš mnoho – v důsledku pomoci španělské republice hrozila ztráta britského spojení, rozpad lidové fronty a nástup pravice k moci, v nejhorším i fašistické povstání a vypuknutí občanské války ve Francii. Nakonec se tudíž rozhodl přijmout britský návrh na uplatňování neutrality a nevměšování do španělských záležitostí, které bylo ovšem oficiálně oznámeno až 31. července a pak definitivně potvrzeno 8. srpna 1936. Do Španělska se tak dostala jen část původně připravené francouzské vojenské dodávky.

Britské iniciátory politiky neintervence (konzervativní Baldwinovu vládu) vedla představa, že pokud se podaří španělský konflikt lokalizovat a mezinárodně izolovat, brzy se sám vyčerpá na nedostatek zbraní a střeliva.⁴⁹ Za mezinárodní situace, která ve druhé polovině třicátých let panovala v Evropě, však byla taková představa v lepším případě krajně naivní, v horším pak naprosto licoměrná (Paul Preston nazývá britský postoj trefně „institucionalizovaným pokrytectvím“). Během srpna oficiálně přistoupilo k neintervenčnímu závazku dalších dvacet šest evropských zemí.

---

⁴⁹ Nezanedbatelný vliv na zahraniční politiku Velké Británie ovšem měly také ekonomické zájmy britských podnikatelů ve Španělsku. Ti byli nakloněni mnohem výrazněji vítězství nacionalistů, protože se domnívali, že lépe ochrání jejich investice v hornickém, textilním, dřevařském nebo potravinářském průmyslu, zatímco případný úspěch republiky by mohl vést k jejich znárodnění, a tudíž ztrátě. Jistou roli hrály rovněž prosté sympatie členů britské konzervativní vlády k nacionalistům, s nimiž sdíleli protirevoluční postoje a konzervativní hodnoty, a nedůvěra vůči levicové republikánské vládě.

Tato neintervence měla spočívat zejména v zákazu prodeje a dodávek zbraní a vojenského materiálu oběma bojujícím stranám. Na přísné dodržování nevměšování měl dohlížet *Mezinárodní výbor pro kontrolu opatření pro nevměšování do španělských věcí*, který byl z podnětu britské vlády ustaven v Londýně 9. září 1936 a v jehož čele stanul konzervativce lord Plymouth. Jeho členy se staly mj. i Německo, Itálie a Sovětský svaz. Činnost výboru ovšem od počátku charakterizovala zoufalá bezradnost, bezmocnost, zdlouhavá neplodná jednání a jejich neustálé odročování. Výbor také „trvale projevoval předpojatost vůči Sovětskému svazu, kdežto k fašistickým mocnostem byl vždy mimořádně zdvořilý“⁵⁰ a na pokračující intervenci neměl nejmenší vliv. Právě naopak, Německo a Itálie využívaly své účasti ve výboru jako vítaného pláštíku pro své aktivity na podporu povstalců. Západní demokracie tyto aktivity tolerovaly, pokud obě země zůstávaly alespoň formálně členy výboru a podílely se na jeho chodu. Sovětský svaz sice přinášel konkrétní důkazy o italské a portugalské intervenci a činnost (nebo spíše nečinnost) výboru opakovaně kritizoval, sám už ovšem jeho ustanovení také porušoval. Díky všem těmto okolnostem si londýnský neintervenci výbor oprávněně získal pověst „největšího diplomatického podvodu 20. století“⁵¹.

Ani Spojené státy americké neměly nejmenší zájem se v konfliktu jakkoli angažovat. Veřejnost byla v USA ohledně Španělska rozdělena stejně příkře jako v jiných zemích: na straně republikánů zde stáli liberálové, protestanti a levice, na straně rebelů pak pravice, obchodní kruhy a katolická církev. Navíc Rooseveltova administrativa byla plně zaměstnána domácími těžkostmi a uskutečňováním programu New Deal a v zahraniční politice setrvala na pozicích izolacionismu. I vůči španělské válce proto přijaly politiku nezasahování, když pouze rozšířily svůj neutralitní zákon z roku 1935. 7. srpna

---

⁵⁰ Preston, cit. dílo, s. 114

⁵¹ Payne, cit. dílo, s. 147

1936 prohlásil Rooseveltův státní sekretář William Phillips, že Spojené státy „se budou úzkostlivě zdržovat jakéhokoliv zásahu do nešťastné španělské situace“⁵² a sám prezident vyhlásil „morální embargo“ na vývoz zbraní do Španělska v zájmu zachování světového míru. Toto rozhodnutí mělo však v praxi mnohem fatálnější důsledky pro republikány než pro povstalce. Ti jednak mohli snáze nakupovat americký válečný materiál prostřednictvím třetích zemí, jednak s Frankem sympatizující hospodářské kruhy obcházely stanovené zákazy pouze s minimálním postihem.⁵³

Evropské demokratické státy setrvaly na politice neintervence po celou dobu španělského konfliktu, avšak důraz na její uplatňování se v jednotlivých zemích proměňoval úměrně s přesuny na vnitropolitické scéně. To platí především pro Francii. Zatímco v prvním období Blumovy vlády se někdy hovoří o tzv. „odpočívající neintervenci“ (*non-intervention relachée*), po únoru 1937 a nově přijatých opatřeních neintervenčního výboru se její dodržování zesílilo (zejm. se zpřísnil dosud velmi mírný režim na francouzsko-španělských hranicích). Nástup Daladierova kabinetu na jaře 1938 pak přinesl v červnu striktní uzavření hranic, což dále prohloubilo izolaci španělské republiky. Jakmile navíc během roku 1938 bylo stále zřejmější, že Madrid se nezadržitelně blíží porážce, snažily se západní velmoci o co nejrychlejší ukončení občanské války a soustředily se především na zajištění Frankovy neutrality v očekávaném nadcházejícím evropském konfliktu. Již v červnu 1938 vyslaly své zástupce do Burgosu a v únoru 1939 uznaly obě západní demokracie Frankův režim *de iure*.

Západoevropská neintervence i americká neutralita tak postavila na stejnou rovinu legálně zvolenou vládu a skupinku povstaleckých generálů, ačkoli podle mezinárodního práva měla

---

⁵² citováno podle Preston, cit. dílo, s. 103

⁵³ Například profašistický prezident Texaco oil company poskytl nacionalistům pomoc v hodnotě šesti milionů dolarů úvěru, za což byl „potrestán“ jen nepatrnou pokutou.

španělská republika nárok na všestrannou podporu (vč. umožnění nákupu vojenského materiálu v zahraničí). Ve skutečnosti tato koncepce nevměšování znamenala nepřímou podporu Franka (ten si mohl snáze opatřovat zbraně prostřednictvím třetích států nebo dovozem přes Portugalsko) a fašistických interventů a přinesla faktickou blokádu republikánského Španělska. Právě tento pilátský postoj západních velmocí nakonec přimkl opuštěnou španělskou republiku mnohem těsněji k Sovětskému svazu, se všemi důsledky pro její vnitřní politiku z této závislosti vyplývajících.

2. 4. Sovětský svaz, Komunistická internacionála a podpora republiky

Sovětský svaz

Neúspěch se získáním zbraní ve Francii přiměl Madrid obrátit se 25. července se žádostí o prodej vojenského materiálu na Sovětský svaz.⁵⁴ Avšak i reakce Moskvy byla zprvu velmi chladná a neurčitá. Občanská válka (a doprovodný výbuch proletářské revoluce) ve Španělsku totiž nepříjemně ohrožovala celou její zahraničně-politickou koncepci. Jak bylo výše řečeno, Sovětský svaz v této době již opustil dříve tolik hlásané šíření komunistické revoluce, rozvíjel politiku kolektivní bezpečnosti a spoluprací se Západem se snažil o zajištění vlastní obrany proti rozpínavosti nacistického Německa. Stalin⁵⁵ se proto nyní ocitl před závažným dilematem: na jednu stranu si sice rozhodně nepřál fašistické Španělsko, které by v postavení vazalského státu Německa a Itálie převážilo rovnováhu sil v Evropě ve prospěch fašismu a

---

⁵⁴ Protože Moskva neměla až do 29. srpna 1936 ve Španělsku svého diplomata, musel Giralův kabinet adresovat žádost přes sovětské velvyslanectví v Paříži.

⁵⁵ Podle svědectví Stalina okolí sovětský diktátor věnoval událostem ve Španělsku od počátku enormní zájem a alespoň během prvního roku bojů „*prakticky jediný dokument o španělské otázce neunikl jeho pozornosti*“ (citováno podle Payne, cit. dílo, s. 134)

ohrožovalo partnerskou Francii, na druhou stranu každý neuvážený sovětský zásah do španělského konfliktu na podporu tamních revolucionářů nyní mohl rozbít křehké spojenectví s Francií a Velkou Británií, trvale se obávající sovětské expanze, zahnat do německé náruče.⁵⁶ Nechtěl také zbytečně provokovat Hitlera a riskovat mezinárodní válečný konflikt, na nějž Sovětský svaz nebyl připravený. Všechny tyto okolnosti proto velely zaujmout krajně zdrženlivý postoj a s jakýmkoli závažným rozhodnutím vyčkat na další vývoj (jak španělské války, tak i mezinárodní situace)⁵⁷.

Stejně obezřetné stanovisko se ostatně již dříve odrazilo v instrukcích, které adresovala Moskva španělským komunistům. Nabádala je v nich k maximální opatrnosti – měli se rozhodně postavit proti revolučnímu násilí, hájit demokratický charakter republiky na bázi široké lidové fronty, zdůrazňovat respekt vůči soukromému vlastnictví, nesnažit se o vstup do vlády a soustředit se na vojenský boj a porážku povstání. Tím vším pak rozptýlit obavy v západních zemích ze „sovětizace“ Španělska a naklonit si střední vrstvy a důstojnictvo.⁵⁸

Vyčkávání se zrcadlilo rovněž ve zdrženlivých komentářích sovětského tisku⁵⁹. Na druhou stranu nemohlo Stalinovo vedení dlouho ignorovat narůstající rozpor mezi verbálním burcováním k militantnímu antifašismu a praktickou lhostejností při konkrétním střetnutí mezi fašistickými a demokratickými silami (zvláště po definitivním potvrzení italské pomoci Frankovi na

---

⁵⁶ Svou roli přitom hrála také geografická odlehlost Španělska, a tudíž vysoké technické a logistické nároky jakékoli rozsáhlejší operace – bylo třeba zvážit, je-li vůbec realizovatelná a jestli její náklady (finanční i politické) mnohonásobně nepřevýší případné zisky.

⁵⁷ Stanley Payne uvádí tyto možné scénáře vývoje způsobující Stalinovo váhání: rychlé zhroucení republikánského odporu, rozpad nacionalistického povstání, neschopnost španělské levice sestavit vládu s širší podporou nebo razantní zásah jiné velmoci. Teprve když se žádný z nich nenaplnil, odhodlal se Stalin intervenovat.

⁵⁸ Bezprostředně po vypuknutí generálního povstání telegrafovali předáci PCE Codovilla a Diaz do Moskvy svá hlášení o situaci ve Španělsku a žádali pokyny a schválení své dosavadní politiky. Odpověď s instrukcemi přišla již 22. července (a další směrnice v následujících dnech) a ještě tentýž den se poprvé objevilo v ústředním orgánu španělských komunistů *Mundo obrero* nové „nerevoluční“ politické heslo PCE, které pak bude hlásat po celou dobu války: „*Disciplina, hierarchie a organizace*“.

⁵⁹ První úvodník ústředního sovětského deníku Pravda na téma španělské války vyšel až 1. srpna a do 22. září se takových komentářů objevilo v sovětském tisku poskrovnu. To ale neznamená, že by se jí nevěnoval ve zpravodajství, kde se soustředil hlavně na podávání důkazů o zahraniční fašistické intervenci ve Španělsku.

počátku srpna). Uvědomovalo si, že v dlouhodobější perspektivě tímto chováním riskuje, že SSSR ztratí uvnitř mezinárodního dělnického hnutí výhodné postavení uctívaného „prvního dělnického státu“. Přesto během léta 1936 byla jediným hmatatelnějším projevem sovětské podpory španělské republiky počátkem srpna zorganizovaná masová demonstrace v Moskvě na znamení solidarity se španělským lidem a zahájení intenzivní veřejné kampaně na humanitární sbírku ve prospěch španělských civilistů⁶⁰. Ve stejné době nicméně jednal Sovětský svaz z popudu Francie o přistoupení k neintervenci závazku, který nakonec podepsal 23. srpna, a o pět dní později ohlásil oficiální zákaz na odesílání vojenských dodávek Španělsku.

Konečné rozhodnutí o podstatné vojenské intervenci Sovětského svazu pozvolna krystalizovalo během srpna a září při bouřlivých diskuzích na zasedáních Politbyra⁶¹. Ještě na jednání 21. srpna, kde byli vybíráni funkcionáři pro nově zřízené sovětské zastupitelské úřady ve Španělsku⁶², bylo schváleno pouze okamžité vyslání omezeného počtu sovětských pilotů a dalších leteckých specialistů, kteří měli být maskováni jako personál ambasády nebo jako zahraniční „dobrovolníci“. Postoj sovětského vedení se začal podstatněji měnit až počátkem září, kdy do Kremlu přicházely znepokojivé zprávy: nepříznivý vývoj na španělských bojištích, přesvědčivé důkazy o rostoucí německo-italské intervenci a neúčinnosti neintervenci politiky, a z toho všeho vyplývající stupňující se tlak mezinárodního komunistického hnutí, nástup nové a odhodlanější republikánské vlády a v neposlední řadě její

---

⁶⁰ Podobné masové kampaně a mobilizace veřejnosti se později pravidelně opakovaly. Podle oficiálních sovětských údajů dosáhla odeslaná civilní pomoc (ve formě potravin, léků a jiného nevojenského zboží) během války hodnoty 271 milionů rublů. První loď s takovou zásilkou opustila sovětské přístavy 18. září a připlula do Barcelony 13. října.

⁶¹ Zastánci neodkladné přímé vojenské intervence byli zejména Molotov a Vorošilov, zatímco mezi umírněné a váhající patřili sám Stalin nebo Litvinov.

⁶² Za madridského velvyslance byl zvolen zkušený diplomat Marcel Rosenberg, generálním konzulem v Barceloně určen Vladimír Antonov-Ovsejenko, vojenským atašé generál Jan Berzin (bývalý šéf sovětské vojenské rozvědky), a politickým atašé (avšak především velitelem sovětské tajné policie ve Španělsku) Alexander Orlov.

rozhodnutí přesunout do Sovětského svazu španělské zlaté rezervy⁶³, to vše v Moskvě silně rezonovalo.

14. září konečně zřídil Stalin komisi složenou z nejvyšších bezpečnostních důstojníků mající za úkol vypracovat realizovatelné (finančně i logisticky) plány přímé vojenské podpory španělské republiky. Vrchním velením nad touto „Operací X“ byl pověřen generál Kliment Vorošilov coby ministr obrany. Vojenská pomoc měla sestávat z velkého množství běžných zbraní (pušek, děl, kulometů a munice) i z nejmodernějších bojových prostředků, jakými byly tanky a letouny (ty vyžadovaly navíc svůj speciální technický personál). Do Španělska měl být dále vyslán sbor sovětských vojenských poradců, kteří měli zaškolit španělské vojáky do používání bojové techniky a podílet se i přípravě a řízení vojenských operací republikánské armády. Naproti tomu byl kvůli obavám z reakce západních zemí definitivně zamítnut (patrně Vorošilovův) návrh na vyslání pravidelných jednotek Rudé armády. Při tom všem se měla dodržovat maximální diskrétnost, aby se SSSR vyhnul zahraničním komplikacím.

Sovětská vojenská pomoc nicméně neměla přijít bez podmínek. Z nich nejdůležitější byl Stalinův požadavek, aby španělský proletariát v socializačních změnách nezašel dál, než kam je to přijatelné pro britské a francouzské politiky. To měla zajistit republikánská vláda, PCE a sovětští činitelé vyslaní do Španělska. Přitom bylo poskytnuto právě tolik zbraní, aby se republika mohla efektivně bránit (nikoli ovšem zvítězit) a protahovat konflikt alespoň do té doby, dokud to

---

⁶³ Utajené odeslání španělských zlatých rezerv (čtvrtých největších na světě) do Sovětského svazu bylo jedním z nejzásadnějších rozhodnutí nové španělské vlády, kterým si chtěla pojistit sovětskou vojenskou pomoc. Již v polovině září nechala z Madridu do Cartageny převézt státní poklad, z něž postupně odeslala asi čtvrtinu do Francie na nákup zbraní pro republikánské vojsko (ve spolupráci s PCF zakládali její vyslanci obchodní společnosti, přes které pak nakupovala předražený vojenský materiál, hlavně letadla). Po dohodě se Sovětským svazem se posléze rozhodla, že zbývající tři čtvrtiny odešle do Moskvy, kde budou jednak bezpečněji uskladněny a navíc s nimi pomocí sovětské asistence bude moci v zahraničí lépe operovat. Nakonec byly ovšem použity především na platby za sovětskou vojenskou pomoc. Do počátku listopadu 1936 bylo 510 tun zlata pod kontrolou NKVD převezeno na sovětských lodích do SSSR. Tento krok ještě zvýšil závislost republikánského Španělska na Moskvě, která byla nyní kromě vojenské i finanční. Budiž ještě řečeno, že Sovětský svaz si za převoz i uskladnění španělského pokladu účtoval vskutku horentní poplatky.

bude pro Sovětský svaz z mezinárodního hlediska výhodné. Sovětská vojenská pomoc tedy nebyla motivována⁶⁴ žádnými ušlechtilými pohnutkami (s výjimkou humanitárních sbírek sovětských obyvatel ve prospěch španělské republiky), o nichž psala čsl. komunistická historiografie⁶⁵, nýbrž zahraničně-politickými zájmy SSSR a finančním profitem z republikánských zlatých rezerv.⁶⁶

Od září 1936 až v podstatě do konce války potom uplatňoval Sovětský svaz vůči španělskému dění, slovy Stanleyho Paynea řečeno, „čtyřkolejný přístup“, který sestával z: „významné účasti na vnitřních záležitostech a jejich ovlivňování prostřednictvím Kominterny a PCE; přímé vojenské pomoci a participace pomocí zbraní a důstojníků Rudé armády; souběžné politické propagace a hmotné podpory republiky prostřednictvím Kominterny, jejích (národních) sekcí a frontovních organizací, jakož i zajištění potravin a dalších nevojenských zásilek ze Sovětského svazu...; a aktivní diplomatické podpory republiky, obzvláště v Nenitervenčním výboru, ale i různými kanály a úsilím bilaterální diplomacie...“⁶⁷

26. září byla první španělská loď (Campeche) naplněná sovětskými zbraněmi připravena vyplout z Oděsy a téhož dne odpoledne jí k tomu dal telefonicky pokyn osobně Stalin. O tři dny později na zvláštním zasedání Politbyra (při Stalinově

---

⁶⁴ V zahraniční literatuře se objevuje velké množství různých motivů přisuzovaných Stalinovu rozhodnutí: podporou „buržoazní“ španělské republiky (v intencích programu kolektivní bezpečnosti) chtěl na svou stranu získat západní demokracie a přesvědčit je tak k důsledné protifašistické politice; přinutit vojenskou intervencí Hitlera a Mussoliniho ke zvýšení účasti ve Španělsku; posílit svou prestiž uvnitř světového levicového hnutí a podporou španělské demokracie oslovit široké antifašistické vrstvy na Západě (dosud nikoli jen prosovětsky naladěné); posílit pozici PCE ve Španělsku a zajistit si tak nad ním kontrolu; otestovat své moderní zbraně atp. Nepochybně se tedy jednalo o celý soubor vzájemně provázaných cílů.

⁶⁵ Sovětská pomoc samozřejmě neunikla ani propagandistickému využití na obou stranách konfliktu. Oficiální sovětská (resp. komunistická) propaganda (a později i historiografie) zdůrazňovala jen ty nejšlechetnější motivy sovětského zásahu (nezištná pomoc španělskému lidu proti fašistické agresi apod.), zatímco frankisté psali o Stalinových úmyslech ustavit ve Španělsku tyranský komunistický režim kontrolovaný Sovětským svazem.

⁶⁶ Ceny, které si Sovětský svaz za svou pomoc stanovoval, rozhodně nebyly malé. Podle některých výpočtů si za své zbraně účtoval v průměru o 30% více, než byla jejich tržní cena. Kromě toho hradila republikánská vláda i veškeré náklady s realizací sovětské vojenské „pomoci“ spojené – např. výcvik svých pilotů v SSSR, mzdy sovětských instruktorů ve Španělsku (dokonce i během jejich dovolené v Sovětském svazu!). Sovětská pomoc byla tak drahá, že již v polovině roku 1938 hlásily sovětské úřady španělské vládě, že zlaté rezervy jsou kompletně vyčerpány a že další podpora jí už bude poskytována na dluh.

⁶⁷ Payne, cit. dílo, s. 146

nepřítomnosti vedeném Molotovem a Kaganovičem) byla konečná verze plánu „Operace X“ formálně schválena. Realizace plánu se nyní rozeběhla poměrně rychle, s ohledem na razantní postup nacionalistů a očekávanou bitvu o Madrid.

Vojenskou pomoc bylo také třeba připravit diplomaticky, a proto Sovětský svaz v průběhu října vystupňoval svou aktivitu v Neintervenčním výboru. Sovětský delegát opakovaně předkládal důkazy o soustavném porušování pravidel nevměšování a probíhající intervenci fašistických mocností. 7. října pohrozil, že pokud nedojde v tomto směru ke změně, bude se SSSR cítit zproštěn všech neintervenčních závazků. 15. října potom Stalin odeslal generálnímu tajemníkovi PCE José Diazovi telegram s mnohokrát citovanými slovy, že boj ve Španělsku není toliko záležitostí Španělů, nýbrž „společnou věcí všeho pokrokového lidstva“, jímž naznačoval obrat sovětské politiky. K tomu nakonec oficiálně došlo 23. října, kdy sovětský delegát v Neintervenčním výboru ohlásil rozhodnutí své vlády pomáhat z důvodu pokračující fašistické intervence všemi prostředky zákonné španělské vládě.

Ať už byly Stalinovy úmysly jakékoli, z čistě vojenského hlediska přinesly sovětské dodávky španělským republikánům nepochybně naprosto nedocenitelnou pomoc, bez níž by sotva mohli vzdorovat Frankově technické přesile.⁶⁸ To se výrazně projevilo již na počátku listopadu 1936 při úspěšné obraně Madridu, kdy po sérii sovětských dodávek dokonce přechodně získali materiální převahu.⁶⁹ Celkově dosáhla sovětská vojenská pomoc republiky během občanské války následujících rozměrů (jedná se ovšem pouze o odhady, ty se navíc značně různí): asi 800 letadel, 350 tanků, kolem 1500 různých dělostřeleckých

---

⁶⁸ Vedle Sovětského svazu byla jedinou zemí, která se otevřeně postavila na stranu republiky, Mexiko prezidenta Lazara Cardenase. Jeho podpora (zejm. v dodávkách zbraní) byla ovšem vzhledem ke značné odlehlosti obou zemí a reálným možnostem Mexika mnohem menší než sovětská.

⁶⁹ Po této zásilce sovětských zbraní během října a listopadu 1936 (vůbec největší během celé války) se jejich přísun značně ztenčil, lodě připlouvaly v nepravidelných intervalech a menším množstvím (částečně i kvůli blokáde republikánského pobřeží) a další vydatná dodávka dorazila až na jaře 1937.

kanónů, 15 - 20 tisíc kulometů, půl milionu pušek, statisíce bomb a granátů a miliony nábojů.⁷⁰

Druhou významnou složku sovětské vojenské pomoci španělské republice tvořilo vyslání zhruba 2000 - 3000 sovětských vojenských specialistů a poradců.⁷¹ Ti do značné míry nahradili chybějící španělské vyšší důstojníky, kteří se vesměs přidali na stranu nacionalistů. Šlo zejména o piloty (necelých 800), tankisty (350) a stovky instruktorů nejrůznějšího zaměření. Kromě nich bylo vysláno i několik desítek důstojníků Rudé armády neruského původu, kteří měli později převzít velitelské posty ve formujících se mezinárodních brigádách.

Bezpochyby nejtemnější stránkou sovětské přítomnosti na Pyrenejském poloostrově se stal import sovětských metod boje s tzv. vnitřním nepřítelem, politického teroru a čistek.⁷² Průběh občanské války časově kolidoval s hlavní vlnou represí a likvidace „trockistů“ v SSSR, které se následně přenášely do Španělska. Projevilo se to jednak ve vztahu ke zdejším vedoucím sovětským (a kominternovským) činitelům, kteří byli Stalinem povoláváni „ke konzultacím“ do Moskvy, a tam posléze většinou zatčeni a zlikvidováni⁷³, jednak i ve vnitřním životě Španělska (např. již zmíněné potlačení POUM).

Aktivita sovětské tajné policie (GPU) uvnitř Španělska (kupř. provozovala i vlastní tajné věznice apod.) byla přitom pro republikánskou vládu takřka nekontrolovatelná a Rusové si ve spolupráci s některými španělskými komunisty dělali v zemi

---

⁷⁰ Payne, cit. dílo, s. 154-156

⁷¹ Z těch nejslavnějších jmenujme alespoň generály Malinovského a Rodimceva, kteří později zkušenosti ze Španělska zúročili během druhé světové války anebo hlavního poradce republikánského letectva J. V. Smuškeviče, alias gen. Douglase (cizí jména byla volena proto, aby se utajil jejich sovětský původ).

⁷² K tomu srov. např. brožuru Rakušanky Katie Landau, jejíž manžel Kurt Landau byl jako trockista Sověty zavražděn, *Le Stalinisme en Espagne* (prvně vyšla již v roce 1938) nebo svědectví sovětských zpravodajských důstojníků působících ve Španělsku W. G. Kriwitského *I was Stalin's agent* a A. Orlova *The secret history of Stalin's crimes*.

⁷³ V červnu 1937 byli do Moskvy odvoláni Antonov-Ovsejenko, Berzin a Staševský a zmizeli navždy. Již dříve totéž potkalo i madridského velvyslance Rosenberga. Tomuto osudu ušel z původních vedoucích sovětských funkcionářů jen Alexander Orlov, který místo návratu do SSSR dezertoval do Spojených států. Teror se nevyhnul ani řadám interbrigád, a to jak na úrovni velitelských postů (v SSSR byli zlikvidováni např. jugoslávský velitel XV. brigády V. Čopić a celé polské velení interbrigadistů; gen. Kléber zemřel v pracovním táboře atd.), tak i řadových vojáků – přímo ve Španělsku se na jejich perzekuci podíleli zejm. André Marty, u německých dobrovolníků Walter Ulbricht.

doslova, co chtěli. Například komunistického velitele španělské bezpečnosti Antonia Ortegu řídil spíše sovětský náčelník GPU Alexander Orlov než jeho vlastní španělský ministr. Přestože se řadě republikánských politiků takový stav přičil, nemohli proti němu s ohledem na zmíněnou vojenskou a finanční závislost republiky na Sovětském svazu v podstatě nic podniknout.

Kominternu

Čím více se Sovětský svaz kvůli svým zahraničněpolitickým zájmům musel držet v pozadí, tím významnější úloha připadla ve Španělsku Komunistické internacionále. Kominternu přitom v polovině 30. let již zcela rezignovala na jakoukoli individuální politiku, zcela se podřizovala zájmům sovětské diplomacie (zaměřeným nyní výlučně na zajištění vnější obrany SSSR, nikoli na rozmach mezinárodního komunizmu) a stala se fakticky její druhou (neoficiální) větví. To se nyní výborně hodilo – prostřednictvím jejího rozvětveného aparátu a jejích funkcionářů mohl Sovětský svaz ve Španělsku v podstatě libovolně zasahovat, aniž by přitom oficiálně porušil proklamovanou politiku neintervence.

Zpočátku se ovšem i Kominternu postavila ke španělským událostem rezervovaně. Po vzrušené debatě v jejím vedení, kdy někteří nadšení revolucionáři propagovali okamžitou všestrannou pomoc španělské republice, nakonec převážil názor umírněných (k němuž se přiklonil i Stalin) a bylo rozhodnuto, že Kominternu v podpoře republikánů prozatím nepřekročí rámec platonických veřejných deklarací. Zcela v souladu se svou koncepcí lidové fronty prohlásil její generální tajemník Georgi Dimitrov na zasedání sekretariátu EKI 23. července 1936, že *„hlavním cílem [ve Španělsku] je porážka fašizmu a že by bylo osudovou chybou v tuto chvíli klást důraz na vytváření*

sovětů nebo diktaturu proletariátu"⁷⁴. Ani Kominternu tedy nijak nevítila revoluční výbuch ve Španělsku a neměla v úmyslu ho jakkoli přiživovat.

Vedení Kominterny si nicméně uvědomovalo ohromnou přitažlivost občanské války pro mezinárodní levici a snažilo se jí využít. Hlavní roli tedy nyní převzal propagandistický aparát Kominterny v západní Evropě pod vedením Williho Münzenberga. Využíval přitom jak své stávající dceřinné organizace, tak podněcoval i zakládání nových, zaměřených výhradně na občanskou válku ve Španělsku. Již 21. července byl v Paříži ustaven *Světový výbor proti válce a fašismu*, který svolal na 13. srpna do Paříže celoevropskou konferenci na podporu republikánského Španělska a koncem měsíce *Mezinárodní rudá pomoc* zřídila nový *Mezinárodní výbor pro pomoc španělskému lidu*, také se sídlem v Paříži. Striktně se při tom všem zachovávala politická linie lidové fronty na obranu demokracie a utlumoval příležitostný revoluční radikalismus. Tyto organizace měly za úkol jednak burcovat světové veřejné mínění ve prospěch španělské republiky (včetně shromažďování finančních sbírek pro Španělsko), jednak přitáhnout pod komunistický vliv demokraticky a protifašisticky orientovanou veřejnost a známé a všeobecně respektované nekomunistické osobnosti.

Na jejich činnosti se aktivně podílely jednotlivé národní komunistické strany, hlavní role přitom připadla ze zjevných důvodů francouzským komunistům (PCF). Ti kromě toho nyní odpovídali i za určitý dozor nad chováním PCE a přenos sovětských direktiv do Španělska. Za tímto účelem také Kominternu v srpnu vyslala do Madridu některé své čelné představitele – mj. André Martyho, Jacquese Duclose a Palmira Togliattiho (ve Španělsku pod jménem „Ercoli“). Přibližně od poloviny srpna 1936 začala ve Francii sílit kritika faktické

---

⁷⁴ McDermott K. – Agnew, J.: *The Comintern (A History of International Communism from Lenin to Stalin)*. London: Macmillan Press 1996, s. 141

nečinnosti komunistického hnutí a zvyšoval se tlak členské základny na vedení strany ve směru aktivnější pomoci republikánům, první dobrovolníci vstupovali spontánně do republikánských milicí a i některé stranické organizace začaly vyzývat dobrovolníky (zejm. vojenské techniky a letce) k odjezdu do Španělska. Pokud si chtěla Kominternu udržet svou prestiž a vliv v dělnickém hnutí, musela na tento vývoj reagovat.

V době, kdy v Sovětském svazu vrcholily přípravy plánu vojenské intervence, sešlo se v Moskvě ve dnech 17. až 21. září prezidium Kominterny. Mezi jinými otázkami projednávalo i situaci ve Španělsku a přijalo několik velmi významných rozhodnutí. Nařídilo jednak mobilizaci nové masivní propagandistické kampaně ve prospěch španělské republiky (včetně masových dělnických demonstrací v evropských zemích), především ale 18. září schválilo zahájení náboru dobrovolníků po celém světě pro vstup do republikánského vojska (tento krok přitom navazoval na obdobné návrhy francouzských komunistů již z konce srpna). Organizací náborů dobrovolníků byly pověřeny jednotlivé národní sekce Kominterny, koordinací celé operace pak Západoevropské byro Komunistické internacionály v Paříži ve spolupráci s PCF.

Vyslání mezinárodních dobrovolnických jednotek antifašistů bylo pro sovětsko-kominternovskou politiku výhodné hned v několika z několika důvodů: za prvé tím vyšla vstříc lidovému nadšení pro boj španělské republiky, které v mezinárodním dělnickém hnutí bezesporu panovalo; za druhé v nich našla uplatnění pro rostoucí řady politické emigrace z fašistických států, které se hromadily v Moskvě a Paříži a dosud neměly využití; za třetí získala ve Španělsku politicky naprosto spolehlivé vojenské jednotky, aniž by se musela kompromitovat vysláním pravidelných oddílů Rudé armády, které navíc s patřičným velením slibovaly být vysoce efektivní (jejich předpokládání příslušníci byli v naprosté většině

disciplinovanými straníky, velmi často s bojovou zkušeností); a za čtvrté v nich získala znamenitý propagandistický nástroj své politiky - to vyplývalo z ambivalentního charakteru mezinárodních brigád, který by se dal stručně vystihnout jako „organizovaná spontánnost“. Sovětský svaz se na jedné straně (dovnitř komunistického hnutí) mohl prostřednictvím Kominterny k vytváření obdivovaných interbrigád kdykoli nepřímou přihlásit a využívat je k propagaci své politiky lidové fronty, zatímco když potřeboval (hlavně ve vztahu k Západu) svůj podíl popřít, mohl poukázat na spontánnost a širší (nejen komunistický) antifašismus interbrigadistů, nad nimiž tudíž nemá žádnou kontrolu a kterým nemůže v jejich boji nijak zabránit.

3. kapitola: Zahraniční dobrovolníci a mezinárodní brigády

The Internationalist

*Ich came nach Spain in Januar
Yo hablar suelement English
But jetz I say, Comment Savar
Wie gehts, Que tal, tovaritsch*

*Ich fahren mit mein ambulance
In woiken shoit and panties
No tengo tiempo por romance
Y arbeit mas duro que antes*

*Wen abend komt, I say bon soir
Mi convertures alles veloren
Ich bin sehr kalt, but I am told
C'est la guerre, dasder krieg, there's a war on*

*But underer dings Ich hat gelernt
That mange ich nicht veel
Nosotros fleisch is sometimes burnt
Mit garlis, tambien huile*

*Pero una idea es uber alle
An idea muy profundo
We'll arbeit schwer for Franco's fall
Und Unidos Hermanos Proletarios en todo el mundo.
(The Volunteer for Liberty)*

3. 1. Zahraniční dobrovolníci v republikánských milicích

Myšlenka dobrovolných obránců republiky však nevznikla v Kremlu, nýbrž vzešla spontánně v západní Evropě jako bezprostřední reakce na povstání fašistických generálů. A tak již před oficiálním založením mezinárodních brigád (prakticky okamžitě po vypuknutí povstání) bojovaly na straně republiky stovky cizích dobrovolníků v řadách dělnických milicí. Šlo převážně o politické uprchlíky žijící ve Španělsku (jako např. početná německá emigrantská kolonie v Barceloně), v sousední Francii (hlavně Němce, Italy a Poláky) nebo ve Švýcarsku, dále o neorganizované jednotlivce z celé západní Evropy (nejvíce Francouze), které generálský puč vyburcoval vydat se na

Pyrenejský poloostrov a bojovat zde proti fašistům (za nějž Franka a ostatní pučisty pokládali), ale třeba i o „rudé“ sportovce účastníci se lidové olympiády, jakési vzdoroolympiády proti oficiálním hrám v Berlíně, která měla začít v Barceloně 20. července. Odhaduje se, že během celé občanské války válčilo v milicích, tj. mimo mezinárodní brigády, až na pět tisíc zahraničních dobrovolníků.⁷⁵

Přestože jeden z mýtů navršených kolem interbrigadistů od počátku tvrdil, že tito spontánní milicionáři představovali jakési „předchůdce“ mezinárodních brigád a že i oni bojovali na obranu španělské republiky a demokracii, není to pravda. Kromě několika stovek milicionářů (takřka výhradně komunistů), kteří byli do vznikajících brigád následně začleněni, neexistuje mezi cizinci v milicích a v interbrigádách žádná přímá souvislost, žádný organický vývoj. I po říjnovém založení brigád také zůstala většina zahraničních milicionářů ve svých dosavadních milicích a když na jaře 1937 vláda rozhodla, že v rámci nové lidové armády nebude připuštěna existence žádných cizineckých jednotek mimo mezinárodní brigády, dala větší část z nich přednost odchodu ze Španělska nebo přestupu do španělských anarchistických oddílů před vstupem do interbrigád.

Charakter těchto dobrovolníků se také výrazně odlišoval od pozdějších interbrigadistů, a to nejen pokud se týče způsobu jejich vstupu do republikánského vojska (spontánní rozhodnutí jednotlivců vs. organizovaný nábor komunistických stran), ale především pokud jde jejich o politické přesvědčení. Převážná část těchto prvotních dobrovolníků se totiž hlásila k různým formám radikálně-levicové ideologie a ve Španělsku tedy nebojovali primárně za „buržoazní republiku“, nýbrž především „za revoluci“. Kupříkladu mezi německými milicionáři bylo samozřejmě mnoho komunistů, ale také nezanedbatelný počet

---

⁷⁵ Thomas, cit. dílo, s. 944. K tomu je třeba přičíst ještě přibližně 10.000 různých nebojujících dobrovolníků – lékařů, sester, techniků atd.

(údajně několik stovek) těch, kteří v posledních letech řady komunistického hnutí opustili, protože byli přesvědčeni, že Stalinova Kominternu zradila revoluci. Jeden z nich svůj postoj vystihl takto: „Mluvíme různými jazyky, ale sdílíme jazyk revoluce...bojujeme za vítězství španělského proletariátu...za totální vítězství proletářské revoluce.“⁷⁶ Politicky nejpestřejší směs zřejmě tvořili milicionáři italští, mezi nimiž byli zastoupeni nejen socialisté a komunisté, ale i množství anarchistů a několik desítek republikánů⁷⁷.

Tito dobrovolníci ve Španělsku nejprve vstupovali do různých milicí (hlavně v Katalánsku) podle svého politického přesvědčení (anarchistických, komunistických, socialistických i poumistických)⁷⁸, teprve později se organizovali do samostatných jednotek podle své národnosti – tzv. *centurias* neboli setnin (tj. skupin sta nebo méně mužů). První zcela nešpanělskou jednotku vytvořili Francouzi v srpnu 1936 – *Pařížský pluk*, podílející se na obraně Irúnu.⁷⁹ V téže době vznikaly i další útvary: polský pluk *Generála Wroblewského* a maďarská *Rákosiho skupina*. Italové zformovali jednak anarchistický oddíl *Guistizia e Libertá*⁸⁰ a jednak komunistickou setninu *Gastone Sozzi*. Patrně nejvýznamnější z těchto raných dobrovolnických jednotek byla setnina *Ernsta*

---

⁷⁶ citováno podle Richardson, cit. dílo, s. 25

⁷⁷ Nejvýznamnějším z italských republikánů byl nepochybně **Randolfo Pacciardi (1899-1991)**. Byl to přesvědčený antifašista, který stál v opozici vůči Mussoliniho režimu po celou dobu jeho trvání, od roku 1926 v exilu. Od okamžiku vypuknutí války se snažil o vybudování italské jednotky na straně republiky, pro což měl jako bývalý důstojník italské armády z první světové války i dostatečné zkušenosti. Jeho původní návrh na vytvoření nepolitického legionu (tj. nespojeného s žádnou ideologií a neřízeného žádnou politickou stranou) italských dobrovolníků přímo podřízených vládě lidové fronty odmítl Largo Caballero. Později Pacciardi velel italskému praporu *Garibaldi* v Mezinárodních brigádách, ale po ostrých sporech s komunisty ze Španělska nakonec odešel. Po druhé světové válce se vrátil do Itálie, kde v letech 1948-1953 zastával funkci ministra obrany.

⁷⁸ Politické strany obvykle vyžadovaly od uchazečů o vstup do své milice osvědčení o jejich politické spolehlivosti (straničké doklady, doporučení atp.). Obzvláště striktní byla v tomto směru PSUC, která mnoho dobrovolníků bez dokladů (ačkoli byli komunisté) odmítla.

⁷⁹ Jiné (radikálně levicové a antisovětské) zdroje uvádějí jako první ryze zahraniční jednotku *Mezinárodní Leninovu kolonu* tvořenou zahraničními trockisty a působící v rámci milice POUM.

⁸⁰ Tato skupina se do října rozrostla na bezmála tři sta dobrovolníků. V listopadu byla vyzvána, aby se sloučila s italským batalionem v interbrigádách, její vůdci to ale zamítli, protože se nechtěli dostat pod komunistickou hegemonii.

Thälmann, vytvořená německými komunisty-exulanty pod vedením Hanse Beimlera⁸¹. Do bojů se zapojila během srpna v Aragonii a brzy si vysloužila skvělé renomé svým mimořádným odhodláním a odvahou (byla nasazována na obzvlášť těžkých úsecích). V příštích měsících se rozrostla o další stovky německých uprchlíků z Francie i přímo z Německa⁸² a utvořila takřka plnohodnotný prapor. Ten byl potom počátkem listopadu přesunut do Albacete a zařazen do XII. mezinárodní brigády.

Hlavním faktorem, který způsobil tento poměrně silný příliv dobrovolníků do Španělska – zpočátku víceméně neplánovaný a nekoordinovaný – byla extrémní politická polarizace tehdejší Evropy a vysoký počet politických uprchlíků. Tak se vytvořil bohatý „rezervoár mužů, frustrovaných trpkým životem v exilu, kteří spatřovali ve španělském konfliktu příležitost k boji za svou věc a vítězství revoluce ve Španělsku chápali jako první krok směrem k podobnému vítězství ve vlastní zemi“⁸³. To se zračilo např. v hesle italských anarchistů: „Dnes Španělsko, zítra Itálie“, nebo v konstatování německého komunisty Hanse Beimlera: „Jediná cesta, jakou se můžeme dostat zpět do Německa, vede skrz Madrid.“⁸⁴ Ve srovnání s interbrigadisty ovšem představovali tito dobrovolní milicionáři politicky i vojensky nepříliš významný soubor bojovníků (do založení mezinárodních brigád jich patrně nebylo ve Španělsku víc než tisíc a ani později jich nebylo v jediném okamžiku o mnoho víc), navíc byli vesměs roztroušeni v různých španělských jednotkách (což

---

⁸¹ **Hans Beimler (1895-1936)** byl před rokem 1933 komunistickým poslancem v Reichstagu a členem ÚV KPD. Po nástupu Hitlera k moci byl zatčen a vězněn v Dachau, odkud uprchl. Ve Španělsku působil jako politický vůdce všech německých komunistů. Padl 1. prosince 1936 při obraně Madridu.

⁸² Malé skupinky Němců byly z Třetí říše pašovány podzemními kanály do Rakouska a odtud pomocí stranických spojek tajně převáděny přes Švýcarsko do Francie. KPD byla v organizaci pomoci španělské republiky i jinak velmi aktivní. Již 7. srpna 1936 vydal její ústřední výbor prohlášení, které bylo rozšířeno do všech zemí s početnější německou emigrací: „Vyzýváme všechny německé antifašisty v zahraničí, kteří prošli vojenským výcvikem, aby se dali k dispozici španělské lidové frontě.“ (citováno podle Krammer, Arnold: *Germans against Hitler – the Thaelmann Brigade*. Journal of Contemporary History, roč. 1969, č. 2, s. 66)

⁸³ Richardson, cit. dílo, s. 23

⁸⁴ Regler, Gustav: *Owl of Minerva*. London: Rupert Hart-Davis 1959, s. 285

je i případ asi nejznámějšího milicionáře, spisovatele George Orwella, bojujícího v milici POUM).

3. 2. Nábor, organizace a transport dobrovolníků do Španělska

Jak již bylo řečeno, rozhodnutí o vytvoření mezinárodních brigád přijala Exekutiva Kominterny na svém zasedání 18. září 1936. Komunistické strany v jednotlivých zemích nyní okamžitě zahájily náborové akce i vytváření organizační struktury pro transport dobrovolníků do Španělska. Za ohnisko této operace byla zvolena Francie⁸⁵ a hlavní odpovědnost i nejvyšší pravomoc tudíž byla svěřena Komunistické straně Francie (PCF). Kominternu také vyslala do Paříže řadu svých funkcionářů, aby zde s výstavbou organizačního systému pomáhali a dohlíželi na náležitý průběh akce. Vrchní kontrolu nad jejím prováděním převzal André Marty⁸⁶ (francouzský poslanec a zároveň člen Exekutivy Kominterny), jeho pravou rukou a fakticky hlavním organizátorem brigád se stal italský komunista Luigi Longo⁸⁷, který koncem září přijel ze Španělska do Paříže.

Jako náborová a organizační střediska ve Francii sloužily kanceláře PCF a lokální pobočky spřízněných odborových organizací, centrála byla zřízena v *Maison des Syndicats* (domě

---

⁸⁵ Kromě samozřejmě výhodné polohy země přímo sousedící se Španělskem hrály v tomto rozhodnutí roli i další příznivé okolnosti, jakými byly zejména tehdejší sympatizující vláda lidové fronty a síla francouzské komunistické strany, a z toho vyplývající vhodné organizační zázemí i značná tolerance státních orgánů.

⁸⁶ **André Marty** (1886-1956) byl jedním z vedoucích funkcionářů PCF i mezinárodního komunistického hnutí. Proslavil se jako jeden z vůdců vzpoury francouzských námořníků v Černém moři v r. 1919, za což byl odsouzen k dvaceti letům nucených prací. Po předčasném propuštění (1923) rychle stoupal ve stranické hierarchii PCF a brzy se stal i poslancem parlamentu. Od počátku 30. let se jako oddaný stalinista propagoval také do vedení Kominterny. V říjnu 1936 byl pak vyslán do Albacete, aby tam zaujal post vrchního politického komisaře mezinárodních brigád. Oficiální propaganda ho velebila jako jejich „hlavního organizátora“, Marty nicméně proslul především mimořádnou tvrdostí a brutalitou, s níž trestal jakýkoli náznak neposlušnosti nebo politické nespolehlivosti mezi dobrovolníky. Sám později přiznal, že nechal popravit asi pět set interbrigadistů, což mu vyneslo neslavnou přezdívku „řezník z Albacete“. Po druhé světové válce se ovšem sám dostal do rozporu s oficiální linií a byl v r. 1952 ze strany vyloučen.

⁸⁷ **Luigi Longo** (ve Španělsku pod jménem Gallo, 1900-1980) byl vedle André Martyho nejdůležitějším činitelem mezinárodních brigád. Tento italský komunista-emigrant měl hlavní podíl na vybudování celé organizace, ve Španělsku působil jako politický komisař XII. interbrigády a později jako generální inspektor brigád. Za druhé světové války byl nejprve vězněn, poté se zapojil do partyzánského odboje v Itálii. Po válce patřil k vedoucím představitelům PCI a v letech 1964-1972 zastával funkci jejího generálního tajemníka.

odborů) na 8 Rue Mathurin-Moreau v Paříži. Záhy také vznikla dvě shromažďovací stanoviště, a to v Marseille (pro ty, kteří se měli do Španělska plavit na lodi) a v Perpignanu (pro ty, kteří přecházeli po souši). Jakmile byl tento rámec vytvořen, odjel Longo zpět do Španělska, kde s pomocí katalánské PSUC založil přijímací centrum dobrovolníků ve staré pevnosti v příhraničním městě Figueras.

Kominternu také na základě velikosti členské základny a předpokládaného potenciálu neorganizovaných sympatizantů stanovila jednotlivým komunistickým stranám početní kvóty dobrovolníků, které dostaly za úkol odvést. Tyto kvóty byly určeny poněkud vyšší, než byly reálné možnosti té které národní sekce, ale stranická vedení se je přesto snažila za každou cenu naplnit. Funkcionáři odpovědní za verbování dobrovolníků byli pod velkým tlakem shora a často museli přehodnotit i původní zamýšlená omezení (např. prvotní výhrady britských funkcionářů k odvodům příliš mladých nebo ženatých mužů).

Během prvních měsíců probíhala celá náborová akce v přísné tajnosti a komunisté veřejně popírali jakoukoli účast na ní. Oficiální stranická linie hlásala, že mezinárodní brigády představují spontánní hnutí jednotlivých dobrovolníků, kteří se nezávisle a neorganizovaně rozhodli vystoupit se zbraní v ruce proti fašismu. Tuto doktrínu potom zarytě opakovala i pozdější oficiální historiografie - např. A. London: *„Nejobětavějším vyjádřením solidarity všech pokrokových lidí byly mezinárodní brigády. Tisíce mužů nejrůznějšího politického i náboženského přesvědčení přišly ze všech koutů světa a postavily se do služeb španělské republikánské armády. Španělský lid je později láskyplně nazval „dobrovolníky svobody“.“*⁸⁸

Nejsilnějším důvodem, proč se komunistické strany zpočátku držely maximálně v pozadí, byla snaha přivést do řad

---

⁸⁸ London, Artur G.: *Španělsko, Španělsko....* Praha: Nakladatelství politické literatury 1963

interbrigád nejen komunisty, ale celé široké spektrum antifašistů - socialisty, demokraty, liberály atd. Brigády měly být vlastně jakýmsi vojenským vyjádřením politické koncepce lidové fronty (a v jednotlivých zemích měly také přispět k jejímu posílení, příp. rozšíření). Za tímto účelem strany využívaly k získávání dobrovolníků nejrozličnější antifašistické organizace, které byly pod jejich kontrolou, ale oficiálně stály vně komunistické struktury. Toto úsilí o politickou mnohobarevnost brigád mělo ovšem i svou ryze praktickou motivaci - komunisté se obávali, že by mohli ve Španělsku přijít o příliš mnoho svých nejlepších kádrů, které jim pak budou chybět ve vlastních zemích. V zájmu SSSR ani španělské republikánské vlády také nebylo dráždit západní země otevřeným vojskem mezinárodního komunizmu. Přes veškerou snahu nicméně tvořili většinu rekrutů, jak dále uvidíme, právě organizovaní komunisté.

Průběh naverbování dobrovolníka⁸⁹ se lišil podle toho, šlo-li o nestraníka, řadového člena strany, nebo stranického funkcionáře. Pokud byl potenciální rekrut členem strany, musel nejdříve požádat o souhlas s odjezdem své stranické nadřízené. U běžných straníků byla taková žádost téměř vždy schválena, u funkcionářů to však bylo složitější - stranické orgány v tomto případě nezřídka cestu do Španělska dobrovolníkovi zakázaly s tím, že jeho schopnosti jsou třeba jinde. Jiná byla situace s nestranickým dobrovolníkem. Pokud vyšla iniciativa od něj, musel nejprve navázat kontakt se stranickým verbířem. Poté byl pozván do odvodní kanceláře, kde byl podrobně vyzpovídan ohledně svých motivů k odchodu do Španělska, svého politického přesvědčení, sociálního zázemí atp. Strana jejich údaje dále prověřovala - cílem bylo již dopředu eliminovat zjevné dobrodruhy nebo nepřátele. Pokud uchazeč prověrkou prošel, byl ještě poslán na fyzické vyšetření k politicky spolehlivému

---

⁸⁹ Podrobně je verbovací proces popsán na československém příkladě v kap. 5. Většina z toho, co je v této kapitole napsáno platí především pro dobrovolníka přicházejícího z netotalitní země. V případě Německa nebo Itálie se tento průběh nepochybně podstatně lišil.

lékaři, a když vše dopadlo dobře, dostal peníze na cestu a byl odeslán do „národní“ náborové centrály, kde vyčkal na pokyn k odjezdu do Francie.

Způsob přepravy dobrovolníka do Francie závisel na tom, odkud cestoval. Jestliže přicházel ze svobodné země, jako byly např. Belgie, Británie, Holandsko nebo USA, mohl obvykle cestovat na běžný cestovní pas.⁹⁰ Jinak tomu bylo u příchozích ze zemí střední a východní Evropy, kde vládly autoritativní režimy (Německa, Itálie, Polska a balkánských států). Ti většinou cestovali bez dokladů a hranice museli překračovat ilegálně. Značně romanticky to popisuje ve vzpomínkách sám Longo: *„Často musí jít pěšky, přes hory a doly, plavat přes řeky, spát na mraze, skrývat se v uhlí na železničních vagónech nebo se tísnit v některém koutě lodního podpalubí...“*⁹¹ Ve skutečnosti Kominternu vybudovala pro tyto dobrovolníky dobře fungující ilegální železniční přepravní systém.⁹² Cestou jim ale přesto neustále hrozilo zadržení a nucený návrat zpět. Ten pak v lepším případě znamenal, že budou muset celou cestu podniknout znovu, v horším případě, že skončí ve vězení. Obzvláště nebezpečná pak byla cesta do Španělska pro německé (a italské) státní příslušníky – ti riskovali přímo koncentrační tábor.

Jakmile vstoupili dobrovolníci na francouzskou půdu, přešli pod plnou kontrolu a pravomoc PCF, v jejímž rámci přitom pracovali zástupci jednotlivých národních komunistických sekcí, kteří měli za úkol se o příchozí ze svých zemí starat a během pobytu ve Francii na ně dohlížet. Jejich úloha spočívala v tom, příchozí dobrovolníky po příjezdu do Paříže vyzvednout, zajistit jim ubytování (většinou v nenápadných hotýlcích v dělnických čtvrtích),

---

⁹⁰ I v těchto zemích se ale státní úřady časem snažily odchod dobrovolníků co nejvíce omezit, a proto zpříšňovaly formality vyžadované k vystavení pasu a podezřelým osobám (zejm. známým komunistům) ho pod nejrůznějšími záminkami odmítaly vydat. Proto i někteří z těchto dobrovolníků cestovali do Francie ilegálně nebo se úřední omezení snažili všelijak obcházet – např. britští interbrigadisté často využívali zvláštních víkendových pobytů ve Francii, na které nebylo třeba mít pas.

⁹¹ Longo, Luigi: *Madridská epopej*. Praha: SNPL 1958, s. 57

⁹² Na vytváření takového systému pro dobrovolníky z Balkánu se podílel např. i Josip Broz – Tito.

doprovázet je na stravu do určeného hostince, kontrolovat jejich chování⁹³ a provádět mezi nimi politické školení včetně individuálních pohovorů s podezřelými jedinci.

Samotný přesun dobrovolníků z Paříže do Španělska už byl relativně jednoduchou záležitostí (alespoň v prvních měsících), a to díky benevolenci francouzských úřadů a dobře fungující organizaci transportů. Pozemní trasa využívala běžnou vlakovou linku č. 77, která odjížděla z Paříže večer a nazítří ráno již byla v Perpignanu. Navzdory tomu, že straničtí funkcionáři nabádali dobrovolníky k nejvyšší opatrnosti a utajení cíle cesty, zejména Francouzi toho vůbec nedbali a po celou cestu dávali otevřeně najevo, kam mají namířeno. O tom, jak byl tento způsob přepravy známý svědčí i lidové přezdívky této linky na „vlak dobrovolníků“ nebo „rudý express“. Přesto proti těmto transportům francouzská policie prakticky nijak nezasahovala. V Perpignanu přestoupili dobrovolníci do přistavených autobusů, které je převezly do Figueras. Ani na hranicích obvykle nenastaly komplikace, protože celníci neměli skutečnou vůli projíždějící kontrolovat a mnozí s bojem republikánů přímo sympatizovali.

Druhá trasa - námořní - vedla z Marseille do španělských středomořských přístavů (větš. Valencie a Alicante). Dobrovolníci rovněž cestovali z Paříže nočním vlakem, v Marseille byli umístěni do spolehlivých dělnických ubytoven, kde čekali na odjezd lodi. Jakmile bylo vše připraveno, domluvené taxíky je v noci svážely do přístavu, kde se nalodili na španělské plavidlo a okamžitě odplouvali. Za dva dny pak obvykle dorazili na místo. Tento způsob přepravy ovšem časem ustupoval kvůli italsko-německé námořní „kontrolé“ republikánského pobřeží a hrozbě potopení. Dan Richardson v citované práci odhaduje, že Kominternu tímto způsobem

---

⁹³ Především pokud šlo o opilství, rvačky nebo návštěvy nevěstinců (což byl problém především amerických a britských dobrovolníků, kteří disponovali většími finančními prostředky), protože tím vším se vystavovali nebezpečí zatčení. Někdy proto byly dobrovolníkům dokonce peníze ihned po příjezdu zabaveny a dostávali pak pouze hubený denní příděl.

přesunula z různých zemí Evropy do Španělska asi šest tisíc mužů do konce listopadu 1936 a kolem dvaceti pěti tisíc do poloviny února 1937. Tato čísla ovšem budou patrně přemrštěná.

Příznivá situace na hranicích se ale změnila v únoru 1937, kdy je francouzská vláda v souladu s neintervenčním závazkem oficiálně uzavřela. Od té doby již nebylo možné používat standardní hraniční přechody a dobrovolníci museli překračovat hranice v doprovodu místních horalů pěšky přes pyrenejské průsmyky, a to většinou v noci, aby se vyhnuli pohraničním kontrolám⁹⁴. Někteří z nich přitom také skončili ve francouzském vězení. Ani tato opatření nicméně nijak dramaticky nesnížila možnost se do Španělska dostat.

3. 3. Založení mezinárodních brigád, formování prvních útvarů a obrana Madridu

Do 10. října se ve Figueras shromáždilo na pět set zahraničních dobrovolníků a přibližně stejný počet směřoval do Španělska z Marseille na lodi *Ciudad de Barcelona*. Dosud ale nebylo jasné, co s nimi, a hlavně, kam s nimi, protože neexistovala oficiální dohoda o příchodu cizích dobrovolníků se španělskou vládou. Komunističtí velitelé 5. pluku Lister a Contreras (Vittorio Vidali) proto nabídli Longovi, aby své bojovníky prozatím umístil do města Albacete v provincii La Mancha ve španělském vnitrozemí, kde fungovalo náborové a

---

⁹⁴ Jedním z nich byl i čsl. dobrovolník Leopold Hofman, který takový přechod hranic popsal ve svých vzpomínkách následovně: „První etapa končí v Perpignanu...Tady, v jednom hotelu čeká asi šedesát dobrovolníků všech možných národností na další cestu....Konečně odjíždíme! Přirozeně, že v noci, ve dvou autobusech se zhasnutými světly. Na křižovatkách hlídají mladí Francouzi. Když projíždíme kolem nich, zdraví nás zařatými pěstmi. Pak někdo zašeptá, že se blíží konec cesty. Vyměňujeme své boty za lehké arpagátas, plátěnky s provazovou podešví...jde se v nich potíchu a nekloužou po skalách. Zastavujeme, vylézáme z autobusu, ujímají se nás pyrenejské ovčáky – to je poslední článek dlouhého řetězu těch, kteří organizují přechod dobrovolníků do Španělska. Jako dlouhý had se vine zástup mužů do prudkého svahu. Nikdo nemluví, všichni těžce oddychují. Slyšíme hukot bystřin a spíše tušíme než vidíme hlubokou propast pod námi....Po rozednění je to ještě horší. Blížíme se k vrcholům Pyrenejí, šplháme skoro kolmo nahoru....Deset hodin usilovného pochodu...Překračujeme hranici, loučíme se se svými průvodci, vracejí se rychle zpátky...Spouštíme se dolů, do Španělska. Někteří jsou tak vyčerpaní, že je musíme nést....Dole na silnici nás očekává kolona nákladních aut, která nás dopraví do pohraničního města Figueras.“ (Hofman, Leopold: *Vítr dalekých cest*. České Budějovice: Krajské nakladatelství 1963, s. 29-30)

výcvikové středisko 5. pluku⁹⁵. Longo pak přijel do Albacete 12. října a již o dva dny později se tam objevil první kontingent dobrovolníků z přístavu v Alicante a 15. října i první skupina z Figueras. V následujících dnech potom přicházely další skupiny o velikosti dvě stě až tři sta dobrovolníků.

Za Luigi Longem postupně zamířila do Albacete také skupina vedoucích funkcionářů Kominterny v čele s André Martym, která měla převzít organizaci, řízení a politický dohled nad dobrovolníky. Patřili do ní mj. Billoux, de Vittorio, Swierczewski, Čopić, Zeisser, Beimler, Togliatti, Dahlem, Stefano, Ulbricht, Neumann aj. Někteří z nich pak vytvořili *Politický komisariát mezinárodních brigád* jako jejich nejvyšší politický orgán a velitelství. Zasedli v něm sice i někteří nekomunisté a jeho složení se během války několikrát proměnilo, po celou dobu ale zůstával pod přísnou kontrolou Kominterny. Jiní komunističtí funkcionáři časem zaujímali místa velitelů a politických komisařů dobrovolnických jednotek nebo pracovali v organizačním aparátu interbrigád. Nyní bylo ještě třeba uzavřít dohodu se se španělskou vládou a začlenit dobrovolnické jednotky do republikánského vojska.

Španělská vláda (zejm. její nový předseda Largo Caballero) nebyla zprvu masové účasti cizích dobrovolníků příliš nakloněna. Během srpna a září odmítla několik návrhů na organizování zahraničních jednotek s tím, že vojáků má nadbytek a to, co skutečně potřebuje, jsou zbraně a vojenské vybavení. Avšak katastrofální vývoj na frontách během podzimu a tlak Kominterny (a zprostředkovaně i hlavního spojence republiky – SSSR) přiměly vládu změnit názor. Při říjnových jednáních se zástupci Kominterny (v čele s Luigi Longem) byla

---

⁹⁵ Albacete bylo výhodné hned z několika hledisek: leželo v centrální části republikánského území, která byla pod pevnou kontrolou komunistů (zatímco v Katalánsku a Aragonu vládli spíše anarchisté), při hlavní železniční trati z Madridu do Valencie a Alicante, a mezinárodní brigády zde mohly využít organizačního i personálního zázemí 5. pluku, včetně jeho sovětských a kominternovských vojenských poradců a školitelů.

nakonec fakticky postavena před hotovou věc (dobrovolníci již houfně přicházeli do Albacete) a nezbývalo jí než příchod cizích bojovníků akceptovat. Slibovala si tedy od něho přinejmenším propagační efekt. K dohodě mezi španělskou vládou a zástupci Kominterny, a tedy k faktickému založení mezinárodních brigád, oficiálně došlo v Madridu 22. října 1936.

Albacete bylo nyní oficiálně potvrzeno jako hlavní základna mezinárodních brigád – sídlily zde všechny jejich ústřední orgány, výcvikové středisko atd. Vojenským velitelem základny byl jmenován francouzský komunista Gayman („Vidal“ ve Španělsku), kterého v červenci 1937 nahradil bulharský plukovník Bělov. Funkcionáři interbrigád nyní museli vyřešit základní problémy organizace, ubytování a zásobování, a především přetvořit heterogenní mnohonárodnostní skupinu dobrovolníků ve fungující jednotku disciplinovaných vojáků. Situaci v tomto směru alespoň trochu usnadňovala skutečnost, že většinu prvních interbrigadistů tvořili oddaní komunisté (dokonce i řada funkcionářů), kteří byli na přísnou kázeň a bezvýhradné plnění rozkazů zvyklí, a že někteří měli i vojenskou zkušenost z první světové války. I přesto se ale elementární vojenská organizace rodila velmi ztěžka a pomalu. Klíčovou úlohu přitom hráli političtí komisaři vybíraní ze zkušených a spolehlivých stranických kádrů, kteří kromě vojenského výcviku prováděli i politické školení a měli vytvářet tzv. „revoluční disciplínu“.

Neutuchající příliv dobrovolníků způsobil, že koncem října již bylo Albacete doslova přelidněné a politický komisariát proto rozhodl o zformování prvních čtyř praporů (velmi přibližně podle jazykové příbuznosti), které měly být rozmístěny k výcviku do přilehlých vesnic. Šlo o prapory *Pařížská komuna* (převážně Francouzi)⁹⁶, *Hans*⁹⁷ (Němci a nějací

---

⁹⁶ Stejně jako již předtím v milicích i v mezinárodních brigádách dávali dobrovolníci svým oddílům jména podle významných postav nebo památných událostí antifašistického a komunistického hnutí. Aby ale zároveň vyzdvihli

Maďari), *Garibaldi* (Italové) a *Dombrovský* (Poláci a ostatní slovanští dobrovolníci). Jádrem těchto praporů se staly některé cizinecké milicionářské jednotky ovládané komunisty (např. základ *Pařížské komuny* tvořil výše zmíněný *Pařížský pluk* atp.), avšak většina mužstva sestávala z nově příchozích dobrovolníků. Jejich příprava sestávala víceméně z pořadových cvičení a nácviku základních vojenských manévru beze zbraní – ty obdrželi až těsně před odchodem na frontu⁹⁸. Ve chvíli, kdy z Madridu přišla žádost o vyslání dobrovolníků na pomoc městu, útvary rozhodně nebyly důkladně připraveny a neměly ani kompletně složený velitelský sbor.⁹⁹ 1. listopadu byly přesto tyto prapory formálně seskupeny do XI.¹⁰⁰ mezinárodní brigády pod velením generála Emilia Klébera¹⁰¹ a politického komisaře Nicolettiho¹⁰² a začal se připravovat jejich přesun na madridskou frontu. Generál Kléber byl prvním z řady sovětských důstojníků neruského původu, které Kominternu využívala na velitelské posty v mezinárodních brigádách. Splňovali totiž dvě důležité podmínky – jednak byli vojensky schopní a

---

demokratický charakter brigád a apelovali na vlastenecké cítění svých krajanů, pojmenovávali je někdy i podle pokrokových osobností minulosti svázaných s bojem za svobodu obecně – např. americké bataliony *Abraham Lincoln* a *George Washington*, italský *Garibaldi* nebo čsl. prapor *T. G. Masaryk*. Takovýmto způsobem se nazývaly nejen bataliony, ale i ty nejmenší jednotky, roty, čety atp.

⁹⁷ Ještě před odchodem na frontu se jednotka přejmenovala na batalion *Edgar André*, na počest německého komunisty právě v té době zavražděného nacisty.

⁹⁸ Toto byla běžná praxe i později – např. Američané z Lincolnova batalionu prodělali celý výcvik beze zbraní a poprvé (někteří z nich dokonce poprvé v životě) zkusmo vystřelili až při přesunu do předních linií.

⁹⁹ V čele těchto batalionů stáli: *Edgar André* – velitelem německý komunista Hans Kahle, politickým komisařem také komunista Arthur Dorf; *Pařížská komuna* – komunisté Jules Dumont, Pierre Rebiere; *Dombrowský* – Bolek Ulanovski a Matuczacz; *Garibaldi* – viz níže.

¹⁰⁰ Ve skutečnosti šlo první brigádu – jejich posunutě číslování bylo součástí psychologické války, které mělo zveličít účast zahraničních dobrovolníků.

¹⁰¹ **Gen. Kléber** (vl. jménem Manfred Lazar Stern, 1896-1954) byl sovětský důstojník, který patřil mezi nejlepší velitele nejen interbrigád ale i celé republikánské armády. Pocházel z Bukoviny ze židovské rodiny, za první světové války sloužil v rakousko-uherské armádě, byl zajat carskou armádou a vězněn na Sibiři. Osvobozen říjnovou bolševickou revolucí bojoval v řadách Rudé armády po celou dobu občanské války. Poté vystudoval vojenskou akademii a pracoval ve vojenském oddělení Kominterny. Než odjel v září 1936 do Španělska, působil v různých zemích (USA, Čína, Německo) jako zpravodajský důstojník. Ve Španělsku nejprve sloužil jako poradce v 5. pluku, poté byl přidělen k Interbrigádám. Aby se utajila jeho sovětská minulost vydával se Stern oficiálně za Kanadana rakouského původu a zvolil si jméno po napoleonském generálovi – Kléber. Z pozice velitele brigády byl brzy povýšen (na jeho místo nastoupil dosavadní velitel praporu *Edgar André* Hans Kahle) na velitele divize a fakticky řídil celou obranu hlavního města. Pro své zásluhy byl potom světovým tiskem nazýván „zachráncem Madridu“. Po návratu do Moskvy byl pak vojenským tribunálem odsouzen k patnácti letům nucených prací. Zemřel vyčerpáním v pracovním táboře Sosnovka 18. února 1954 a jeho jméno bylo na dlouho vymazáno z oficiální sovětské historie.

¹⁰² **Nicoletti** (vl. jménem Giuseppe de Vittorio) byl italský komunista, v hierarchii interbrigád zastával třetí místo za Martym a Longem.

spolehlivě loajální, zároveň ale nekompromitovali oficiální sovětskou pozici neintervence. K utajení jejich původu jim byla vymyšlena různá „zahraniční“ nebo španělská jména (dále např. Lukáčz, Gomez apod.).

Těsně před odchodem (5. listopadu) byl z XI. brigády vyňat *Garibaldiho* prapor¹⁰³, aby se stal zárodkem nové brigády, která měla být také urychleně odeslána k Madridu. Obrana hlavního města žádala o přísun všech dostupných dobrovolníků, avšak direktoriát v Albacete měl k dispozici pouze jeden zformovaný prapor a několik chatrně sestavených skupin různorodých národností. Horečně se proto rozeběhl proces formování jednotlivých dobrovolníků do jednotek a těch zase do praporů. Takřka během čtyřiaadvaceti hodin byla ve zmatku vytvořena druhá, tj. XII., mezinárodní brigáda a již 8. listopadu opustila Albacete. Tvořily ji prapor *Garibaldi* a dva narychlo posbírané prapory – převážně německý *Thälman* a *Francouzsko-belgický* prapor (pozd. přejmenován na prapor *André Marty*)¹⁰⁴. Hlavně *Thälman* byl směsí nejrozličnějších národností (vedle Němců taky Poláci, Maďaři, Bulhaři, Jugoslávci, Češi, Britové a další) a jeho organizace byla krajně obtížné – každá národnostní skupina si nakonec musela zvolit svého politického delegáta, a tím často i velitele, jen podle jazykových schopností. Musel ovládat němčinu nebo ruštinu, aby se mohl s velitelem Rennem dorozumět. Tito velitelé pak dostali za úkol zorganizovat co nejrychleji své krajany do menších útvarů, ačkoli sotva znali jeden druhého. Velitelem brigády se

---

¹⁰³ Italský prapor *Garibaldi* zaujímal mezi interbrigádami od počátku výjimečné postavení. Vznikl jako výsledek dohody mezi italskými exilovými stranami sdruženými v lidové frontě, což se odrazilo jak v jeho složení, tak i velení. Byl to jediný batalion interbrigád, jehož mužstvo bylo z podstatné části (nikoli většiny) nekomunistické a v jehož čele stáli zástupci různých politických stran: republikán Pacciardi jako velitel a komunistka Roasio a socialista Azzi jako dva političtí komisaři. Oproti ostatním jednotkám brigád byli italští dobrovolníci namnoze muži středního věku (nezřídka přes čtyřicet let) a nejen velitelé, ale i mnozí z původních řadových *Garibaldovců* měli za sebou vojenskou zkušenost z první světové války. To vše zvyšovalo jejich bojovou efektivitu. Takto manifestovaná antifašistická jednota nicméně nevydržela po celou dobu války a brzy začaly narůstat konflikty zejména mezi Pacciardim a komunisty.

¹⁰⁴ Velitelem *Thälmannu* byl německý komunistický spisovatel Ludwig Renn (se zkušeností důstojníka císařské armády z 1. světové války), politickým komisařem jiný německý komunistka Fritz Vehlov (ve Španělsku Louis Schuster). *Francouzsko-belgický* pluk byl natolik nezformovaný, že v okamžiku odjezdu na frontu neměl určeného ani velícího důstojníka.

stal generál Lukáčz¹⁰⁵ a politickým komisařem sám Luigi Longo. Podle dostupných údajů se velikost XI. brigády v okamžiku odeslání k Madridu odhaduje asi na 1900 mužů, zatímco XII. na 1550 mužů.

První „mezinárodní kolona“, jak byly brigády zprvu nazývány tiskem, dorazila do Madridu 8. listopadu časně ráno a okamžitě byla rozmístěna na nejvytíženější úseky fronty v Univerzitním městě, v Casa de Campo a na východním břehu řeky Manzanares. Jejich proslulý pochod ulicemi obleženého města, kdy je zoufalí obyvatelé nadšeně vítali jako svou poslední záchranu (považovali je nejprve za ruské vojáky), se stal počátkem legendy mezinárodních brigád. Přes nedostatečný výcvik a nedokonalé vybavení byla jejich bojová efektivita ve srovnání se španělskými milicionáři obrovská a nesmírně pozdvihla upadající morálku republikánských obránců města. XII. brigáda se na madridskou frontu dostala až zhruba o týden později, ale právě včas, aby se zapojila do obrany proti dalšímu masívnímu útoku nacionalistů. Za cenu obrovských ztrát¹⁰⁶ se po bezmála dvouměsíční urputné bitvě (i díky sovětským dodávkám zbraní) podařilo republikánům v čele s mezinárodními brigádami nepřítele v jeho frontálním útoku zastavit. V polovině ledna pak byly obě zdecimované interbrigády, které nyní čítaly jen zhruba třetinu svých původních stavů, po dvou měsících nepřetržitých bojů poslány na zotavení, reorganizaci a doplnění do jižního Španělska.

---

¹⁰⁵ **Gen. Lukáčz** (známý pod jménem Matei Zalka, vl. jménem Béla Frankl, 1896-1937) měl za sebou podobný osud jako Stern. Narodil se v někdejších Uhrách a za první světové válce bojoval jako rakousko-uherský důstojník jezdecký na italské a ruské frontě, kde byl v r. 1917 zajat. Později se přidal k bolševikům a stal se důstojníkem Rudé armády, s níž prošel mnohé fronty občanské války. Po jejím skončení války zůstal v SSSR a vešel do povědomí jako spisovatel. Na podzim 1936 byl vyslán do Španělska (jeho sovětský zveřejněn nebyl), kde měl nejprve připravovat partyzánské akce ve Frankově týle, ale záhy byl přidělen jako velitel k XII. mezinárodní brigádě a později k celé 45. divizi. Pro své charakterové vlastnosti a vojenské schopnosti byl Lukáčz patrně nejoblíbenějším velitelem Interbrigád. Padl v březnu 1937 poblíž Huesky, když jeho vůz (v němž jel spolu s Pacciardim) zasáhla nacionalistická puma.

¹⁰⁶ Mezinárodní brigády byly od počátku používány jako úderné jednotky, a proto jejich ztráty byly velmi vysoké i na poměry celého republikánského vojska. Jen během prvního měsíce bojů ztratila XI. brigáda 900 mužů (mrtvých) a mnoho dalších bylo zraněno. XII. brigáda napočítala za stejné období 700 padlých.

Zatímco první interbrigády válčily u Madridu, přísun dobrovolníků do Albacete neustával¹⁰⁷, a tak již v polovině listopadu mohly být vytvořeny nové prapory budoucí XIII. mezinárodní brigády. Zároveň byly z čerstvých sil průběžně doplňovány řady XI. a XII. brigády a formovaly se i první mezinárodní dělostřelecké baterie (např. baterie *Anna Pauker*, *Thälman* ap.). XIII. brigáda se skládala především z francouzských a slovanských dobrovolníků, dále Němců, Rakušanů a mnoha jiných národností. Její první prapor – *Čapajev* – přitom byl zřejmě vůbec nejinternacionálnější jednotkou celých mezinárodních brigád, další dva prapory (později po těžkých ztrátách sloučené do jednoho praporu *Henri Vuillemin*) byly převážně francouzské a poslední italský. Organizace, výcvik i výběr velitelů této brigády probíhal ve větším klidu než u obou předchozích a dobrovolníci mohli být rozdělováni důsledněji podle etnického (resp. jazykového) klíče. Velitelem brigády byl jmenován generál Gomez¹⁰⁸. XIII. brigáda byla nasazena do boje až koncem prosince nejprve u Teruelu a poté prošla řadu front v jižní zóně (mj. v andaluzském pohoří Sierra Nevada nebo v Estremaduře) – jako jediná tak nezasáhla do hlavních bojových operací u Madridu. Její mnohonárodnostní složení přinášelo také vážné komunikační potíže a bránilo efektivnímu fungování, zvláště když musely být rozkazy během boje překládány několikrát za sebou. Tyto problémy do značné míry odstranila až reorganizace mezinárodních brigád na národnostním a jazykovém základě v červnu 1937.

---

¹⁰⁷ V období listopadu a počátku prosince přicházelo do Španělska týdně v průměru mezi 600-700 dobrovolníky.

¹⁰⁸ **Gen. Gomez** (ve skutečnosti Wilhelm Zeiser, 1893-1958) byl německý komunista a dlouholetý funkcionář Kominterny. Během 1. světové války sloužil Zeiser v německé armádě, po válce vstoupil do KPD a brzy odjel do Moskvy, kde pracoval v aparátu Kominterny. Tam získal speciální vojenský výcvik a byl opakovaně vyslán jako vojenský poradce do různých zemí – mj. Sýrie, Číny (1927-30) atd. Ve Španělsku se jako dobrovolník objevil stejně „náhle“ jako Kléber a Lukáč. Po skončení občanské války se Zeisser vrátil do Moskvy a pokračoval v práci pro Kominternu. V r. 1947 odešel do Německa a zapojil se do výstavby východoněmeckého režimu. V letech 1950-1953 zastával funkci ministra státní bezpečnosti (šéfa Stasi) a patřil k nejmocnějším funkcionářům v NDR. Kvůli sporům s jiným „španělákem“, Walterem Ulbrichtem, byl ovšem v červenci 1953 označen za „nepřítele strany“ a zbaven všech svých funkcí.

Před Vánocemi 1936 byla z nových dobrovolníků sestavena další, XIV. mezinárodní brigáda, která obsahovala čtyři prapory, každý o 750 mužích. Hlavní zastoupení měli opět Francouzi, početný kontingent tvořili ještě Angličané a Irové, zbytek byl směsicí nejrůznějších národností. Její výcvik a posléze velení bylo svěřeno dalšímu sovětskému důstojníkovi – generálu Walterovi¹⁰⁹, politickým komisařem se stal francouzský komunistický funkcionář André Heusler. XIV. brigáda byla odeslána nejprve na cordobskou frontu do Andalusie zadržet nacionalistický nápor na řece Guadalquivir, ale již v lednu byla převelena k Madridu, aby zde vyztužila obranu proti pokusům frankistů o obklíčení města.

Jako poslední ze základního rámce interbrigád byly během ledna a února 1937 vytvořeny prapory XV. mezinárodní brigády a opět odeslány k výcviku do okolí Albacete. Původně měla brigáda prapory tři: britský (*Saklavata*), převážně slovanský *Dimitrov*¹¹⁰ a francouzský 6. únor. Později byla ještě doplněna čtvrtým praporem – *Abrahama Lincolna* – tvořeným převážně Američany¹¹¹ (dále také Kubánci a Iry). Velitelem této brigády se stal nejprve generál Gal¹¹², kterého brzy vystřídal

---

¹⁰⁹ **Gen. Walter** (ve skutečnosti Karol Świerczewski, 1897-1947) byl dalším z řady sovětských důstojníků cizího původu ve vedení brigád. Pocházel z Varšavy, v době první světové války odešel do Moskvy, kde se v r. 1918 připojil k bolševikům a občanskou válku strávil jako voják Rudé armády. V Sovětském Rusku poté vystudoval vojenskou akademii, byl přidělen ke generálnímu štábu a vyučoval na vojenských školách. Ve Španělsku velel XIV. brigádě a později celé 35. mezinárodní divizi. Za druhé světové války bojoval Świerczewski nejprve jako generál Rudé armády, následně byl pověřen vybudováním polské (prosovětské) armády na východě a velel 2. polské armádě během bitvy o Berlín. Po válce se jako jeden z předáků Polské dělnické strany aktivně zapojil do budování lidově-demokratického režimu v Polsku a ve funkci náměstka ministra obrany se podílel na brutálním potlačování nekomunistické opozice. V březnu 1947 byl zavražděn vojáky ukrajinské povstalecké armády.

¹¹⁰ *Dimitrov* obsahoval čtyři roty – první tvořili Češi, Jihoslované a Rumuni, druhou hlavně Poláci, třetí Italové a čtvrtá – kulometné mužstvo – bylo naprostou národnostní směsicí. Velitelem *Dimitrova* byl bulharský komunista Grebenarov (žijící předtím v SSSR), politickým komisařem nejprve německý komunista Furman (později zastřelen pro nedisciplinovanost), poté italský komunista G. Anillo a nakonec bulharský funkcionář Tabakov.

¹¹¹ Američtí dobrovolníci přijeli do Španělska později než ostatní – jejich první větší kontingent dorazil až počátkem ledna 1937. Od počátku se také potýkali s problémy, které byly ostatním batalionům dosud cizí – mezi Američany (většinou dvacetiletými chlapci) chyběli vedoucí kádry s politickou autoritou a vojenskou zkušeností, takže Lincolnův batalion trpěl značnou nekázní, politickými spory a demoralizací. Do jejich vnitřních záležitostí musel opakovaně zasahovat politický komisariát z Albacete uvězněním (a dokonce i hrozbami zastřelením) neukázněných dobrovolníků a uklidnění přineslo až vyslání ostrějším straníků z USA nebo přímo z Moskvy. Po drastických ztrátách se ovšem demoralizace rozmohla znovu a množily se případy dezercí.

¹¹² **Gen. Gal** (vl. jménem Janos Galicz) byl také důstojník Rudé armády, tentokrát maďarského původu. Jako rakousko-uherský voják zajat na ruské frontě, osvobozen říjnovou revolucí, vstoupil do bolševické strany i do Rudé armády. Údajně se podílel i na krátkodeché republice rad Bély Kuna v Maďarsku. Po jejím krachu se vrátil do Ruska, přijal sovětské občanství a pracoval v aparátu Kominterny. Všeobecně (mimo komunistickou

chorvatský komunista Vladimir Čopić¹¹³, politickým komisařem francouzský komunista Jean Chaintron („Barthel“).

Všechny její prapory byly okamžitě vrženy, spolu s doplněnou XI., XII. a XIV. bridádou, na řeku Jaramu, kde nacionalisté 6. února rozpoutali mohutnou ofenzívu. Ztráty mezinárodních brigád byly na Jaramě ještě těžší než předtím u Madridu, a to i v důsledku špatné koordinace bojových operací (stávaly se případy, kdy kulometry pálily do zad vlastní pěchotě) a rozkazů velitelů dobývat bez podpory dělostřelectva dobře opevněné pozice „za každou cenu“¹¹⁴. Sotva se republikáni vzpamatovali z bitvy na Jaramě, zahájil Franco novou ofenzívu severovýchodně od Madridu v oblasti Guadalajary. Na straně povstalců zde bojovaly především čtyři divize Mussoliniho „dobrovolníků“, na pomoc obráncům byly přímo z jaramských zákopů neprodleně odveleny jednotky XI. a XII. brigády. Na Guadalajaru tak stanuli Italové proti Italům a bitva se stala otázkou prestiže. Republikánům se podařilo nepřítele nejen odrazit, ale protiútokem, který vedly zejm. mezinárodní brigády coby úderné jednotky, oddíly Černých košil doslova rozprášili. Toto vítězství a fakt, že italští interbrigadisté porazili Mussoliniho vojáky, potom mohutně zužitkovala republikánská propaganda.¹¹⁵

---

propagandu) je považován za nejhoršího velitele mezinárodních brigád – většina pamětníků ho vykresluje jako sobeckého a brutálního důstojníka, zcela bezohledného vůči životům svých vojáků (jeho oblíbený rozkaz zněl „provést za každou cenu“). Gal byl nicméně brzy povýšen na velitele celé divize. Později byl popraven v Moskvě, což někteří bývalí dobrovolníci ve svých pamětech kvitovali.

¹¹³ **Vladimir Čopić** (1891-asi 1939) patřil k nejvýznamnějším představitelům KS Jugoslávie. Za první světové války byl jako voják rakousko-uherské armády zajat na ruské frontě a po říjnové revoluci se přidal k bolševikům, kde pomáhal zakládat jugoslávskou sekci. V průběhu dvacátých a třicátých působil ilegálně v Jugoslávii, ve strukturách Kominterny v Moskvě a jako stranický instruktor v dalších zemích (např. v Československu). Před odchodem do Španělska se podílel na budování náborového systému dobrovolníků v Jugoslávii. Byl to naprostý protiklad Gala – kultivovaný a vzdělaný intelektuál, ovládal několik jazyků. V XV. brigádě zastával nejprve funkci politického komisaře, po povýšení Gala se stal jejím velitelem. V roce 1938 se vrátil ze Španělska do Moskvy, kde se stal zanedlouho obětí stalinských čistek.

¹¹⁴ Např. britský batalion XV. brigády ztratil během necelé jednoho dne při útoku na tzv. „sebevražedný kopec“ padesát procent své původní síly (tj. asi 300 mužů). Ještě hůře dopadli dobrovolníci Lincolnova batalionu při nesmyslném (a neúspěšném) útoku na návrší Pingarrón – během několika hodin bylo 127 mužů zabito, přes 200 zraněno a bez úhony přežilo pouze 145 dobrovolníků. Tyto zbytečné operace také způsobovaly vážné trhliny v dosud skvělé bojové morálce interbrigadistů.

¹¹⁵ u nás např. *Guadalajara, porážka fašismu* (reportáže Michala Kolcova, Ilji Ehrenburga a španělských důstojníků). Praha: Nákl. senátora Fr. Nedvěda 1937

3. 4. Reorganizace a vývoj Mezinárodních brigád v letech 1937-1938

Po bitvě na Guadalajaře nastaly na hlavních frontách tři měsíce relativního klidu zbraní. Republikánské velení se ho snažilo využít na dokončení organizace pravidelné lidové armády.¹¹⁶ 20. dubna 1937 se staly její oficiální součástí také mezinárodní brigády. Ty utrpěly v předcházejících bojích velmi těžké ztráty¹¹⁷ a bylo třeba je především doplnit a znovu zformovat. Protože však už přísun čerstvých rekrutů ze zahraničí nedokázal plně nahrazovat padlé a zraněné, byli do mezinárodních brigád ve stále rostoucí míře přijímáni i Španělé. Po zkušenostech s problémy, jaké dosud způsobovaly jazykové bariéry při předávání rozkazů, bylo také rozhodnuto přeskupit útvary tak, aby vedle sebe pokud možno bojovali dobrovolníci národnostně a jazykově příbuzní.

Na jaře 1937 tak prošlo všech pět mezinárodních brigád zásadní reorganizací. Každá (smíšená) brigáda se nyní skládala ze čtyř praporů o síle zhruba 700 mužů, dále pak obsahovala kulometnou a minometnou jednotku, průzkumnou četou, zdravotnickou a dopravní jednotku, celkem tedy asi z 3500 vojáků. Brigády byly střídavě zařazovány do dvou mezinárodních divizí (35. pod velením gen. Gala; a 45. nejprve pod velením gen. Lukácze, pak gen. Klébera).

Protože reorganizace nebyla konečná a i nadále docházelo k přemísťování stávajících útvarů a k vytváření nových, což celou situaci ještě více znepráhlednilo, omezíme se na přehled stavu, který byl nastolen v červnu 1937. XI. Mezinárodní brigádu nyní tvořili dobrovolníci němečtí, rakouští, skandinávští a holanďští organizovaní v batalionech *Thälmann*, *Edgar André*, *Hans Beimler* a 12. únor¹¹⁸. Do XII. brigády byli

---

¹¹⁶ milice – lidová armáda

¹¹⁷ Odhaduje se, že úmrtí prvních dobrovolníků, kteří se v listopadu a prosinci zapojili do bojů u Madridu, dosáhly do jara 1937 sedmdesáti procent!

¹¹⁸ Batalion 12. únor Rakušané v batalionu - sociální demokraté a Schutzbündler

nyní soustředění italští dobrovolníci, dosud roztroušení po nejružnějších útvarech, ale protože početně nestačili na pokrytí celé brigády, byly dva bataliony sestaveny takřka výhradně ze španělských vojáků. XIII. brigáda zahrnovala především slovanské dobrovolníky, XIV. brigáda byla převážně francouzská, když v ní zůstaly bataliony *Henri Barbusse* a *Vaillant Couturier* a nově do ní přešli veteráni z *Pařížské komuny* a batalionu *Henri Vuillemin*. Konečně XV. brigádu tvořili zejména Američané, Britové a Kanadané.

Takto zreorganizované a především španělskými rekruty doplňované brigády se zúčastnily všech dalších důležitých operací republikánské armády – bojovaly u Brunete, Belchite, Teruelu i na Ebru. Přestože ani zde nebyl jejich přínos zanedbatelný, v rámci nyní takřka půlmilionové lidové armády už byl jejich vojenský význam oproti Madridu mnohem skromnější.

3. 5. Odchod interbrigadistů ze Španělska

V průběhu eberské operace učinil předseda vlády Juan Negrín poslední zoufalý diplomatický krok k získání podpory Západu, když 21. září 1938 na shromáždění Společnosti národů v Ženevě oznámil, že se španělská vláda usnesla „*okamžitě odvolat všechny zahraniční bojovníky, kteří se účastní boje ve Španělsku v řadách vládních vojsk*“¹¹⁹. Dále požádal Společnost národů o zřízení komise, která by dohlédla na důsledné provádění tohoto rozhodnutí a evakuaci interbrigadistů, což velmoci po určitém zdráhání¹²⁰ akceptovaly.

23. září bylo v republikánském tisku vládní rozhodnutí oficiálně potvrzeno a téhož dne začali být zahraniční vojáci

---

¹¹⁹ citováno podle London, s. 466 – důvody a diplomatické okolnosti

¹²⁰ Anglie s Francií nejprve navrhovaly, aby tento úkol převzal londýnský neintervenční výbor. Po striktním odmítnutí republikánské vlády s touto institucí o čemkoli jednat, velmoci souhlasily s vytvořením zvláštní komise při Společnosti národů.

odvolávání z předních linií do zázemí. Do konce září byli všichni interbrigadisté staženi za řeku Ebro a rozmístěni do různých táborů v Katalánsku a v centrální zóně, kde měli vyčkat příjezdu komise Společnosti národů. Republikáni tím ztratili početně sice poměrně malý, nicméně důležitý korpus zkušených vojáků, jejichž dosavadní pozice frankisté na Španělsku brzy dobyli. Navíc ani diplomaticky - bylo to v době mnichovské konference - se Negrínovi z tohoto gesta nepodařilo vytěžit nic podstatného.

Španělská vláda dala komisi, která dorazila v polovině října, k dispozici veškeré informace týkající se dobrovolníků a umožnila jí volný přístup do všech táborů, nemocnic i věznic¹²¹, kde se v tu dobu interbrigadisté nacházeli. 14. ledna, po třech měsících činnosti, oznámila komise, že v řadách interbrigád napočítala 12.763 cizinců čtyřiceti národností, z toho 7.102 jich bojovalo až do září na frontě, přes tři tisíce se jich léčilo v nemocnicích a zbytek působil v různých nevojenských zařazeních. Kromě toho španělská vláda již dříve repatriovala přes čtyři a půl tisíce dobrovolníků.

Ve spolupráci se španělskou vládou také komise začala jednat s představiteli mateřských států o zajištění repatriace jejich občanů ze Španělska. V případě Němců, Rakušanů, Italů a dalších dobrovolníků, u nichž byl návrat do vlasti nemyslitelný, se hledala náhradní země, ochotná je přijmout. Šlo zejména o země latinské Ameriky, přičemž jen samotné Mexiko nabídlo, že poskytne útočiště dvěma tisícům dobrovolníků.

Na 28. října bylo stanoveno oficiální slavnostní rozloučení s interbrigadisty v Barceloně. Šest tisíc pochoduujících dobrovolníků přišly pozdravit stovky tisíc obyčejných Španělů, děkovné projevy pronesli nejvyšší republikánští představitelé. Emocionálně velmi vypjatá chvíle vyvrcholila vystoupením nejslavnější komunistická řečnice

---

¹²¹ Podle zjištění komise sedělo ve vězení 488 dobrovolníků.

Dolores Ibárruri („La Pasionaria“), která pronesla často citovaná slova, která nadlouho předznamenalala budoucí chápání role interbrigád: *„Můžete odcházet s hrdostí. Jste dějinami. Jste legendou. Jste hrdinným příkladem solidarity a univerzálnosti demokracie... Nikdy na vás nezapomeneme a až rozkvetne oliva míru, propletená vavřínem vítězství španělské republiky, pak se vraťte. Vraťte se k nám, kde najdete vlast...“*¹²²

Evakuace probíhala velmi pomalu - do konce roku 1938 opustily území Španělska jen něco málo přes čtyři tisíce interbrigadistů, především z „buržoazně-demokratických“ zemí (USA, Velké Británie, Belgie, Holandska apod.) - zbytek zůstával demobilizovaný zejména v Katalánsku. Zatímco komise prováděla evakuaci, zahájili nacionalisté svůj drtivý útok na Katalánsko. V zoufalé situaci vyzvala Komunistická strana Španělska mezinárodní dobrovolníky, aby se znovu mobilizovali a zapojili se do ústupových bojů. Asi osmdesát procent z nich tuto výzvu přijalo a krylo v nerovném boji (mnozí v civilních šatech a uboze vybrojeni) útěk stovek tisíc republikánských civilistů k francouzské hranici. 9. února byli interbrigadisté mezi posledními republikánskými vojáky, kteří vstoupili na francouzské území. Zde byli odzbrojeni a posléze umístěni v internačních táborech na jihu Francie a v severní Africe. Jejich boj ve Španělsku skončil, nicméně většinu z nich žádný klid nečekal. Brzy se ocitli v koncentračních táborech, v odboji a na frontách druhé světové války.

---

¹²² citováno podle Hušek, J. – Pavel, J.: *Příspěvek k práci československých komunistů v mezinárodních brigádách ve Španělsku*. In: Sborník VPA – Příspěvky k dějinám vojenské politiky KSČ, Praha 1960, s. 317

3. 6. Některé další aspekty historie mezinárodních brigád

Zaměřím se nyní na několik důležitých aspektů, které byly (nebo jsou) sporné, příp. které byly dosud v české (československé) historiografii z různých důvodů zamlčovány, přehlíženy nebo z ideologických důvodů dezinterpretovány.

Kolik interbrigadistů bylo, jakou měli národnost a jaké politické složení?

Problematickou otázkou je samo stanovení počtu příslušníků mezinárodních brigád. Tento aspekt totiž dlouhou dobu sloužil oběma stranám občanské války jako předmět propagandy. Franko a španělská historiografie do poloviny sedmdesátých let účast zahraničních dobrovolníků záměrně zveličovali, aby podpořili svou oficiální tezi, že občanská válka byla střetnutím španělského národa s mezinárodním komunistickým hnutím. Naproti tomu republikánská strana nejprve počty dobrovolníků nadsazovala ve snaze představit konflikt jako co nejmezinárodnější, ale později obrátila o stoosmdesát stupňů a záměrně je snižovala, aby vyhovovaly její nové interpretaci války jako boje španělského lidu se zahraniční intervencí fašistických mocností. Odhady se v tomto spektru pohybují od neskutečných 125.000 (nacionalistický údaj z roku 1948) až po 25.000 (číslo amerického dobrovolníka Johna Gatese).

Propagandistickými ohledy nezatížený závěr ovšem komplikují i nejasnosti ohledně toho, koho je možné za interbrigadistu pokládat a koho nikoli. Jak jsme už viděli, ne všichni zahraniční bojovníci ve Španělsku byli interbrigadisté. Mezi skutečné interbrigadisty není možné počítat ani sovětské instruktory a velitele Rudé armády působící v aparátu brigád. V republikánském letectvu pak vedle opravdových dobrovolníků (jako byl např. francouzský spisovatel André Malraux) bojovalo i několik desítek (možná i

více) žoldnéřů. Kromě toho hlavně v pozdějším období byli v interbrigádách velmi výrazně zastoupení španělští vojáci. Většina odborníků se dnes nicméně shoduje na tom, že mezinárodní brigády tvořilo přibližně 30.000 - 35.000 dobrovolníků z 53 zemí, přitom ale v jediném okamžiku nebylo ve Španělsku více než 18.000 interbrigadistů (a z nich ještě všichni nebyli schopni boje).

Pokud jde o související otázku národnostního složení interbrigád, i zde se objevovalo velké množství rozporů (snad kromě všeobecně uznaného nejpočetnějšího zastoupení Francouzů) - o tom svědčí níže uvedená tabulka - a jeho odhady se neustále zpřesňují. Vidíme například, že ve všech statistikách je zcela přehlížena nebo výrazně podceněna účast československých dobrovolníků. Již současníci si přitom povšimli, že jediným velkým evropským národem, který v brigádách prakticky chyběl, byli Rusové (až na několik bývalých bělogvardějců, kteří si chtěli bojem za republiku vysloužit povolení k návratu do vlasti).

TAB. – Národnostní složení příslušníků mezinárodních brigád¹²³

Zdroj: ¹²⁴	Delperrie de Bayac		Castells		Sovětská armáda		Společnost národů	
	počet	%	Počet	%	počet	%	počet	%
Francouzi	9.000	25,4	15.400	25,9	8.778	28,1	3.278	22,0
Němci, vč. Rakušanů	5.000	14,1	5.831	9,8	3.026	9,7	1.744	11,7
Poláci	4.000	11,3	5.411	9,1	3.034	9,7	1.560	10,4
Balkánské národy	4.000	11,3	2.614	4,4	2.056	6,6	667	4,5
Italové	3.100	8,7	5.108	8,6	2.908	9,3	1.553	10,4
Kanaďané	---	---	847	1,4	510	1,6	377	2,5
Britové	2.000	5,6	3.504	5,9	1.806	5,8	469	3,1
Belgičané	2.000	5,6	3.072	5,2	1.701	5,4	432	2,9
Američané	2.000	5,6	3.890	6,6	2.274	7,3	839	5,6
Skandinávci	2.500	7,0	1.177	2,0	662	2,1	434	2,9
Ostatní	2.000	5,6	12.526	21,0	4.482	14,0	3.583	24,0
Celkem	35.600		59.380		31.237		14.936	

Co se týče politického složení mezinárodních brigád bylo oficiální tvrzení, že jde o vojenské jednotky vybudované na půdorysu lidové fronty pravdivé jen zčásti. V jejich řadách sice skutečně bojovali příslušníci různých levicových (a demokratických) stran a proudů i mnoho nezařazených antifašistů, avšak převážná většina mužstva a skoro všichni velitelské kádry byli tvořeny organizovanými komunisty. Politická skladba se také lišila podle jednotlivých národnostních skupin. Relativně politicky nejpestřejší složení měli dobrovolníci, kteří přicházeli přímo z evropských zemí, kde panovaly demokratické poměry (Francie, Belgie, Československo – UK?). Mezi nimi tvořili nikoli nevýznamnou část také sociální demokraté, republikáni ap. Naproti tomu

⁴⁹ Tabulka uvedena podle Jackson, cit. dílo, s. 75. Jiné složení uvádí ve svém článku A. Durgan: Francouzi 9.000, Němci a Rakušané 5.000, Poláci 3.000, Italové 3.000, Američané 2.800, Jugoslávci 1660, Britové 1.600, Čechoslováci 1.500. (Durgan, Andy: *Freedom fighters or Comintern army? The International Brigades in Spain*. in: *International Socialism Journal*, č. 84, 1999, s. 8)

¹²⁴ Údaje obsažené v této tabulce jsou čerpány z následujících publikací (resp. zdrojů): Delperrie de Bayac, J.: *Les Brigades Internationales*. Paris 1968; Castells, A.: *Las Brigadas Internacionales de la Guerra de España*. Barcelona 1974; sovětské armádní archivy; záznamy Společnosti národů z jejího soupisu dobrovolníků z podzimu 1938.

u národů, u nichž se drtivá většina mužstva rekrutovala z řad politické emigrace, komunisté naprosto dominovali (jedinou výjimkou byli Italové). U Němců dosahoval podíl komunistů 80 - 90 procent, u Poláků a Jihoslovanů (resp. balkánských národů obecně) asi tří čtvrtin. Mezi Američany bylo komunistů zhruba 70 procent, u Francouzů 60 procent¹²⁵ (ještě trochu menší zastoupení, jak ještě uvidíme, měli mezi Čechoslováky). Určitou výjimkou byli Rakušané, kteří vesměs pocházeli z řad sociálně demokratického Schutzbundu.

Proč odjížděli?

Zastavme se také u otázky motivů, které přivedly dobrovolníky do Španělska mnohdy i přes tisícikilometrové vzdálenosti. V dosavadní československé literatuře byly zdůrazňovány jako v zásadě jediné podněty ideologický a morální - uvědomělý a obětavý boj proti fašismu na obranu svobody a demokracie, odtud také ono proslulé označení „dobrovolníci svobody“ (tomuto aspektu se dále věnuji v kapitole 4.). V zahraniční literatuře je škála pohnutek přisuzovaných interbrigadistům pestřejší, odpovědným politickým postojem počínaje a nelichotivými motivy konče - interbrigadisté jsou pak v lepším případě líčeni jako hloupí naivové, pobláznění, obelhaní a zneužití mezinárodním komunizmem (tvrdil to rovněž např. senátor McCarthy), v horším případě (vycházejícím z Frankovy propagandy) dokonce jako „rudí žoldáci“ placení Moskvou, kteří v občanské válce bojují kvůli penězům. Tato teorie o zištných důvodech má své opodstatnění pouze pro zmíněný velmi omezený počet pilotů ve službách republikánského letectva, pokud jde o ostatní, spolehlivě ji vyvrátí pohled na výši služného v interbrigádách: *„Po krátkém období, kdy každý, důstojníci i*

---

¹²⁵ Počty uváděny podle Durgan, cit. dílo, s. 5

mužstvo, dostával tři peseta denně, ustálila se výše služného podle hodnosti zhruba následovně: řadoví dobrovolníci sedm peset denně; velitelé rot a poručíci přes dvacet peset denně; velitelé praporu, kapitáni, přes třicet peset; přední štábní důstojníci, majori, přes čtyřicet peset; velitelé brigád, podplukovníci a plukovníci dostávali ještě vyšší obnosy. Tyto peníze byly štědré, ale nebylo za co je utratit kromě jídla a oblečení a bylo naprosto zbytečné si je šetřit/ spořit, protože směnné kurzy peseta padaly dolů.¹²⁶

Pozoruhodné a propracované rozdělení dobrovolníků mezinárodních brigád z hlediska jejich motivace podal ve své knize *Fallen Sparrows* americký historik Michael Jackson¹²⁷, který o výše zmíněných extrémních názorech říká: „interbrigadisté nebyli ani mytologičtí hrdinové, ani blázni nebo kremelské zombie, [nýbrž] docela obyčejní muži“¹²⁸. Tvrdí, že idealisty byli koneckonců všichni, protože „věřili, že bojem ve Španělsku přispívají k nějakému dalekosáhlejšímu cíli“¹²⁹ (např. boji za světový mír, pokroku lidstva apod.). Jackson mezi nimi rozlišuje čtyři velké skupiny: politické emigranty, hospodářské vyhnance, lidi předjímající (anticipators) a dobrodruhy. (Na tyto kategorie jistě nelze hledět absolutně, obvykle šlo nejspíš o kombinaci několika těchto motivů, které při rozhodnutí každého dobrovolníka spolupůsobily.) Stranou tohoto rozdělení stojí poměrně značná skupina „dobrovolníků“, kteří dostali nástup do mezinárodních brigád tak či onak příkazem. Jde především o vyšší komunistické funkcionáře, kteří byli stranou nadelegováni, aby se mohli jako spolehlivé kádry ujmout velení.¹³⁰ Jackson tyto bojovníky za skutečné dobrovolníky nepočítá.

---

¹²⁶ Wintringham, Tom: *English Captain*. London 1939, s. 246

¹²⁷ Jackson, Michael: *Fallen Sparrows: the International Brigades in the Spanish Civil War*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1994

¹²⁸ tamtéž, s. 38

¹²⁹ tamtéž, s. 42

¹³⁰ Hromádka, krajští sekretáři

Za naši pozornost stojí obzvlášť oni dobrodruzi, tedy ti, jimž primárně nešlo o samotnou věc španělské republiky, ale kteří byli vzrušováni a přitahováni představou opravdového boje. Jejich existence mezi interbrigadisty totiž oficiální komunistická propagandou vytrvale odmítala, protože podle takové přiznání snižovalo ušlechtilost i ostatních „dobrovolníků svobody“. Nicméně, alespoň mizivý stín dobrodružné povahy musel být přítomen téměř u všech interbrigadistů, uvážíme-li náročnost a riskantnost cesty a drsné podmínky občanské války. Vztah těchto lidí ke španělské válce pak dobře ilustrují slova jednoho takového „dobrodruha“ – belgického dobrovolníka Nicka Gillaina: *„Kdyby se mě někdo zeptal, proč jsem šel do Španělska, odpověděl bych, že to byl závan dobrodružství a pocit apatie při pohledu na šedé moře a zataženou oblohu v tom deštivém podzimu 1936.“*¹³¹

Tisk mezinárodních brigád a komunistická propaganda

Za pozornost stojí rovněž vztah mezi mezinárodními brigádami a komunistickou propagandou, která představovala jeden z nejúčinnějších nástrojů ovlivňování a kontroly jejich vnitřního chodu. Pro skutečn hrál klíčovou roli tisk mezinárodních brigád, který byl pod přísnou kontrolou Politického komisariátu (v první řadě Luigiho Longa). Již v prosinci 1936 začali komisaři XII. brigády vydávat cyklostylované ve trojjazyčné mutaci pro Italy (*Noi Passeremo*), Francouze (*Vers la Liberté*) a Poláky (*Dombrowski*). V lednu 1937 dostal německý komunistický spisovatel Alfred Kantorowicz od Longa za úkol zřídit a redigovat obdobné noviny také pro německy mluvící dobrovolníky. Časem přibyla i jejich francouzská varianta a vycházely pod názvem *Volontaire de la Liberté*.

---

¹³¹ citováno podle Jackson, c. d., s. 51

Všestrannou a cílevědomou tiskovou politiku potom vyhlásil Longo na konferenci politických komisařů v únoru 1937 v době bitvy na Jaramě. Každá brigáda a každý batalion měly napříště pravidelně vydávat vlastní stručné noviny o jedné až dvou stranách, které by odrážely čerstvé bojové zkušenosti a věnovaly se konkrétním problémům jednotek. Měly se stát „*nástrojem komisaře pro politické a vojenské vedení*“¹³². Političtí komisaři za tím účelem obdrželi nezbytné technické vybavení i pracovníky a takové listy pak vznikaly přímo na frontě. Tak například XV. brigáda začala brzy vydávat nástěnný informační věstník nazvaný *L'Internationale*, který záhy doplnil cyklostylovaný sešitek, který vycházel ve třech vydáních – francouzském (*Notre Combat*), anglickém (*Our Fight*) a španělském (*Nos Combats*) – a některé články i v srbochorvatském a českém překladu pro slovanské útvary Dimitrovova praporu.

Mimo tyto různorodé tiskoviny jednotlivých jednotek se Generální komisariát rozhodl vydávat také ústřední list *La volontaire de la liberté* jako svůj vlastní oficiální orgán, současně v šesti vydáních – francouzském, německém, anglickém, italské, polském a španělském. K němu od března 1937 přibyl rovněž ústřední *Boletín de Información de las Brigadas Internacionales*, který vycházel denně v osmi jazycích (španělštině, francouzštině, němčině, angličtině, italštině, polštině, maďarštině a češtině) a obvykle sestával ze čtyř až šesti cyklostylovaných stránek. Obsahoval zprávy z bojiště, španělské i mezinárodní zprávy (příčemž šlo zhusta o výtahy ze zahraničního komunistického tisku) a oznámení a rozkazy albacetského komisariátu. Vedle všech těchto periodik vydával komisariát navíc propagační ročenky jednotlivých brigád.¹³³

---

¹³² Longo, Luigi: *Madridská epopej*, s. 206

¹³³ Sám Longo a jeho italští spolupracovníci napsali publikaci o XII. brigádě nazvanou *Garibaldini in Spagna*, dalšími obdobnými knihami byly Kantorowiczův *Tschapaiev: Das Battalion Der 21 Nationen* (o XIII. brigádě), *La Quatorzième* (o XIV. brigádě) od Theodora Balka a *Nos Combats: Livre de la 15eme Brigade* (vyšla také v angličtině).

Stranická historiografie vždy tvrdila, že tyto tiskoviny (a jak jsme viděli, bylo jich nemálo) měly za úkol posilovat morálku dobrovolníků, informovat je o významných politických událostech a vysvětlovat jim složité mezinárodní i vnitrošpanělské problémy. To je ale pravda jen částečně. Jejich hlavním smyslem totiž bylo především agitovat ve prospěch komunistického hnutí, a udržovat tak jeho ideologický monopol uvnitř brigád (utvrzovat komunisty v jejich politickém přesvědčení a indoktrinovat nekomunisty). Třebaže mezinárodní brigády byly oficiálně vojenské útvary založené na koncepci lidové fronty a antifašizmu obecně (a nikoli jednotky pouze komunistické), všechny zmíněné tiskové orgány mezinárodních brigád ve všech ohledech sloužily komunistům a bezvýhradně dodržovaly politickou linii Kominterny (resp. Sovětského svazu).

To určovalo jejich obsah i formu. Kromě ryze „frontovních“ článků v nich dominovaly texty oslavující Sovětský svaz a Komunistickou internacionálu a jejich vůdce, útoky proti evropským socialistickým stranám a vedení Druhé internacionály a socialistických odborů (obviňovaným z neochoty uskutečnit jednotu dělnické třídy) a pokud šlo o španělské záležitosti proti rozvracečským elementům z řad anarchistů a zakukleným fašistům z POUM (naproti tomu velebily úsilí PCE, vlády Lidové fronty, Negrína ap.). Brigádní tisk sdílel i tehdejší protitrockistickou hysterii, přičemž za trockistu (ergo zrádce a fašistu) označoval takřka každého, kdo tak či onak nesouhlasil s komunistickou politickou koncepcí. Důrazně hájil také oprávněnost moskevských procesů a čistek, jimž přiznával význam i pro vývoj ve Španělsku – např. politický komisař XII. brigády, německý spisovatel a pozdější odpadlík komunistického hnutí Gustav Regler, napsal: *„Každý soudruh musí pochopit, že soudní proces, který se právě odvíjí v Moskvě je součástí*

mezinárodního boje proti světovému fašizmu, stejného boje, jaký podstupují i samy mezinárodní brigády."¹³⁴

---

¹³⁴ citováno podle Richardson, s. 140-141

4. „Verbování“ dobrovolníků do mezinárodních brigád v Československu a jejich cesty do Španělska

„Španělsko bylo pro mě tím nejcennějším v mém životě. Proč? Ocitl jsem se v situaci, kdy se bylo třeba rozhodnout buď – anebo. Nebylo možné se nerozhodnout, když člověk chtěl obstát před svým svědomím, nebylo možné se rozhodnout jinak, než tam jít a snažit se pomoci španělské republice.“
(Laco Holdoš)

„...zastavte verbování pro Španělsko. Hlásejte všude, že jít do Španělska znamená propadnout nezměrné bídě, v níž smrt – veskrze neplatná pro ideály, za něž tam šli – je rajským vykoupením....Zjistil jsem, že v armádě vlády je 500 Čechoslováků. To znamená, že v této zemi je dnes 500 zatracenců, z nichž ani jediný asi nespátří už svou vlast. Krev jejich na hlavy těch, kdo je sem vylákali, pod falešnými sliby a pod klamným předstíráním. Neprokázali dobrou službu nikomu.“
(reportáž z Madridu otištěná pod smyšleným jménem v deníku A-Zet v únoru 1937)

V dosavadní československé literatuře zabývající se interbrigádami byla problematika odchodů dobrovolníků do Španělska značně opomíjena a pokud se jí věnovala pozornost, pak byla nahlížena vesměs pod zorným úhlem oficiální teze o charakteru mezinárodních brigád jako spontánního vystoupení antifašistů na obranu španělské demokracie. Standardní komunistická interpretace přikládala veškerou iniciativu dobrovolníkům, kteří se k boji rozhodli zcela individuálně, zatímco komunistická strana při tom fungovala nanejvýš jako ochotný prostředník, rádce a asistent, který napomohl s realizací ušlechtilé myšlenky. A to vše bez jakékoli verbířské iniciativy: „Komunistická strana se chápala každé příležitosti, aby uskutečnila jednotu proletariátu v boji proti fašismu a válce. Reakce¹³⁵ však neopomenula použít ani

---

¹³⁵ Oficiální pozice Československa ve vztahu k občanské válce v zásadě kopírovala postoj jeho západních spojenců Francie a Velké Británie. Již 22. srpna 1936 akceptovala československá diplomacie francouzský návrh na nevměšování do španělských záležitostí a jmenovala i svého zástupce (Jana Masaryka) do londýnského neintervenečního výboru. Do konce roku 1936 se přitom československé státní úřady snažily zásady neutrality důsledně dodržovat. Stále zjevnější neúčinnost neinterveneční politiky a tlak levicové a demokratické veřejnosti nicméně časem přiměly vládu k určité korekci její politiky uvnitř Československa a toleranci vůči některým formám podpory španělské republiky (pořádání solidárních sbírek, založení Výboru pro pomoc demoratickému Španělsku atp.). Naproti tomu v mezinárodních vztazích zůstalo i v dalším období vše při starém a Československo nadále sdílelo neinterveneční politiku západních demokracií. Veřejnost v Československu byla,

těch nejšpinavějších prostředků, jimiž by toto úsilí zmařila. Jedním z nich byla represivní akce policejního aparátu proti sekretariátům KSČ, vedoucím funkcionářům i řadovým členům strany pod vymyšlenou záminkou „verbování“ pro republikánské Španělsko. Po vypuknutí frankistické vzpoury snažili se mladí antifašisté z Československa i z ostatních zemí dostat se do Španělska a se zbraní v ruce hájit demokracii a svobodu. Jediný, kdo jim v jejich rozhodnutí napomáhal, byla komunistická strana. Funkcionáři a členové strany mezi sebou sbírali peníze na cestovné a na vybavení soudruhů, kteří se rozhodli odejít do Španělska. Pomáhali jim překonávat obtíže doma, předávali jim zkušenosti pro boj na frontě, upevňovali je v jejich rozhodnutí.“¹³⁶

Takový obrázek ovšem neodpovídá ani zahraničním zkušenostem ani dochovaným hlášením prvorepublikové policie. Stranická historiografie se především bránila označit činnost stranických organizací za „verbování“, protože tento pojem s pejorativním přídechem vyhradila pro získávání dobrovolníků do Frankova vojska mezi sudetskými Němci a jinde. Dokonce i František Kružík v poměrně liberální atmosféře sklonku 60. let zmíněný termín zarputile odmítá, ačkoli na druhou stranu říká. „V některých případech straničtí funkcionáři sami přesvědčovali vhodné soudruhy o nutnosti podpořit boj španělského lidu vysíláním kvalifikovaných vojáků. V podstatě však úloha stranických institucí spočívala převážně

---

stejně jako jinde v Evropě, ve vztahu k občanské válce ve Španělsku a v jejím posuzování hluboce rozdělena. Ize říci, že nacionální, agrární a katolická pravice podporovala Franka, zatímco levicové strany a liberálně-demokratický střed stál na straně republiky. Oba tábory mezi sebou v tisku vášnivě bojovaly (příčemž ovšem často nekriticky přejímaly propagandistická tvrzení té které bojující strany) a vydávaly také množství publikací propagujících spravedlivou věc republiky, resp. nacionalistů. Akce na podporu španělské republiky v Československu přitom organizoval a koordinoval hlavně v říjnu 1936 založený *Výbor pro pomoc demokratickému Španělsku*, a na jehož činnosti spolupracovali zástupci komunistů, sociálních demokratů i národních socialistů (a řada dalších politických i nepolitických organizací). Výbor pořádal výstavy a přednášky o Španělsku a vydával měsíčník *Španělsko*. V listopadu 1937 se pak Výbor změnil na *Společnost přátel demokratického Španělska*.

¹³⁶ London, cit. dílo, s. 362-363

v zprostředkování potřebných formalit, v organizování cestovních skupin a finančním zabezpečení dobrovolníků."¹³⁷

Hned na úvod je proto třeba říct, že KSČ skutečně dobrovolníky do mezinárodních brigád verbovala (ve smyslu, jak termínu rozumí běžný výkladový slovník českého jazyka - verbovat - „najímat na vojnu“, ev. v přeneseném smyslu „lákat někam“ - obojí komunistická strana nepochybně při získávání československých občanů dělala). Její roli přitom ale není nutné nějak demonizovat (jak to ve své době činila protikomunistická propaganda) a problematickému pojmu lze rozumět zcela bez příhany. Kominternu ve svém rozhodnutí o založení interbrigád prostě přisoudila organizaci náboru a odjezdů dobrovolníků do Španělska (včetně stanovení odvodových kvót) svým jednotlivým národním sekcím, a v ČSR tento úkol tudíž připadl Komunistické straně Československa.

Vstup KSČ (a mezinárodního komunistického hnutí vůbec) do tohoto podniku měl přitom pro účast československých dobrovolníků ve Španělsku zcela rozhodující význam. Bez jejího finančního, organizačního, propagačního i personálního podílu by celá náborová akce nikdy nemohla nabýt takových rozměrů. O tom svědčí i následující srovnání: Před zahájením plánované kampaně KSČ (do přelomu září-října 1936) - tj. během zhruba dvou měsíců trvání konfliktu - se samy od sebe (z vlastní iniciativy a na své náklady) vydaly do Španělska necelé dvě desítky čl. dobrovolníků (viz. graf příchodů níže), kdežto za přibližně stejně dlouhé období prosince 1936 a ledna 1937, kdy náborová akce komunistů byla v plném proudu, jich byly bezmála

---

¹³⁷ Kružík, František: *Odjezdy čs. dobrovolníků do Španělska 1936-1938*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1968, s. 536. V celém textu se opakovaně pokouší toto své stanovisko dovysvětlit, ovšem značně krkolomnou, vnitřně rozpornou a nepřesvědčivou argumentací: „Komunistická strana Československa jednala v nejvlastenečtější zájmu země, když se ujala úlohy usnadňovat a umožňovat obtížné cesty dobrovolníků do republikánského Španělska a propagační kampaní apelovat na city proletářského internacionalismu, k němuž své členy po celou dobu stranické existence vychovávala. Přesvědčování o nezbytnosti pomoci takového druhu, která byla z hlediska morálně politického internacionální povinností všech antifašistů, kteří měli k tomu fyzické i odborné předpoklady, ale i věcným řešením otázky zabezpečení státní suverenity a nezávislosti Československa, neměla a nemohla mít nic společného s verbířstvím v pravém slova smyslu.“ (tamtéž, s. 539)

čtyři stovky. Počet československých bojovníků tak během velmi krátké doby narostl více než dvacetinásobně.

5. 1. První českoslovenští dobrovolníci a krajané přijíždějící do Španělska ze zahraničí

Z těch několika Čechoslováků, kteří bojovali v prvních měsících na frontách španělské války, se někteří ve chvíli vzplanutí konfliktu nacházeli na území Španělska, další během léta 1936 přišli spontánně v řadě s dobrovolníky jiných národností ze sousední Francie a několik se jich do Španělska vydalo z ČSR na vlastní pěst – tj. bez finanční pomoci KSČ (potažmo Kominterny), bez využití systému spojek a převaděčů atd. To byl i případ Miloše Sedláka (1914 – 1938), který o své cestě do Španělska napsal: *„Opatření cestovních pasů nebylo pro nás, nezaměstnané, věcí lehkou. Ba mnozí před touto překážkou ztroskotali. Byly prodány poslední věci z našeho chudého majetku. Každý horečně sháněl peníze na cestu. Průjezd smutným Německem. Cesta, která se zdála nekonečně dlouhou. Po celé cestě nás pronásledoval pocit strachu, abychom nepřijeli pozdě. Nezajímala Paříž. Každý již chtěl svírat pušku a stát na frontě proti fašismu. Španělské hranice nás přivítaly řadou francouzských celníků a vojáků, kteří nečinně přihlíželi zkáze na druhé straně a zabraňovali příjezdům těm, kteří se chtěli bezvýhradně obětovat za spravedlnost. ... Podali jsme si ruce s několika belgickými, francouzskými a německými kamarády, abychom společně v noci obešli strážce, přebrodivili řeku a přišli do španělského Irunu. Ve dvě hodiny v noci jsme se prvně líbali a objímali se španělskými kamarády.“*¹³⁸ Jakmile se do tohoto podniku zapojil komunistický aparát v celé Evropě, byla doprava na Pyrenejský poloostrov o poznání jednodušší.

---

¹³⁸ *Za mír a svobodu*. Barcelona 1937, s. 12

Než se však budu věnovat průběhu náborové akce v Československu, je třeba říct, že ne všichni čsl. státní příslušníci se vypravili do Španělska z ČSR. Níže uvedená tabulka¹³⁹ přehledně ukazuje, z jakých zemí naši dobrovolníci na republikánské území přišli. Vyplyvá z ní také, že zhruba čtvrtinu československých interbrigadistů nezískala a netransportovala KSČ, nýbrž nejružnější organizace v jiných státech. Většina z těchto Čechoslováků žijících v zahraničí přitom přijela do Španělska v prvním období náborové kampaně (tj. do jara 1937).

---

¹³⁹ VHA – fond 32 (Čechoslovenští interbrigadisté – dále jen ČsI), a. j. 864, 955. Autoři těchto statistik (bude o nich ještě řeč níže) pracovali s celkovým počtem 2171 čsl. dobrovolníků.

TAB - Příchody čsl. dobrovolníků do Španělska podle místa pobytu	
z Československa	1322
z Francie	235
z Belgie	69
z Kanady	65
Ze SSSR	24 ¹⁴⁰
z Palestiny	12
z Rakouska	7
z Afriky	3
Ze Švýcarska	2
z Polska	1
z Brazílie	1
z Rumunska	1
z Německa	1
Již ve Španělsku	12
z Frankova území	3
Nezjištěno	410

Z Francie a Belgie odcházeli do Španělska hlavně hospodářští vystěhovalci, kteří v předcházejících letech opustili Československo kvůli tíživé sociální situaci, a v těchto zemích našli přechodné zaměstnání. Velmi často šlo o horníky (zejm. slovenské národnosti) pracující v severofrancouzských a belgických dolech. Tito krajané (z prvních dobrovolníků jmenujme alespoň Juraje Petročka¹⁴¹,

¹⁴⁰ Artur London k tomuto číslu uvádí, že přímo ze Sovětského svazu přijelo pouze 18 osob, zbylých 6 dobrovolníků jsou ti, kteří v předcházejících letech absolvovali Leninskou školu v Moskvě, ale do Španělska přijeli (resp. byli stranou vysláni) z ČSR. Šlo mj. o A. Bubeníčka, J. Černého a K. Kubína. Ze SSSR přijeli hlavně kádry určené na místa velitelů, komisařů nebo jiných funkcionářů (např. Josef Pavel, Josef Michal, Artur London).

¹⁴¹ Sám Petročko později vzpomínal takto: „Spolu s kamarádem Filipem Kočíkem z Horehroní, čtyřmi soudruhy německé národnosti, pěti Francouzi a jedním Holanďanem – všichni z města Alès, kde jsme pracovali v dolech –

Juraje Juhásze nebo Ondreje Šima) přijížděli v transportech s Francouzi, Belgičany, Němci aj. a mnohdy pak i bojovali v jejich dobrovolnických jednotkách. Jinými vystěhovalci, kteří vstoupili do interbrigád, byli např. Lorenc Lajdl a Štefan Hambálek, kteří pracovali v továrně Renault v Paříži, nebo Jozefa Valúška, který žil s rodinou ve francouzském průmyslovém městě Argenteil, kde byl i členem Komunistické strany Francie. Tam se také přihlásil k cestě do Španělska – „Na základe svojej prihlášky dostal som písomnú výzvu dostaviť sa v nedeľu 18. októbra 1936 do Place de Combat v Paríži, kde sa sústreďovali dobrovoľníci do Španielska.“ Z Argenteil pak odjel ve skupině ještě s dvěma jugoslávskými dělníky, společně dostali v Paříži instrukce a cestovní lístky na týž večer na rychlík do Perpignanu. Valúšek cestoval v době, kdy kontroly hranic byly ještě velice benevolentní, dobrovolníci mohli přejet v autobuse přes běžný hraniční přechod a vydávat se za vracející se španělské občany, přestože neuměli slovo španělsky – „každý z nás mal určené španielske meno a priezvisko, dátum a miesto narodenia, čo v prípade potreby musel bez vzrušenia opakovat'. ... Moje španielske meno napríklad znelo: José Garcia Bermejo, nar. v Murcii 26. VII. 1911.“¹⁴²

Byli mezi nimi i potomci těchto československých krajanů – např. Jozef Velčický, jehož rodiče s ním (dvanáctiletým) odešli do Francie za prací již v roce 1930, mířil do Španělska také hned počátkem listopadu 1936. V Perpignanu se ale kvůli svému věku dostal do ošemetné situace: „Istý súdruh ma vytiahol z radu a po francúzsky sa ma pýtal, koľko mám rokov. Odpovedal som, že 21. Zasmial sa a pýtal doklady....Tak zistil, že mám iba 18 rokov a niekoľko mesiacov. Darmo som zdôrazňoval, že som antifašista, nič nepomáhalo a musel som

---

jsme se rozhodli, že se přihlásíme jako dobrovolníci do Španělska. Zašel jsem ještě do Grande Combe, kde jsem dříve pracoval, a přesvědčil jsem dva soudruhy: Juraje Juháse a jeho švagra, který byl ze Zakarpatské Ukrajiny.“ (London, cit. dílo, s. 190)

¹⁴² obojí Pri Madride bojovali sme o Prahu. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1961, s. 57

íšť do kancelárie pro peniaze na spiatočnú cestu do Paríža. Medzitým ostatní súdruhovia už odišli na hranice a na dvore sme zostali v rovnakom položení piati: traja Taliani, jeden Angličan a ja."¹⁴³ Nakonec se však zamíchali mezi italské dobrovolníky a přece jen do Španělska proklouzli. Aniž by bylo nutné nějak podceňovat sílu antifašistického přesvědčení těchto hospodářských vystěhovalců, je v jejich případě patrně třeba vzít v úvahu rovněž určité pocity vykořeněnosti, charakteristické pro život mimo domov (mnozí měli navíc i své rodiny v Československu), které jejich rozhodnutí napomáhaly. Také transport do Španělska byl z Francie (resp. Belgie) podstatně jednodušší, než z jiných zemí (včetně Československa).

V Kanadě organizoval najímání a odjezdy dobrovolníků Československý dělnický a vzdělávací spolek pro východní Kanadu. Tito dobrovolníci (mezi nimi např. František Šuhajda, Pavol Bílka, Imrich Blaho, Jan Dratva, Ján Matuška, Ján Szábo nebo Ján Krombholc) obvykle cestovali z Halifaxu lodí do Le Havru a odtud přes ústředí v Paříži dále do Španělska. Z Palestiny zamířili do Španělska mj. bratři Herman a Ladislav Fuchsovi a Ernő Rosenthal. Několik dobrovolníků přišlo také z Itálie, USA, Mexika nebo Argentiny - ti ovšem nejsou v uvedené tabulce zahrnuti.

5. 2. Organizace náboru dobrovolníků a jejich odjezdy z Československa

Největší část čsl. dobrovolníků přišla přímo z Československa¹⁴⁴. Jelikož se KSČ snažila o maximální utajení

---

¹⁴³ tamtéž, s. 96

¹⁴⁴ Na rozdíl od Němců, Italů nebo Poláků, u nichž se naprostá většina dobrovolníků rekrutovala z řad politické emigrace žijící v zahraničí (zejm. ve Francii), mířili zpravidla Čechoslováci do Španělska přímo ze své vlasti. I proto ve srovnání se zmíněnými národnostmi hromadně přijížděli do Albacete poněkud později. Na druhou stranu díky tomu odcházelo mnoho čsl. dobrovolníků do interbrigád ještě i v době (na podzim 1937), kdy proud cizích rekrutů již výrazně zeslábl, protože řady emigrantů byly vyčerpány.

celé akce a nevedla si o ní žádné písemné záznamy, které by při hrozící prohlídce nebo zatčení mohly padnout do rukou policie, nedochoval se prakticky žádný interní stranický materiál. Přesto si o průběhu, rozsahu a formách této náborové kampaně můžeme udělat poměrně jasnou představu, a to díky množství zpráv a hlášení policejních úřadů, které ji velmi pozorně sledovaly a zaznamenávaly.¹⁴⁵

Ještě před zahájením vlastní rozsáhlé náborové akce se KSČ (a její dceřinné organizace), podobně jako ostatní zahraniční komunistické strany, pokoušela pro službu v republikánských milicích získat techniky a vojenské specialisty (hlavně piloty), kteří vládní straně chyběli nejcitelněji. Zpráva policejního presidia v Praze z 20. 8. 1936 o poradě stranických funkcionářů z 18. srpna uvádí, že „v měsíci srpnu t. r. vydal sekretariát pražského kraje KSČ výzvu, aby se z členstva přihlásili všichni ti, kteří mají vojenský výcvik u dělostřelectva, strojních pušek a zejména letectva, a kromě toho pak všichni němečtí emigranti zde žijící, kteří dosáhli na vojně nějaké hodnosti. Všichni tito mají býti dopraveni do Paříže a odtud pak dále do Španělska.“¹⁴⁶ Kromě nich vyzývaly komunistické organizace k odjezdu i jiné mladé odborníky – lékaře, ošetřovatelky, mechaniky, šoféry, montéry atp.¹⁴⁷

Přibližně od října 1936 pak komunisté rozeběhli náborovou akci v masovém a celostátním měřítku zaměřenou už nikoli pouze na získání vojenských specialistů, ale všech mužů se splněnou základní vojenskou službou (ev. jinou vojenskou zkušeností) ochotných odjet bojovat do Španělska do mezinárodních brigád. Zdá se, že alespoň krátce zpočátku měly plnit úlohu „verbířů“ přidružené organizace stojící mimo rámec KSČ (např. Solidarita, Federace proletářské tělovýchovy, Rudé odbory nebo Svaz mladých), ale po nepřesvědčivých výsledcích se od

---

¹⁴⁵ Jde jednak o pravidelné souhrnné zprávy pražského policejního ředitelství pro ministerstvo vnitra (od 31. 12. 1936 do 19. 8. 1936), jednak o dochovaná hlášení jednotlivých místních četnických stanic, výslechové protokoly, záznamy z domovních prohlídek atd.

¹⁴⁶ citováno podle Kružík, cit. dílo, s. 535

¹⁴⁷ viz. leták komunistické mládeže pod názvem *Pražská mládež na pomoc svým španělským bratrům*.

listopadu úkolu ujala naplno sama KSČ (zmíněné organizace s ní ovšem v tomto směru i nadále aktivně spolupracovaly a dobrovolníci se z jejich řad velmi často rekrutovali)¹⁴⁸. Ta se při ní mohla opřít o fungující a rozvětvený aparát a mohla využít například i poslaneckých imunit některých svých funkcionářů (do náboru se zapojili mj. poslanci E. Klíma, K. Šmidke, senátor G. Steiner aj.). Podle důvěrného hlášení policejního konfidenta uvnitř KSČ „zavázala se KSČ dodatí do konce února 1937 aspoň 3.000 bojujících a dva poslance jako politické komisaře do Španělska.“¹⁴⁹ Ačkoli se tento počet zdá být poněkud přemrštěný, je to jediná zmínka o kvótě stanovené pro KSČ a přinejmenším ukazuje, že tato kvóta nebyla nijak nízká.

Verbovací systém KSČ měl třístupňovou hierarchii. Vyhledávat a přesvědčovat potenciální dobrovolníky, resp. zprostředkovat hlásícím se zájemcům spojení na organizátory odjezdů do Španělska dostali na starosti funkcionáři místních organizací strany (ve spolupráci se zmíněnými masovými organizacemi). V dalším kroku měli vybraného dobrovolníka krajszí tajemníci „zpracovat“ a odeslat dále do Prahy – krajské stranické sekretariáty také akci v jednotlivých regionech organizačně zajišťovaly. Z pražského ústředí KSČ její průběh koordinovali a konečnou realizaci odjezdu dobrovolníka zabezpečovali především tajemníci Rudolf Vetiška¹⁵⁰ a Karel Luft. Celá kampaň měla proběhnout v co největším diskrétnosti, aby se KSČ veřejně nekompromitovala. Poslanec Emanuel Klíma tlumočil na prosincové poradě brněnské KSČ

---

¹⁴⁸ Dalším důvodem, proč zmíněné organizace nebo později např. Výbor pro pomoc demokratickému Španělsku neměly přímo participovat na náborové akci, byla snaha KSČ nevystavovat tyto organizace nebezpečí policejních zákroků, které by mohly vést k jejich zákazu a rozpuštění.

¹⁴⁹ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859

¹⁵⁰ **Rudolf Vetiška** (1895-1966) do KSČ vstoupil již v roce 1921, když byl předtím aktivní v soc. dem. levici. Na V. sjezdu v r. 1929 zvolen do ÚV KSČ, pracoval poté v nejrůznějších stranických funkcích. V letech 1936-1938 členem polit. byra ÚV KSČ. V roce 1939 emigroval do SSSR, kde později vstoupil do čl. vojenské jednotky. Jako parašutista vysazen v březnu 1943 do protektorátu, zatčen v srpnu 1944 a vězněn až do osvobození gestapem. Po válce znovu členem ÚV KSČ a pracovníkem aparátu strany (1945-1951 krajským tajemníkem ve Strakoncích a pak v Liberci). V letech 1948-1954 byl poslancem NS, 1951-1963 rektorem Vysoké stranické školy v Praze.

pokyny z ústředí následovně: „provádět nábor dobrovolníků, jak mezi členstvem KSČ, tak i jinými, ovšem tajně a důvěrně, pomocí spolehlivých lidí hledat zájemce, v každém případě však jen vojíny v záloze. Lákadlem má býti vysoký žold a velká odměna za vstup do španělského vládního vojska, různé výhody a rychlý postup v něm. Aby byla zajištěna důvěrnost a tajnost celé akce...jako legitimací užívat útržků papírů a hesel, s nimiž se dobrovolníci, zpracovaní důvěrníky, mají hlásiti v brněnském sekretariátě KSČ... Poněvadž...se dají očekávati prohlídky také v brněnském sekretariátě a u význačných členů KSČ...nepořizovati žádných záznamů a písemných poznámek.“¹⁵¹

Většinou se zřejmě dobrovolníci snažili stranické funkcionáře sami kontaktovat a zjišťovali, jakým způsobem je možné se do Španělska dostat (nepochybně na ně přitom působila agitace KSČ na schůzích a v tisku, která myšlenku účasti v mezinárodních brigádách popularizovala), ale nezřídka funkcionáři vhodné adepty aktivně vyhledávali a k odchodu do interbrigád přemlouvali. Podle instrukcí z ústředí se přitom zaměřovali hlavně na nezaměstnané a vojenským výcvikem prošlé mladé muže¹⁵². O průběhu takového najímání si můžeme udělat představu ze svědecké výpovědi stavebního kováře Václava Maříka z Kladna¹⁵³ z 3. března 1937 pro policejní úřad v Kladně, který shromažďoval materiál proti krajskému tajemníkovi Antonínu Navrátilovi a dalším funkcionářům KSČ kvůli „ zločinu verbování pro Španělsko“: „[9. prosince] potkal jsem...na Novém Kladně...předsedu závodního výboru Pold. huti v Kladně Františka Zvonaře, který jel na kole směrem k Rozdělovu, bylo to asi po 4 hodině odp. Jmenovaný seskočil s kola a zastavil se u mě. Prohlásil: „Václave, co je s Tebou, nešel bys do Španělska do armády, takový zdravý silný

¹⁵¹ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859. Policie získala tyto důvěrné informace od svého donašeče uvnitř KSČ.

¹⁵² Např. zatčený Leopold Siegel na policii přiznal, že počátkem února 1937 se na příkaz poslance Emanuela Klímy pokoušel „najímati mladé nezaměstnané muže z [dělnické] kolonie Na Rybníčku pro španělské vládní vojsko“. (VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859)

¹⁵³ Během policejního šetření oba ve výpovědi jmenovaní činitelé (stejně jako ostatní obvinění) Maříkova tvrzení a svou účast při získávání dobrovolníků popřeli, takže stojí slovo proti slovu. Nicméně rozpory, do kterých se při výslechu někteří z nich dostali, nasvědčují, že Maříkova výpověď je alespoň v hrubých rysech věrohodná.

voják"? Já jsem se jej ptal, kdo by to zaplatil a on mi odpověděl „my ti peníze dáme, ale mnoho ne, poněvadž ty bys peníze prožral a nikam bys nejel". Na to prohlásil, že mi věří, že to myslel v žertu, co bych tady v republice dělal, když nemám zaměstnání, abych ještě opatřil několik lidí, vojáků, kteří nemají zaměstnání, zejména kteří umí střílet ze strojních pušek, a abych s nimi přišel v 6 hodin do Lidového domu na...schůzi. Pak že nám dají informace. Ještě nebylo začato ani se schůzí a Zvonař přivedl ke mně jakéhosi tajemníka vyšší postavy [šlo o krajského tajemníka KSČ v Kladně Antonína Navrátila - pozn. aut.] ...Uvedený tajemník se mne ptal, zda-li bych jel do Španělska a jsem-li voják. Dále mne informoval o tom, že se budu míti v každém případě dobře, plat že je tam dobrý, a že když prohrají vládní, že půjdeme jako emigranti do Ruska a když prohraje Franco, že zůstaneme ve Španělsku a budeme se míti dobře. ... tajemník mi před Zvonařem řekl, že nedostanu-li pas, že do Španělska mně stejně dostanou, ale že to bude déle trvati, a pak že cestovní pas nebudu potřebovati. ... [Navrátil] řekl mně, že dostanu napřed na cestovní pas a až dostanu pas, obdržím 700 Kč. hned v Praze a 500 Kč. až ve vlaku. Dále prohlásil, že nás dobrovolce si dopraví do Prahy sami, a že se nemusím o nic starat. ... Než-li Navrátil ke mně přišel, mluvil s ním na chodbě tiše Zvonař a zaručoval se za mne, neboť jsem zaslechl, že Zvonař o mně mluvil, že jsem dobrý. Když věc byla takto vyřízena s tajemníkem, řekl mi, abych přišel druhý den ráno do sekretariátu KSČ II. kraje k Zimovům, kde dostanu další informace a peníze na pas. ... Druhého dne o 9 hodině dopolední šel jsem pak do sekretariátu..., kdež jsem zastihl pouze slečnu [sekretářku], ...sama to již měla vypočítáno a dala mně 50 Kč. a řekla mně, abych v případě, že by mně pas vydán nebyl, v poledne jim to přišel říci do sekretariátu, že už tam pan tajemník bude a další mi sdělí. Vzal jsem si oněch 50 Kč., podepsal jsem na ně stvrzenku s průpisem. Dále mně ona

slečna řekla, abych se šel dát vyfotografovat, že to bude stát 20 Kč. a když to bude dražší, že to doplatí. Šel jsem pak na st. policejní úřad se informovati, zda pas dostanu a řekl jsem, že chci jeti do Francie za prací, ale bylo mně sděleno, že musím mít certifikát o zajištěné práci ve Francii. Já jsem neměl vůbec v úmyslu odjetí do Španělska, 50 Kč. jsem si nechal pro sebe. Od té doby Zvonař mne ignoruje a někteří funkcionáři KSČ rovněž."¹⁵⁴ Tuto závěrečnou poznámku je přirozeně třeba chápat také jako snahu vyhnout se hrozícímu stíhání, ale z dalších policejních hlášení vyplývá, že případy, kdy „dobrovolníci“ využívali finanční zdroje KSČ k osobnímu prospěchu, se vyskytly častěji. Například dva nezaměstnaní horníci uvedli, že předstírali zájem vstoupit do republikánského vojska, aby se prostřednictvím aparátu KSČ zadarmo dostali do Francie, kde měli domluvené zaměstnání v severofrancouzských dolech, protože jinak neměli na cestu peníze.

V citované výpovědi jsme viděli i další kroky náborového procesu. Když byl dobrovolník vytypován (přihlásil se sám nebo byl osloven), provedl s ním příslušný stranický funkcionář (větš. krajský tajemník) pohovor a pokud ho uznal způsobilým ke službě v mezinárodních brigádách (což se zřejmě zpravidla stalo), vybídl ho, aby si u příslušného úřadu požádal o vydání cestovního pasu. Většinou se žádalo o pas na cestu do Francie nebo jen do Rakouska a Švýcarska, žádat o povolení cesty přímo do Španělska bylo nemyslitelné. Protože se často jednalo o osoby nezaměstnané, a tudíž zcela bez prostředků, hradila KSČ i všechny náklady spojené s vyřízením těchto úředních formalit – administrativní poplatky, zhotovení fotografií atd.

Zpočátku, dokud ještě úřady nepojaly podezření, nepředstavovalo získání pasu vážnější nesnáz. Později, když začaly být opatrnější a žadatele odmítat, bylo třeba doprovázet žádosti o vydání pasu nejrůznějšími věrohodnými

---

¹⁵⁴ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859

důvody: nejčastěji návštěva příbuzných nebo přátel, nástup do zaměstnání nebo vyřízení obchodních záležitostí v zahraničí (např. Ján Majer použil jako odůvodnění cesty do Francie svůj patent na zdokonalení holičských nůžek, které tam chtěl údajně vyrábět a prodávat). Někdy žádali dobrovolníci o celoevropský pas pro cestu do úplně jiné země, ale potom odjeli do Francie – např. František Čermák, zaměstnanec továrny na letecké přístroje, tvrdil, že jede jako instruktor vyslaný firmou pracovat do Rumunska. Objevily se i vynalézavější záminky – např. Antonín Kymlička z Kladna úřadům udal, „že jede hrát do Francie fotbal s reprezentačním mužstvem Romain Rolland Clubu“¹⁵⁵, který pořádala oficiální Federace Amatérské unie v Praze, s mužstvem ale nakonec neodjel a využil pas k cestě do Paříže (letecky s Air France). V roce 1937 posloužilo jako vítaná záminka pro cestu do Paříže také konání světové výstavy. KSČ přitom obstarávala žadatelům o pas adresy údajných přátel ve Francii, v případě potřeby také zvací dopisy a výjimečně i falešné pracovní smlouvy. Od jara 1937, kdy se značně ztížil transport dobrovolníků do Francie a rovněž československé úřady zpřísnily formality vyžadované pro vystavení cestovních dokladů, rozšířilo se ve větší míře používání padělaných pasů, jakož i dokumentů druhých osob, které už ve Španělsku byli nebo které dali svůj pas organizátorům odjezdů k dispozici.¹⁵⁶ Po celou dobu také odjíždělo mnoho dobrovolníků bez pasů a hranice přecházelo ilegálně.

Když dobrovolník obdržel cestovní pas (postupem času ale stále častěji i bez něj), odeslal ho krajský sekretariát KSČ

---

¹⁵⁵ tamtéž

¹⁵⁶ Interbrigadisté odjíždějící do Španělska odevzdali v Paříži (příp. až ve Španělsku) své cestovní pasy, které byly potom zřejmě odesílány zpět do Československa k dalšímu využití. Britská komunistka Ch. Haldaneová působící v pařížském organizačním aparátu interbrigád zaznamenala vzpomínku na to, jak omylem otevřela příruční kufřík šéfa čsl. sekce „Maxe“ (Samuela Botha), který byl plný pasů, odebraných československým dobrovolníkům. (Haldane, Charlotte: *Truth Will Out*. New York 1950, s. 119) Také čsl. policie časem tuto praxi odhalila a navíc zjistila, že jako cestující do Francie (a podezřelí z odchodu do Španělska) jsou evidováni lidé, kteří ve skutečnosti nikam neodjeli a (jako organizovaní komunisté) svůj pas zřejmě dobrovolně poskytli pro potřeby náborové akce.

do Prahy na ústředí (obyčejně mu také poskytl peníze na dopravu). V Praze byli potom dobrovolníci až do svého konečného odjezdu ubytováni v soukromých bytech spolehlivých osob (větš. straníků) v okrajových pražských čtvrtích, aby se nemuseli policejně přihlašovat. Komunistická strana vyplácela „domácím“ za stravu a ubytování na jeden den 15 korun za jednoho dobrovolníka. Z policejních hlášení vyplývá, že policie pátrala i po těchto ubytovatelích a za jejich činnost je stíhala – např. bylo zavedeno trestní řízení s čalouníkem Josefem Lieskovským, protože „poskytoval naverbovaným ubytování ve svém bytě v Praze-Vršovicích“¹⁵⁷.

Dobrovolníci se v Praze dlouho nezdrželi – nanejvýš několik dní – a pokračovali dál v cestě do Francie. Jakmile bylo vše připraveno, funkcionář z ústředí (v prvním období většinou Rudolf Vetiška) jim sdělil směr trasy, kterou pojedou, a předal kontaktní adresu ve Francii (nebo též v tranzitních státech), jízdenku (nebo peníze na ni) a prostředky na cestu (obvykle asi 500 korun). Naverbovaní pak cestovali jednotlivě nebo v malých skupinách (po 3 – 4 osobách), výjimečně, při nějaké vhodné příležitosti (např. fotbalové utkání, silvestrovské oslavy ap.) ve větším počtu. I v případě, že měli jet pouze v menší skupině, bylo jim funkcionářem zdůrazňováno, že se k sobě nesmějí hlásit, aby nevzbudili podezření úřadů.¹⁵⁸

---

¹⁵⁷ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859

¹⁵⁸ Na závěr této části snad stojí v zájmu celistvosti pohledu za uvedení ještě jiná charakteristika náboru dobrovolníků z pera odpůrců masového odchodu Čechoslováků do mezinárodních brigád (přitom ovšem stoupenců republiky, nikoli Franka!). Interbrigadisté jsou v ní líčeni jako svedení a důvěřiví nešťastníci, kteří se nechali lákat vyhanými sliby komunistických verbířů. – Tak např. zpravodaj melantrišského A-Zetu ze Španělska, údajně na základě rozhovorů se zklamanými interbrigadisty, ve své reportáži sugestivně nazvané „500 Čechoslováků posláno na smrt do Madridu“ z 10. února 1937 načrtnul následující obraz verbování: „Verbování vede sekretariát v Karlíně, Královská 13. Jeho agenti vyhledávají hlavně nezaměstnané, či nespokojené mladé lidi, i ženaté, i otce rodin. Vyprávějí o tom, jak zbídačený je španělský proletariát, jak málokdo tam umí číst a psát a – toto ovšem zcela podle pravdy – zdůrazňují vysokou kulturní a školskou úroveň nejprostšího čs. dělníka. Takto připravenému kandidátu pak říkají: ty nejen že posloužíš věci mezinárodního proletariátu, jak se na komunistu sluší. Ty také uděláš kariéru. Začneš s platem 10 peset denně (60 Kč!), budeš hned šarží, budeš – jako inteligentní člověk se školami zastávat důležitá místa. (Chci říci hned zde, že žádný z těchto předpokladů ani slibů neplatí.) Teprve potom se ptají: sloužil jsi za světové války nebo vůbec na vojnu? Když kandidát řekne „ano“, nebo dokonce „byl jsem poddůstojníkem!“, slíbí verbíři hned důstojnickou hodnost. Řekne-li kandidát, že nesloužil, zachmuří se verbíř (na oko) a povzbudí tím ctižádost kandidáta. Po delším „zdráhání“ se dá „uprosit“ a napíše do listiny proti pravdě: sloužil. Kandidát pak dostane tolik peněz, kolik

Dostat se z Československa do Španělska totiž nebylo vůbec jednoduché. Mezi oběma zeměmi ležela dvoutisícikilometrová vzdálenost a dobrovolníci při jejím překonávání museli projíždět i státy, které nebyly právě příznivě nakloněny španělské republice (natož mezinárodním brigádám) a kde jim neustále hrozilo zatčení a vrácení „šupem“ zpět. Způsob přepravy se odlišoval podle toho, jestli měl dobrovolník cestovní pas, nebo jestli cestoval ilegálně. Hlavně v prvním období a pokud cestoval legálně, mohl využít nejkratší trasy vlakem do Paříže přímo přes nacistické Německo. Leckdy ovšem ani platný pas nebyl ve Třetí říši spolehlivou zárukou, že cestující bude do Francie skutečně propuštěn. Nacistické úřady byly o hromadných průjezdech československých dobrovolníků dobře informovány a po případných rekrutech horlivě pátraly. Takto vzpomíná na svou cestu v dopise ze Španělska tankista Jan Mrkva: „Cestovali jsme do Paříže. Na hranicích „přátelského Německa“ jsme byli tak důkladně prohlédnutí, až – až! Asi něco věděli o našem cíli, ale dokázali jsme je po bolševicku odstavit. Mně zvláště pomohla adresa jednoho černocho, delegáta proletářské dělnické mládeže, kterou zastupoval na světovém mírovém kongresu v Bruselu, kde jsme se setkali. On byl z Paříže!“¹⁵⁹ Na přelomu let 1936/ 1937 německá policie ještě přitvrdila a zatkla¹⁶⁰ větší množství (snad

---

potřebuje na opatření cestovního pasu, neboť v tomto bodu jsou verbíři opatrní. Pochopitelně, protože pohraniční kontrola je přísná. Takto získaný „dobrovolník“ je dále zpracováván. Verbíř mu dá prohlášení, že v Paříži dostane 5000 franků na ruku a písemnou smlouvu zaručující mu plat a postup, jakož i šarži. „Dobrovolník“, není-li z Prahy, je pozván do hlavního města a ubytován v rodině toho či onoho komunisty. Musí zůstat doma – oficiálně proto, aby byl každou chvíli připraven k odjezdu.“ (A-Zet – večerní, roč. 1937, č. 29 (10. 2. 1937), s. 1) Toto líčení přirozeně může být (a v nejkřiklavějších momentech – zejm. pokud jde o výši slibované finanční odměny – velmi pravděpodobně bude) antikomunistická propaganda, ale v některých jiných ohledech jeho tvrzení vcelku odpovídají policejním zjištěním. Navíc lze předpokládat, že někteří dobrovolníci se ve Španělsku, zejména po těžkých masakrech u Madridu, skutečně mohli cítit podvedeni a svou frustraci dávat najevo.

¹⁵⁹ citováno podle Perútka Jaromír: *Športovec Ján Mrkva, čs. dobrovolník v boji proti fašizmu v Španielsku*. Bratislava: Šport 1963, s. 54

¹⁶⁰ Poněkud nelichotivý záznam takové neúspěšné cesty a zatčení (patrně opět poněkud přibarvený) podává výše zmíněný článek A-Zetu: „Jel jsem svého času náhodou ve vlaku, jenž vezl takovýto „transport“. Hned za Prahou – byl jsem v přímém voze Praha-Paříž – jsem si všiml několika chudě oblečených nervosních mláďenců, kteří se navzájem jeden druhého tak okatě stranili, že za chvíli celý vagon věděl, že jde o nějaké „spiklence“. Chvilími si totiž „nenápadně“ něco šeptali, dívali se varovně jeden na druhého a všichni dohromady se hrozně lekali, kdykoliv se vynořila úřední čepice. Byl jsem skoro dojat, jak Čechoslovák ctí zákon, a jak se necítí ve své

několik desítek) československých občanů pro podezření z úmyslu odjet do Španělska (některé ovšem i neprávem), které po kratším (v ojedinělých případech ale i delším) věznění posílala „šupem“ zpět do Československa.¹⁶¹ Na několik měsíců byla potom cesta přes Německa takřka nepoužitelná.

Straničtí organizátoři na tyto zprávy o zatčeních v zahraničí vždy pohotově reagovali a přizpůsobovali jim trasy dalších odesílaných dobrovolníků. Např. Václav Ráž později vzpomínal v dopise ze Španělska na svou cestu takhle: „Když jsem přijel do Prahy, věděli tam, že na hranicích Němec-Franc. všechny zadrželi, že jedou do Španělska, proto jsem jel přes Švýcary. Když jsem přijel na hranice Švýcarsko-francouzské, tak už byli informováni, a protože nás bylo 7, tak nás také zadrželi a dále nepustili. Museli jsme se spojit s lidmi, kteří se vyznají a přešli jsme hranice „na černo“. Přes Francii jsme přejeli lehce a dostali jsme se bez překážky až sem, tj. do [místo censurou přeškrtnuté], kde prodáváme částečný výcvik.“¹⁶² Přes Rakousko a Švýcarsko vedla druhá hlavní trasa československých interbrigadistů, po vyřazení

---

kůži, když ho porušuje. V Německu se nervosita mládevců stupňovala až k pomatenosti. Pobíhali po chodbičkách, když se jich průvodčí, jehož uniformu snad považovali za stejnokroj policisty, něco zeptal, nemohli vypravit ze sebe ani slova. „Katastrofa“ nastala v Kehlu (hranice německo-francouzská). Pasová kontrola už byla odbyta a mladíci si oddychli. Než v zápětí přišla policie. Pasy byly i teď v pořádku, a první odpovědi (zřejmě v Karlíně pečlivě naučené) klapaly dokonale:

Německý policista: „Co budete ve Francii dělat?“

Mládenci: „Pracovat.“

N. p.: „Kde máte pracovní povolení?“

Mládenci: „Příbuzní nám je opatří.“

N. p.: „Jak dlouho se zdržíte ve Francii?“

Mládenci: „Rok.“

Německý policista: „Kde máte zavazadla?“

Odpovědi na tuto otázku mládence v Karlíně nenaučili. Zavazadla žádný neměl. Bylo ticho, až policista řekl: „Sie kommen alle mit!“ A všechny je odvedl. Bylo jich šest...“ (A-Zet – večerní, roč. 1937, č. 29, s. 1)

¹⁶¹ Jedním z těch, kterým se v této době (z Prahy odjížděl 31. 12. 1936) podařilo přece jen přes Německo projít, byl František Drda. Kvůli řadě zadržených skupin se rozhodl, že bude cestovat sám. Své zkušenosti s kontrolou německé policie popsal následovně: „V Strassburgu byla další pohraniční prohlídka. Němečtí policisté provedli zběžnou prohlídku kufru, při čemž jeden s cestovním pasem zmizel. Za chvíli se jich vrátilo několik, velice úředně se vyptávali, kam, nač a na jak dlouho jedu. Odpověděl jsem, že jedu do Paříže na 2 – 3 týdny studovat módy, případně absolvovat i nějaký módní kurs. Při mých odpovědích měli za to, že mne dostali, významně se na sebe šklebili, protože jsem měl uvedenou částku jenom 500 franků francouzských. To se jim zdálo málo. Odpověděl jsem, že nemusím jako ve středověku cestovat se žokem, ale mám společníka, který mi peníze poukáže. Nevzdávali se, žádali důkaz. Dělal jsem rozzlobeného a vstřel jsem jim pod nosy navštívenku: „DRDA – CHOURA, pánské, dámské a vojenské krejčovství“.“ (Pri Madride bojovali jsme o Prahu, s. 44) Nakonec měl narozdíl od jiných štěstí a německá policie ho do Francie propustila.

¹⁶² VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859

Německa cesta nejdůležitější. Dobrovolníci byli zpravidla směřováni do Basileje, a tam ve skupinách přecházeli hranice do Francie. Někdy bylo přitom na této trase zapotřebí kombinovat legální a ilegální přechody hranic. Když začalo přibývat zatčených a vrácených i ze Švýcarska, byl zřízen další přepravní kanál vedoucí z Rakouska jižní cestou přes Itálii. Výjimečně cestovali (pouze držitelé pasů) také přes polskou Gdyni a Dánsko (nebo jinou severskou zemi) do belgických přístavů a odtud do Paříže, příp. přes Německo, ale nikoli přímo do „podezřelé“ Francie, nýbrž s přechodem přes Nizozemí. Jistou raritou byly po anšlusu Rakouska v březnu 1938 letecké cesty přes Amsterdam. Tato rozmanitost a časté změny využívaných tras značně znesnadňovaly úřadům kontrolu odjíždějících dobrovolníků a zákroky proti nim.

Ilegální cesty (pro dobrovolníky bez jakýchkoli dokladů) probíhaly takřka výhradně přes Rakousko (a dále většinou Švýcarsko, méně Itálii). Pařížské organizační středisko pro ně ve spolupráci s jednotlivými komunistickými stranami vytvořilo systém tras s hraničními etapami, na nichž pomáhaly místní spojky. V jižních Čechách nebo na jižní Moravě překročili dobrovolníci načerno hranice, v Rakousku se jich ujala stranická spojka a nasměrovala je dál. Vlakem dojeli do určeného města poblíž švýcarských hranic, vyhledali patřičného převaděče, který je převedl přes hranice (větš. v noci) a pokračovali stejným způsobem až do Francie.

Jak bylo naznačeno, celá řada dobrovolníků byla na své cestě do Španělska zadržena a vrácena zpět. V policejních hlášeních nacházíme hned od počátku seznamy desítek jmen Čechoslováků zatčených pro podezření z úmyslu vstoupit do republikánského vojska. K těmto zatčením přitom docházelo buď ještě na území Československa a na jeho hranicích nebo v zahraničí. V takovém případě byli potom dobrovolníci „postrkem“ dopravováni zpátky do vlasti, kde na ně úřady zpravidla podaly trestní oznámení a, pokud cestovali legálně,

odebraly jim cestovní pas. Velká část z nich se tím ovšem nenechala odradit a brzy se pokusila o cestu znovu – např. již v prvním hlášení policejního prezidenta z 31. 12. 1936 nalezneme seznam osmnácti Čechoslováků, kteří „22. 12. 1936 byli dopraveni postrkem rakouskou policií z Lince do Horního Dvořiště ...dle sdělení rakouské policie byli zadrženi na cestě do Španělska švýcarskými bezpečnostními orgány v Baselu“¹⁶³. Porovnáme-li jejich jména se soupisem čsl. interbrigadistů, zjistíme, že více než polovina z nich se později na opakovaný pokud do Španělska dostala. Našli se však i takoví smolaři, kteří byli cestou zatčeni několikrát a na Pyrenejský poloostrov nikdy nedoputovali.¹⁶⁴

Když se dobrovolníkům podařilo do Francie proklouznout, místní spojky je směřovaly do Paříže, do ústřední kanceláře interbrigád. Tam se o československé dobrovolníky staral jistý „Max“ – jednalo se patrně o Samuela Botha, „úředníka v Paříži“¹⁶⁵, který později sám odešel do Španělska a v září 1938 padl na Ebru. Both-Max neměl ale v Paříži na starosti jen Čechoslováky, jak vyplývá ze vzpomínek britské komunistky Chatlotte Haldaneové, která s ním v té době spolupracovala. Označuje ho za „význačného představitele KSČ“ a funkcionáře Kominterny (což je jistě nepřesné), a popisuje, jak Max řídil celou pařížskou centrálu dobrovolníků.¹⁶⁶ Z Paříže se potom za pomoci francouzských organizátorů Čechoslováci přesunovali do Španělska ve skupinách s dobrovolníky ostatních národností, jak už to bylo vylíčeno výše v kap. 3.

---

¹⁶³ tamtéž

¹⁶⁴ Např. Štefan Svítek ze slovenského Hlohovce byl poprvé zatčen takřka u cíle na italsko-francouzských hranicích, podruhé již v Rakousku.

¹⁶⁵ Nekvasilová, K.: *Seznam československých interbrigadistů 1936-1939*. Praha 1996, s. 13. František Kružík identifikuje ve zmíněné práci „Maxe“ s Maxem Karafiátem, „dlouholetým členem československého Komsomolu“. To však odporuje většině vzpomínek dobrovolníků, které buď hovoří přímo o Samuelu Bothovi nebo o interbrigadistovi, který později ve Španělsku padl. Max Karafiát mezi čsl. interbrigadisty registrován vůbec není.

¹⁶⁶ Haldane, cit. dílo, s. 112n.

Kromě organizace odjezdů Čechoslováků zprostředkovávala KSČ cestu do Španělska i cizím státním příslušníkům, pro které byl odjezd do Francie přímo z jejich mateřské země (kvůli politickým poměrům) nerealizovatelný. Jednalo se zejména o Poláky, Rumuny, Maďary a v menší míře o příslušníky pobaltských národů, kteří ilegálně přicházeli do Československa, a o německé emigranty a jugoslávské studenty zde žijící. Praha (resp. KSČ) hrála při organizaci odjezdů, téměř výhradně ilegálních, těchto dobrovolníků ze střední a východní Evropy naprosto klíčovou roli. Ta byla dána nejen výhodnou geografickou polohou Československa, ale především demokratickými politickými podmínkami, díky nimž mohla KSČ legálně rozvíjet svou činnost a organizátorům náborů ani rekrutům zde nehrozilo žádné vážné nebezpečí. Potvrzuje to i poznámka ze zprávy polských bezpečnostních úřadů, že „v roce 1937 stalo se Československo nejvydatnějším verbířem střední Evropy pro červenou armádu španělskou.“¹⁶⁷

Především Poláci proudili přes ČSR opravdu houfně. Podle údajů polských historiků prošlo jen do konce roku 1937 přes Československo 700 – 800 polských dobrovolníků¹⁶⁸. Polská komunistická strana¹⁶⁹, stojící v Polsku mimo zákon, najaté dobrovolníky ilegálně přepravila přes československou hranici (buď na severní Moravě nebo na Slovensku a Podkarpatské Rusi), vybavila je penězi na cestu a kontaktní adresou, na které se měli v Praze hlásit. Skupiny potom cestovaly vlakem, přičemž na jednotlivých přestupních stanicích jim pomáhaly stranické spojky, a v Praze vyhledaly příslušného zmocněnce (delší dobu stál v této úloze krejčí Martin Jankielowicz z Vinohrad), který zprostředkoval jejich styk s ústředím KSČ. Některým z nich potom komunistická strana opatřila falešné cestovní pasy,

---

¹⁶⁷ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859

¹⁶⁸ Ajzner, Seweryn: *Rekrutacja ochotników polskich do hiszpańskiej armii republikanskiej w 1936-1937 r.* Wojskowy przeglad historyczny, roč. 1959, sv. 2, s. 184

¹⁶⁹ V hlášení polských bezpečnostních orgánů se ale objevila zmínka i o tom, že své vlastní verbíře vysílala do Polska i samotná KSČ, až to vyvolalo protesty polské strany, „z jejíhož středu byli vybíráni nejlepší pracovníci, čímž strana oslabovala“. (VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859)

většina ale cestovala „načerno“ přes Rakousko a Švýcarsko. Také jejich transport financovala a zajišťovala KSČ.

Když byli československými úřady zadrženi, jednotně při výslechu udávali, že jsou členy polské sociální demokracie a v Československu hledají politický azyl, protože jim doma kvůli jejich politické činnosti hrozí zatčení a koncentrační tábor. K zamýšlené cestě do Španělska se přiznali málokterí. Jediným postihem pro zadržené cizince byl potom administrativní trest v trvání nejvýše čtrnácti dnů za nedovolené překročení státní hranice a vyhoštění ze země. Zatčení Poláci také vypovídali, že v Polsku jsou v dělnickém prostředí rozšířeny pověsti o tom, že ikdyž jsou dobrovolníci policií v Československu chyceni, tak po odpykání několika dnů vězení je samotné četnictvo dopraví do Prahy a odtud jim pak umožní odjet do Španělska. Třebaže tato fáma o laskavosti úřadů byla zcela nepravdivá (a mohla ji živit sama komunistická strana, aby rozptýlila případné obavy rekrutů), ilustruje také, jak bylo Československo ve srovnání s jinými zeměmi v cizině vnímáno.¹⁷⁰

5. 3. Chování československých státních úřadů a tzv. „perzekuce“ KSČ a dobrovolníků

Československé bezpečnostní úřady zareagovaly na probíhající náborovou kampaň KSČ poněkud opožděně a částečně až na popud článků pravicového tisku o rozsáhlém verbířství v ČSR, které poškozovaly obraz země v zahraničí. Teprve 27. listopadu 1936 oznamovalo ministerstvo vnitra zemským úřadům, že „podle důvěrných zpráv jsou v Československé republice *najímáni vojáci pro občanské vojsko ve Španělsku. ...*[proto

---

¹⁷⁰ Československá strana také zprostředkovávala pro polské dobrovolníky ve Španělsku kontakt s jejich rodinami v Polsku tak, aby nebyly vystaveny nebezpečí perzekuce: „*dopis [polského dobrovolníka] ze Španělska došlý, vloží se [v ČSR] do nové obálky, opatří československými známkami a odešlou pak na dotýcnou adresu do Polska, aby pobyt toho kterého dobrovolníka ve Španělsku nebyl polským úřadům prozrazen.*“ (VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859)

žádá], aby podřízeným úřadům a orgánům bylo uloženo, aby akci věnovaly bedlivou pozornost"¹⁷¹. Zjištěné osoby měly být vyšetřovány a stíhány pro zločin proti § 176 zákona č. 131 z roku 1936 o obraně státu (verbování čs. příslušníků do cizí armády bez svolení vlády)¹⁷², resp. proti § 40 branného zákona (služba v armádě cizího státu). Zemské úřady neprodleně tlumočily tyto instrukce okresním úřadům a již 7. prosince zatkla policie v Jablonci n. Nisou prvního „verbíře“ – Hanse Steinera ze Šumberka u Jablonce n. N. V dalších dnech provedly četnické stanice domovní prohlídky v některých sekretariátech KSČ v Čechách a na Moravě a několik funkcionářů vzaly do vazby. 14. prosince pak na základě předchozích výpovědí vykonala pražská policie prohlídku i v sekretariátě ÚV KSČ a zatkla pracovníky sekretariátu Karla Lufta a Rudolfa Vetišku¹⁷³.

Sama policie byla nyní překvapena rozsahem náborové akce a přiznávala, že je pro ni velmi nelehké „*tento zločin odhaliti a prokázati*“. Nebyla schopna ani určit přesnější počet československých dobrovolníků odešlých do Španělska¹⁷⁴, „*jelikož odcestování občanů, pocházejících povětšinou z nejnižších vrstev, pravidelně bez zaměstnání a často i bez stálého bydliště a bližších příbuzných, zjistí se povětšinou jen náhodně.*“¹⁷⁵ Ještě obtížnější situaci měly úřady na Slovensku a zejména na Podkarpatské Rusi, kde byl pohyb těchto „bezprizorných“ obyvatel nepřehlednější, a kde se proto dařilo komunistické straně provádění náborů dlouho tajit. Až do konce

---

¹⁷¹ citováno podle Kružík, cit. dílo, s. 537

¹⁷² Zákon 131/36 v § 176 stanovil: „*Kdo bez dovolení vlády najímá příslušníka republiky pro vojenskou službu cizí moci nebo pro službu v cizím ozbrojeném nebo na vojenský způsob organizovaném sboru, spolku nebo skupině, nebo kdo najímání takové zprostředkuje, trestá se za zločin žalářem od šesti měsíců do pěti let.*“

¹⁷³ Policejní ředitelství k tomu v souhrnné zprávě poznamenalo: „*Komunistická strana nesla prozatím nejtěživěji zatčení svého organizačního tajemníka Rudolfa Vetišky [protesty tisku apod. – pozn. aut.]...Po zatčení Vetiškově bylo také v pražských cestovních kancelářích pozorováno, že poptávka po jízdenkách do Paříže se zmenšila, z čehož lze usuzovati, že verbovací akce byla alespoň na čas přece jen ochromena.*“ (VHA – fond 32, a. j. 859)

¹⁷⁴ Policejní úřady pečlivě zaznamenávaly všechny podezřelé, pořizovaly jejich soupisy a zjišťovaly o nich další informace (vyšetřovaly rodinu dobrovolníka, jeho okolí atd.). Porovnáme-li počet jmen uvedených v policejních hlášeních s celkovým číslem čl. interbrigadistů, můžeme konstatovat, že policie přes veškerou snahu evidovala jen asi polovinu z nich.

¹⁷⁵ obojí VHA – fond 32 (ČSI), a. j. 859

roku 1936 odtamtud nebyl hlášen jediný případ verbování, ačkoli tamní občané figurovali mezi zadrženými v Rakousku i jinde.

Jen do začátku března 1937 (než akce na nějakou dobu utichla) bylo pro trestný čin verbování čs. příslušníků do cizí armády zatčeno nebo u příslušných soudů oznámeno bezmála 150 (!) osob na celém území republiky. Další zatčení pak následovali od května 1937, kdy se získávání dobrovolníků rozeběhlo nanovo. Policie také provedla mnoho domovních prohlídek v sekretariátech KSČ i bytech funkcionářů, ale nenalezla při nich většinou nic závažného a usvědčujícího. Přesto neměla pochybnosti o tom, že *„celá verbovací akce jest vedena komunistickou stranou za pomoci jejích okrajových složek a že komunistická strana transporty navebrovaných financuje“*¹⁷⁶.

KSČ se proti všem obviněním z verbování dobrovolníků důrazně ohrazovala a veřejně se distancovala i od podezření, že organizuje jejich odjezdy. Po zatčení senátora K. Dresla z Krnova a v reakci na „štvavé“ zprávy pravicového tisku vydalo zasedání ÚV KSČ dne 6. ledna toto prohlášení: *„Všechny zprávy o tom, jako by KSČ prováděla najímání vojáků pro vládu Španělské republiky, jsou nepravdivé. KSČ žádné vojáky nenajímá, ani jejich najímání nezprostředkuje.“*¹⁷⁷ Četné policejní zásahy ji ale přiměly k určitým změnám náborové strategie a k ještě většímu důrazu na diskrétnost a opatrnost.¹⁷⁸

Na základě proměn způsobu verbování a transportu dobrovolníků do Francie (vynucených opatřeními

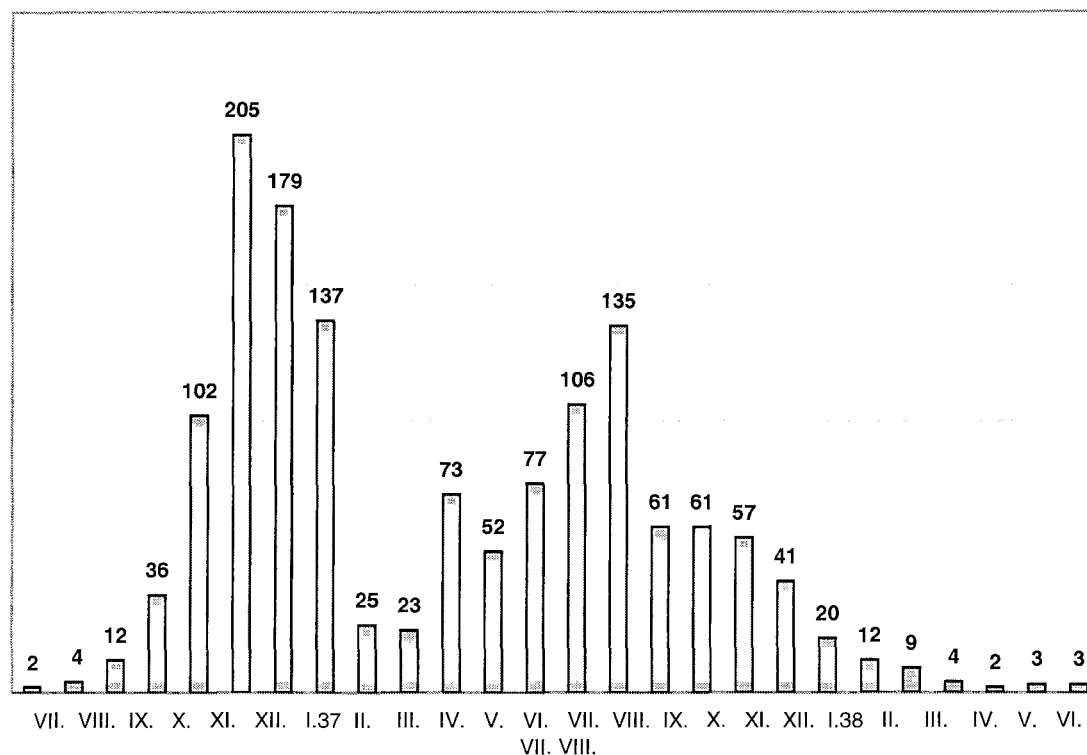
---

¹⁷⁶ tamtéž

¹⁷⁷ Rudé právo. roč. 1937, č. 6 (7. 1. 1937), s. 1

¹⁷⁸ Brněnský zemský úřad ve své zprávě z 1. dubna 1937 pro Presidium ministerstva vnitra k tomu hlásil: *„Nábor dobrovolníků nebyl od ledna 1937 již prováděn v sekretariátech KSČ, ani oficiálními funkcionáři této strany, nýbrž zmocnění KSČ zahájili verbířskou činnost v nejrůznějších brněnských restauracích a kavárnách. Tam setkávali se s dobrovolníky, kteří přišli do sekretariátu strany a tam byli odmítnuti s poukazem na to, že se KSČ verbířskou činností nezabývá. Bylo jim však dáváno na srozuměnou, že mají-li opravdu úmysl do španělského vládního vojska vstoupiti, nechť navštíví v přesně stanovenou dobu určitou veřejnou místnost, kde se setkájí s člověkem, jenž jim dopomůže tento plán uskutečniti. Poznávali je pak dle určitých značek nebo znamení předem umluvených.“* (VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859)

československých i zahraničních úřadů) a podle počtu dobrovolníků došlých do Španělska (jak ukazuje níže uvedený graf) také můžeme v průběhu celé náborové kampaně rozlišit několik fází.

(Graf¹⁷⁹ zahrnuje příchozy 1740 čsl. dobrovolníků do Španělska v časovém rozmezí červenec 1936 – srpen 1938)

V prvním období od počátku listopadu 1936 do poloviny února 1937 probíhala náborová kampaň nejhorlivěji, agilní při ní byly zejména „organizace nižší a funkcionáři těchto, kteří za každou cenu chtějí v tomto směru vykáhati nějakou činnost“¹⁸⁰, a došlo k mnoha zatčením verbířů. Dobrovolníci v této době ještě zpravidla cestovali s platným pasem.

Kvůli množícím se zákrokům policie, ale zejména kvůli zostření kontrol na hranicích tranzitních států a uzavření španělských hranic francouzskou vládou v důsledku dohody

¹⁷⁹ Sestaven podle VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 864, 955. Důležitá na tomto grafu nejsou absolutní čísla dobrovolníků, neboť u více než čtyř set z nich nebylo datum jejich příchodu zjištěno, nýbrž tendence v jejich přílivu.

¹⁸⁰ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859

neintervenčního výboru, pozorujeme od konce února prudký pokles příjezdu dobrovolníků (25 březnových nováčků oproti 179 lednovým). Policejní hlášení z 15. 3. 1937 bylo ale při hodnocení tohoto úbytku opatrné: „Podle výsledků prováděných zde šetření lze mít sice za to, že pro přítomnou dobu verbování, resp. odesílání naverbovaných do Španělska ustalo, že však v této činnosti bude opět pokračovat, jakmile bude zjištěn nový způsob, kterým by se doprava naverbovaných mohla díti.“¹⁸¹ KSČ nyní podle policejních zpráv čekala na instrukce z pařížského ústředí, jak ve změněných podmínkách nábor provádět.

Jakmile komunisté pokyny obdrželi, zmíněné obavy policie se potvrdily a přibližně od konce dubna (ev. začátku května) se verbovací akce rozjela nanovo. KSČ nyní znovu pozměnila způsob verbování i odesílání dobrovolníků a ještě zesílila svá bezpečnostní opatření. Zatčených bylo podstatně méně a převážná část rekrutů opouštěla republiku ilegálně. Svého druhého vrcholu potom akce dosáhla ve druhé polovině roku 1937 (souviselo to s připravovaným vytvořením ryze československého praporu Masaryk). Její nynější rozsah ještě více vynikne, uvědomíme-li si, že na rozdíl od přelomu let 1936/ 1937, kdy nemalou část československých dobrovolníků tvořili krajané žijící v zahraničí, teď drtivá většina z nich pocházela přímo z Československa. V této době také dostala všechna okresní vedení KSČ za úkol vyslat do Španělska jednoho svého funkcionáře.¹⁸² Vyžadovanou podmínkou nyní přestala být prodělaná vojenská služba.

Od počátku roku 1938 však nastává další pokles odjezdů dobrovolníků, tentokrát definitivní. Byl způsoben hlavně dvěma faktory – jednak nepříznivým vývojem na španělském bojišti a stále se zmenšující nadějí, že republika nakonec zvítězí, a jednak politickou ofenzívou fašizmu ve střední Evropě a

---

¹⁸¹ tamtéž

¹⁸² Hromádka, Otakar: *K historii československých dobrovolníků ve Španělsku*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1966, s. 381

narůstající hrozbou válečného střetnutí v tomto prostoru. Případní antifašističtí dobrovolníci si nyní uvědomovali stále reálnější vyhlídku, že proti (v jejich pohledu) stejnému nepříteli budou možná už brzy bránit vlastní zemi¹⁸³, a jejich vůle k odchodu do Španělska výrazně zeslábla. Z týchž důvodů ostatně ochabla i verbířská aktivita komunistických organizací. Anšlus Rakouska v březnu 1938 potom dramaticky omezil i technickou možnost odjezdu, takže v posledních měsících do oficiální demobilizace interbrigadistů odešlo již jen několik jednotlivců.

Kdybychom měli nějak souhrnně charakterizovat verbovací akci KSČ, musíme v první řadě říci, že se vyznačovala pozoruhodnou variabilitou a pružností, s níž dokázala okamžitě reagovat na policejní zákroky a omezení v ČSR i v zahraničí a přizpůsobovat jim způsob verbování dobrovolníků i jejich přechod hranic a dopravu do Paříže. S ohledem na celkový počet odeslaných Čechoslováků i předpokládaný počet cizích dobrovolníků dopravených do Španělska prostřednictvím KSČ je třeba hodnotit celou akci jako mimořádně úspěšnou.

Třebaže komunistická propaganda a po ní i komunistická historiografie vždy zdůrazňovaly¹⁸⁴, jak vehementně státní orgány první republiky získávání dobrovolníků potlačovaly, bránily jejich odjezdům a jak tvrdá represivní opatření proti organizátorům uplatňovaly, skutečnost byla jiná. Policie sice po verbířích i naverbovaných skutečně intenzívně pátrala, avšak nikdo nakonec odsouzen nebyl. Na praktickou neúčinnost restriktivních opatření (a tedy i na jistou zbytečnost policejní činnosti) si ve svém hlášení ministerstvu vnitra

---

¹⁸³ Toto vědomí odvedlo např. redaktora Ilju Barta od jeho původního úmyslu vrátit se znovu do Španělska: „Náhle jsme se my v Československu ocitli v ohnisku událostí, svými rozměry a svým významem tak nedozírných, že celá španělská občanská válka se pod tímto zorným úhlem jevila jako místní konflikt, jako srážka předních hlídek, jako předehra celoevropského dramatu, jehož opona se náhle zdvíhala před našimi žasnoucími zraky. Ne, za těchto perspektiv nebylo možno opustit Československo a jet do Španělska.“ (Bart, Ilja: *Kráter se otevírá*. Praha: Mladá fronta 1957, s. 11-12)

¹⁸⁴ Např. výše uvedený citát z Londonovy knihy. Taková poznámka patřila doslova k nezbytné výbavě každého textu o československých dobrovolnících.

opakovaně stěžoval i policejní ředitel Charvát: „odvaha k provádění verbování jest důsledkem toho, že dosud nikdo z verbířů nebyl odsouzen... Do dnešního dne skutečně neskončilo žádné trestní řízení v této věci odsouzením, třebaže skutková podstata byla v mnohých případech stoprocentně zjištěna a tak nelze se diviti, že za stávajícího stavu věci rozrůstá se verbovací akce do povážlivějších rozměrů. Vzhledem k vyličenému stavu bezpečnostní úřady, i když se vyšetřování takovýchto případů plně věnují, stávají se téměř bezmocnými, jelikož pro pachatele tohoto zločinu vazba, nepřesahující pravidelně dobu jednoho týdne, není dostatečným trestem, který by jej od pokračování v tomto trestním činu odvrátil. Důkazem pro toto tvrzení jest skutečnost, že některé osoby, verbování provádějící, byly již několikrát pro týž delikt zatčeny, nebo alespoň státnímu zastupitelství oznámeny.“¹⁸⁵ Například krajský tajemník KSČ v Hradci Králové Josef Tesla (jeden z vůbec nejaktivnějších „verbířů“) byl jen během zhruba tří měsíců pro zločin „verbování do cizí armády“ zatčen třikrát a vždy byl po několika dnech propuštěn, aby se okamžitě pustil do realizace svého úkolu znovu. Ono zmiňované „pronásledování“ se v praxi omezovalo na domovní prohlídky, zabavování nalezeného materiálu (někdy i finančních prostředků ze sbírek určených pro Španělsko), zatýkání nejexponovanějších aktérů a jejich vzetí do vazby, resp. podávání trestních oznámení u příslušných soudů. Další postih ovšem nenásledoval. K policejním zákrokům tedy sice docházelo, avšak je namístě hovořit spíše o snaze státních orgánů náborovou akci KSČ znepříjemnit a omezit, než o skutečné perzekuci jejích účastníků. Nikoli navdory tvrdé represi, ale právě i díky vcelku mírnému přístupu československých úřadů (ve srovnání s jinými zeměmi, kde za tutéž činnost hrozilo vězení nebo koncentrační tábor) se mohla rozrůst do tak velikých rozměrů.

---

¹⁸⁵ Zpráva pro ministerstvo vnitra z 27. 10. 1937 (VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859)

5. 4. Financování verbovací akce a motivace dobrovolníků

Zvláštní otázkou zůstává, kde KSČ získávala na financování celé této masívní akce prostředky. I policie se při jejím sledování podivovala, že „při verbování je k dispozici dostatek téměř nekontrolovatelných peněz“¹⁸⁶. Přitom náklady na odeslání jednoho dobrovolníka (administrativní poplatky za vyřízení pasu, doprava do Prahy, úhrada noclehu v soukromí, a především transport různými cestami do Paříže) rozhodně nebyly malé – podle údajů policie i podle vzpomínek samotných interbrigadistů se pohybovaly zhruba v rozmezí 800 – 1400 korun. Vezmeme-li v úvahu, že z Československa odešlo do Španělska nejméně 1500 bojovníků¹⁸⁷, a počítáme-li s minimálními průměrnými náklady 1000 Kčs na osobu, dostaneme celkovou sumu jeden a půl milionu korun. Přičteme-li k tomu navíc transporty stovek zahraničních (zejm. polských) dobrovolníků, které KSČ také zajišťovala, a nikoli ojedinělé případy, kdy „dobrovolníci“ vylákali peníze na cestu, aniž by potom někam odjeli, přiblížíme se částce dvou a půl až tří milionů korun. Finanční situace KSČ přitom v této době nebyla vůbec příznivá a hrazení verbovací akce zcela jistě nedovolovala.¹⁸⁸ A. London v citované ukázce píše, že komunisté „mezi sebou sbírali peníze na cestovné“. Takové vysvětlení je rovněž naprosto nepředstavitelné, vezmeme-li v úvahu jednak reálné možnosti přispívatelů, a jednak to, že z těchto sbírek byly zároveň pořizovány hmotné dary pro španělskou republiku (vč. např. nákladného vypravení polního lazaretu JAK).

---

¹⁸⁶ tamtéž

¹⁸⁷ 1322 příchozích z ČSR, bezpečně evidovaných ve statistikách ÚV KSŠ, tvoří asi 75 procent všech zaznamenaných příchodů. Dá se oprávněně předpokládat, že zhruba stejný podíl existoval i u dobrovolníků s nezjištěným příchodem (410), takže přímo z Československa pravděpodobně přijelo dalších zhruba 300 dobrovolníků. Uváděné celkové číslo 1500 je tedy zcela minimální počet, který byl zřejmě ještě vyšší.

¹⁸⁸ Policejní hlášení k tomu podotýká: „Jest totiž dobře známo, že komunistická strana svou vlastní režii stěží kryje, a to povětšinou ještě z podpor, jež dostává od konsumního družstva „Včela“, a že tedy nemůže z vlastních prostředků tuto akci financovati. Odkud získává peníze na provádění této akce nepodařilo se dosud zjistiti, v každém případě však se zdá, že jedná se asi o finanční prameny zahraniční.“ (VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859)

S největší pravděpodobností tedy šlo o peníze Kominterny. Jakou cestou a odkud tyto prostředky přicházely a jaký byl jejich celkový objem není dosud známo.

Mnohem obtížnější než popsat samotný průběh verbování je z časového odstupu věrně rekonstruovat pohnutky, které dobrovolníky na španělské fronty přivedly. Ty bohužel nejsou zachyceny v hlášeních policie a badatel se tak chtěl nechtě nechat pouštět na tenký led interpretací a místy nebezpečného psychologizování. Komunistická historiografie vždy tvrdila, že interbrigadisté nebyli žádní dobrodruzi, nýbrž „uvědomělí proletáři a příslušníci pracujících tříd“¹⁸⁹, kteří vyslyšeli apel KSČ na pomoc ohrožené španělské republice. Také vesměs všichni interbrigadisté ve svých pozdějších vzpomínkách a článcích uváděli v souladu s oficiálním výkladem jako svou výlučnou motivaci antifašistický zápal, tedy uvědomělý politický postoj. A opět, aniž bych chtěl nějak snižovat věrohodnost upřímného odhodlání čelit fašismu se zbraní v ruce – u mnoha z nich nepochybně rozhodujícího –, je třeba se zamyslet nad tím, jedná-li se u všech o pravdivé pojmenování skutečnosti nebo o snahu dát ve zpětné perspektivě svému kroku časem posvěcený vyšší smysl, který přitom původně vůbec dominantní nebyl, nebo alespoň nebyl faktorem jediným. Zvláště když stejný antifašistický postoj v tehdejší Československu sdílely přinejmenším statisíce dalších lidí, kteří ovšem přesto nikam bojovat neodešli.

Jaké další okolnosti tedy spolupůsobily při rozhodování dobrovolníků? Jedno vodítko podává výše zmíněný pokyn KSČ verbířům, aby se primárně zaměřili na mladé nezaměstnané muže. Pro některé rekruty (a možná nemálo z nich), zvláště pokud neměli vážné závazky nebo rodinu, skutečně mohla být cesta do Španělska vítaným únikem z tíživé existenční situace (hospodářská krize nebyla nijak vzdálená a její důsledky byly stále citelné). Bojovat za pravidelný žold proti fašismu se

---

¹⁸⁹ *Pri Madride bojovali sme o Prahu*, s. 10

nepochybně mohlo zdát přitažlivější vyhlídkou do budoucna, než nečinně živořit doma a marně hledat beztak nejisté zaměstnání.

Ani toto vysvětlení ovšem nedává vyčerpávající odpověď, neboť do mezinárodních brigád se přihlásilo také mnoho zaměstnaných mužů, žijících ve slušných poměrech (nezřídka i majících rodinu). Zde je patrně třeba kromě politického přesvědčení hledat vysvětlení také v motivech veskrze romantických, jako je touha po (nejen válečném) dobrodružství, příležitost k cestě do vzdálené země apod.¹⁹⁰ To byl i případ dobrovolníka Josefa Bendy z Kročehlav na Kladensku, který byl ženatý a zaměstnaný jako průvodčí státních autobusů. Jeho kolegové a známí se v pozdějších výpovědích na policii shodovali v tom, že Benda „*byl dobrodružné povahy a již před vypuknutí občanské španělské války stále říkal mezi svými kolegy a zaměstnanci ČSD., že by se chtěl podívat do Číny, neb Ruska ... [chtěl] odjet někam do ciziny, protože to bylo jeho toužebné přání*“¹⁹¹ Španělská válka v danou chvíli prostě poskytla záminku, jak naplnit dávný sen.¹⁹²

Rozhodnutí většiny dobrovolníků odjet do Španělska bylo tedy zřejmě výslednicí několika vzájemně působících faktorů, z nichž politické přesvědčení, existenční nejistota nebo touha po dobrodružství hrály nejčastěji dominantní roli (vedle ryze osobních motivů každého dobrovolníka). Kromě toho přirozeně existovala i mezi Čechoslováky nemalá skupina interbrigadistů-komunistických funkcionářů, jimž byla účast ve Španělsku nařízena stranou. V individuálních případech je jistě nutné uvažovat i o odjezdu do Španělska jakožto radikálním řešení osobních, rodinných nebo pracovních problémů.

---

¹⁹⁰ Srov. k tomu údaj (ovšem nedoložený) zaznamenaný v *Dějínách trampingu* od Boba Hurikána, že během občanské války odjelo do Španělska až tisíc příslušníků trampského hnutí.

¹⁹¹ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859

¹⁹² O tom, že španělská válka někdy přitahovala i poněkud pochybné existence svědčí také profesní charakteristika některých (evidovaných) dobrovolníků v policejních zprávách: např. „*Leopold Váňa, zločinec z povolání*“, „*Josef Pleticha, tulák*“ apod.

5. kapitola: Kdo vlastně byli českoslovenští interbrigadisté?

Mnoho prací o čsl. dobrovolnících mezinárodních brigád představuje tyto muže jako víceméně jednolitou a homogenní masu antifašistických bojovníků. Takový „vydestilovaný“ obraz interbrigadisty je obvykle navíc zkreslen i přenášením charakteristických rysů nejvýznamnějších jednotlivců (velitelů a jiných funkcionářů) na celý zbytek mužstva. Takový přístup je ale neudržitelný už jen při trochu bližším pohledu na archivní materiály. Dobrovolníci byli přirozeně zcela konkrétní a různorodí lidé, které sice spojovalo rozhodnutí odejít bojovat do Španělska, v jiných ohledech se však navzájem často lišili (ať už šlo o jejich národnost, sociální postavení, původ, věk, politickou příslušnost nebo motivaci).

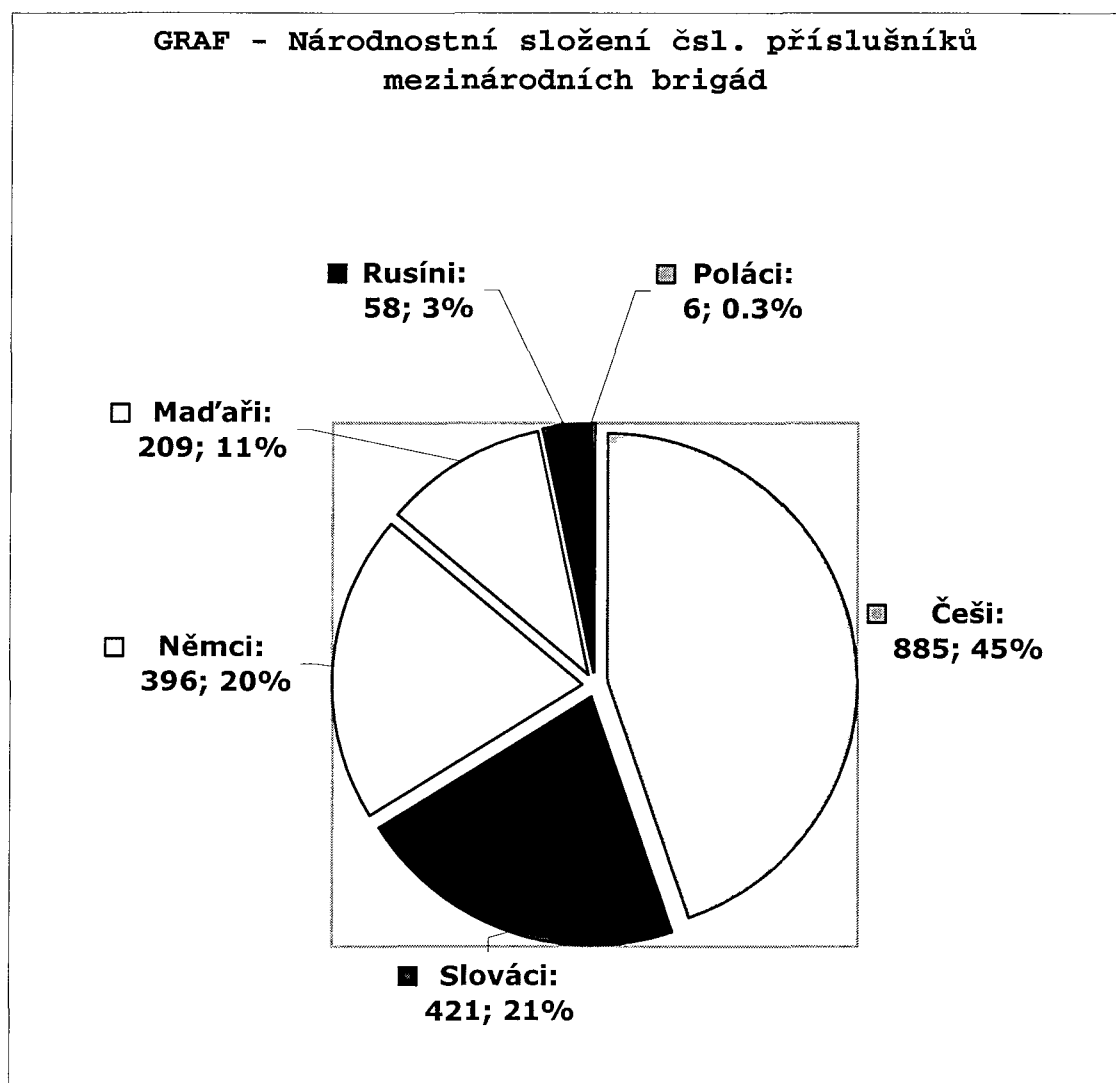
Pokoušet se ovšem po sedmdesáti letech všestranně odpovědět na ústřední otázku, kdo vlastně byli českoslovenští interbrigadisté, naráží zákonitě na celou řadu překážek, způsobených především časovou odlehlostí španělské války a nepatrným počtem žijících pamětníků. Přesto si alespoň rámcovou představu vytvořit můžeme, a to díky unikátnímu dokumentu, který se nachází v moskevském archivu interbrigád a jehož fotokopie je dnes uložena ve Vojenském historickém archivu. Jedná se o statistické přehledy čsl. dobrovolníků, které podle nejrozumnějších hledisek pořídila v roce 1940 kádrová komise Ústředního výboru Komunistické strany Španělska (PCE). Tyto dokumenty sice mají určitou slabinu v tom, že nezachycují všechny československé dobrovolníky¹⁹³, a ani u všech evidovaných nejsou údaje úplné (u jednotlivých přehledů chybějí data u 10-50% osob), přesto jsou pramenem naprosto nenahraditelným, který alespoň zčásti dovoluje zrekonstruovat přibližný „portrét“ československého interbrigadisty.

---

¹⁹³ Do přehledů nebyli zahrnuti dobrovolníci, kteří přijeli do Španělska před říjnem 1936 a kteří před založením mezinárodních brigád padli nebo před tímto datem zase ze Španělska odjeli. Pravděpodobně zde nejsou zaneseni ani českoslovenští dobrovolníci bojující v republikánských milicích mimo interbrigády. Autoři z těchto statistik pracovali s úhrnným počtem 2171 dobrovolníků. Nejnovější soupis, který pořídila pro ČSBS K. Nekvasilová, došel k číslu 2236 československých dobrovolníků (včetně milicionářů).

a) Národnostní složení

Začněme hlediskem národnostním. Podle soupisu kádrového oddělení bylo mezi 1975 československými dobrovolníky, u nichž byla národnost zaznamenána, 885 Čechů, 421 Slováků, 396 Němců, 209 Maďarů, 58 Rusínů a 6 Poláků (u 196 interbrigadistů nebyla národnost zjištěna). Na uvedeném grafu¹⁹⁴ vidíme procentní zastoupení jednotlivých etnik:

Srovnáme-li toto národnostní rozložení s etnickou strukturou Československa, tak jak ji známe ze sčítání lidu z 15. 2. 1921¹⁹⁵, zjistíme několik zajímavých skutečností. Na

¹⁹⁴ Vytvořen podle údajů zmíněných statistik (VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 864, 955)

¹⁹⁵ Podle tohoto sčítání žilo v ČSR v roce 1921 13 613 172 obyvatel, z toho Čechů 6 850 000 (50,3 %), Slováků 1 910 000 (14 %), Němců 3 123 000 (23 %), Maďarů 745 000 (5,5 %), Rusínů 461 000 (3,4 %), Židů 180 000

první pohled je zřejmé, že byli mezi interbrigadisty více zastoupeni Slováci a Maďaři (rozdíl oproti celostátní statistice činí 7, resp. 5,5 procenta), naopak méně bylo Čechů a Němců (o 5, resp. 3 procenta). V případě Němců však jde pouze o relativní zjištění. Uvážíme-li totiž, že v parlamentních volbách v roce 1935 volilo v podstatě nacisticky (a tudíž výrazně protirepublikánsky a profrankisticky) orientovanou SdP 67,1 % a v obecních volbách v květnu a červnu 1938 dokonce 89,6 % (!) českých Němců¹⁹⁶, pak je třeba posuzovat odhodlání německých antifašistů odjet bojovat do Španělska naopak jako velmi vysoké. Jedním z nabízejících se vysvětlení je, že tito Němci, žijící v silně nacionalisticky naladěném prostředí (s enormním vlivem šovinistických stran), pocitovali ozbrojený boj proti fašismu (i vzhledem k vývoji v Německu) naléhavěji než Češi, kteří žili v relativně demokratických poměrech, a byli ochotni se proti němu více osobně nasazovat. Částečně můžeme tuto domněnku snad vztáhnout i na dobrovolníky maďarské. U interbrigadistů slovenské národnosti pak způsobila jejich vysoké zastoupení zejména početná účast Slováků žijících v zahraničí. Pro jakékoli závažnější závěry, by ale bylo třeba porovnat tento etnický profil také se statistikami nezaměstnanosti daných národností a vzít v úvahu i rozdílnou aktivitu komunistických verbířů v jednotlivých oblastech.

b) Věkové rozvrstvení

Pokud jde o rozvrstvení československých interbrigadistů podle věku (ten byl zjištěn u 1766 jedinců), na grafu¹⁹⁷ níže vidíme, že výrazně nejsilnější skupinou byli dobrovolníci

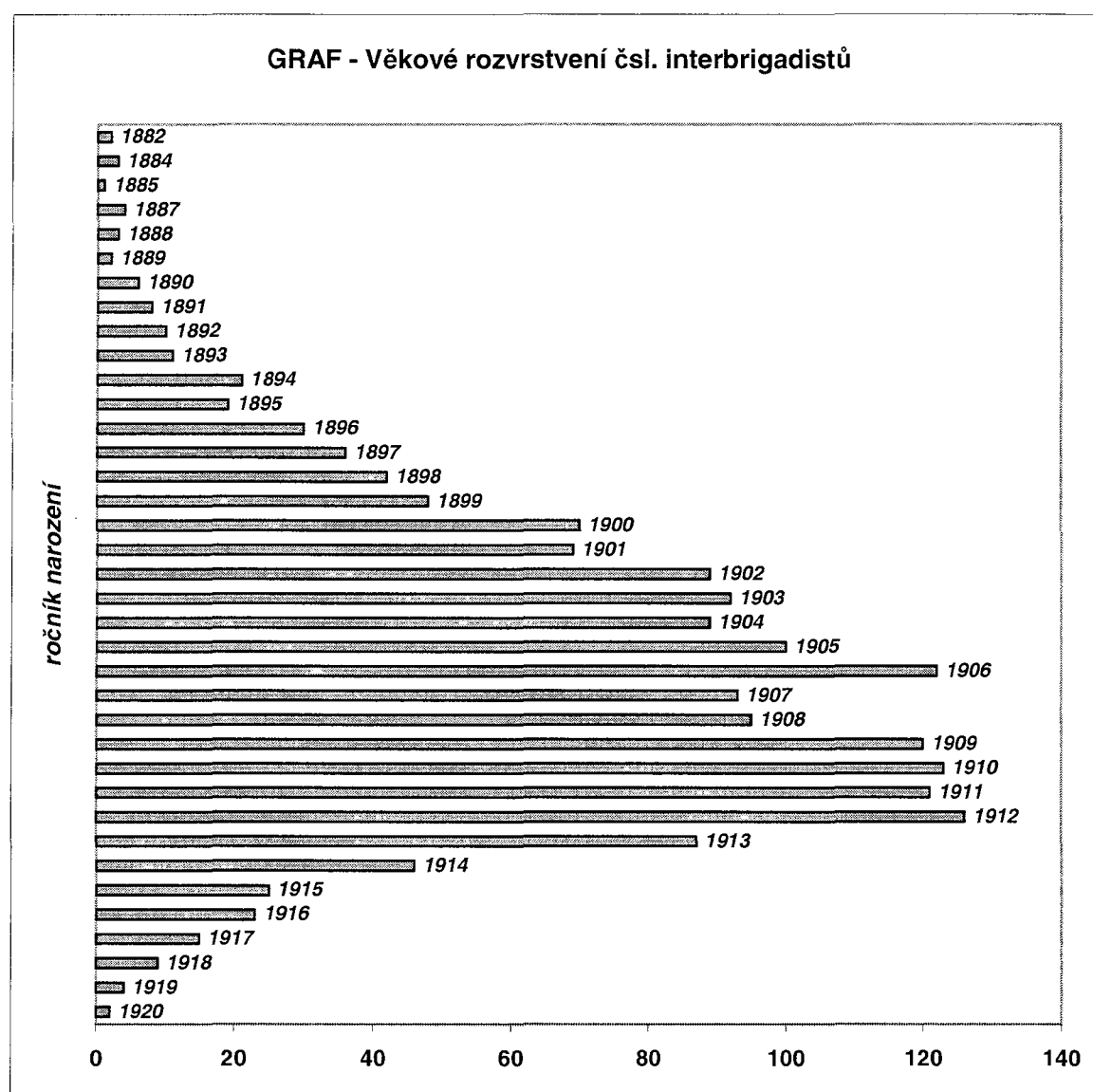

(1,3 %) a Poláků 75 000 (0,55 %). Ve statistikách PCE není židovská národnost vedena zvlášť a její příslušníci jsou patrně roztroušeni mezi ostatní etnika.

¹⁹⁶ Kárník, Zdeněk: *České země v éře První republiky. Díl třetí: O přežití a o život (1936 – 1938)*. Praha: Libri 2003, s. 532. Na Slovensku přitom volilo nacionalistické strany 43% a v Čechách jen 18% obyvatel. (Olivová, Věra: *Dějiny první republiky*. Praha: Karolinum 2000, s. 334 – 335.)

¹⁹⁷ Vytvořen podle údajů zmíněných statistik (VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 864, 955)

narození v rozmezí let 1900–1913 (tvořili zhruba dvě třetiny všech mužů¹⁹⁸), tj. v době španělské války staří přibližně 23–38 let. Průměrný věk československého dobrovolníka byl potom asi 31 let. Ve srovnání například s výrazně mladšími americkými dobrovolníky, jejichž průměrný věk byl pouhých 26 let¹⁹⁹, se tedy nejednalo o žádné nezralé mladíky. Toto zjištění odpovídá i uvedené snaze československých verbířů získávat sice stále ještě poměrně mladé, ale přece jen již poněkud zkušenější muže (navíc s vojenskou průpravou).

¹⁹⁸ Ve statistikách je ovšem zahrnuto i 29 československých žen, které pracovaly v řadách mezinárodních brigád – především jako lékařky a ošetřovatelky v lazaretu J. A. Komenského.

¹⁹⁹ Durgan, cit. dílo, s. 6

Nejstarším zjištěným československým dobrovolníkem je obuvník František Žeť, který odešel do Španělska jako bezmála jednašedesátiletý na podzim 1937.²⁰⁰ O svém rozhodnutí napsal bratrovi v dopisu ze září 1937: „Jsem v Praze a jedu do Španělska do mezinárodní brigády bojovat za komunismus. Je to jedno, mám zemřít tak nebo tak. Kdybych tak mohl, toho Hitlera nebo Mussoliniho bych odpravil hned, ale v Rakousku se nic neděje. S Bohem a pozdrav.“²⁰¹

c) Politická příslušnost

Politické složení československých dobrovolníků patří mezi nejspornější otázky, a to především kvůli tomu, že bylo často zkreslováno v závislosti na proměnlivých politicko-propagačních potřebách. Tak např. těsně po skončení druhé světové války, kdy se zdůrazňoval rozhodující podíl komunistů na antifašistickém boji, napsal jeden z dobrovolníků – Ota Hromádka – v časopisu Tvorba: „Asi tři až čtyři tisíce Čechoslováků odjelo do Španělska s vědomím, že kdo brání Madrid, brání Prahu. Zdrcující většina z nich byli komunisté.“²⁰² Tentýž autor ale o dvacet let později (ve druhé polovině šedesátých let), kdy naopak převládala tendence akcentovat obecně antifašistický charakter interbrigád, říká: „Velká většina československých dobrovolníků v době příjezdu do Španělska nebyla členy strany. Svým složením byla interbrigáda výrazem politické koncepce Lidové fronty, vyvážená spíše doleva.“²⁰³

---

²⁰⁰ Narodil se 8. 12. 1876 v Doubravici na Moravě, od roku 1896 žil ve Vídni a získal tam i rakouské státní občanství. Přesto je evidován v soupisu československých dobrovolníků (ve statistice ÚV PCE ovšem zachycen není).

²⁰¹ Přepis dopisu uveden v hlášení četnické stanice Terezín z 26. listopadu 1937. VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859

²⁰² Hromádka, Ota: *Čechoslováci v bojích o Španělsko*. Tvorba, roč. 1946, s. 231

²⁰³ Hromádka, Otakar: *K historii československých dobrovolníků ve Španělsku*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1966, s. 377

TAB. - Rozdělení československých dobrovolníků podle politické orientace²⁰⁴	
1. Komunisté	1112
Komunisté (podle svého přihlášení)	1047
Komunistická mládež	58
Sympatizanti komunistů	5
Sjednocená socialistická strana Katalánska (PSUC)	2
2. Sociální demokraté	94
3. Ostatní politické skupiny	13
Národní-socialisté (Beneš)	9
Katolíci	2
Anarchisté	2
4. Nestraníci	484
5. Agenti nepřítele	26
Fašisti, poumisti, trockisti, henleinovci, provokatéři a špióni	
<i>Nezjištěno</i>	442
Celkem	2171

Statistiky ÚV PCE sice uvádějí 1112 komunistů mezi 1729 dobrovolníky, u nichž byla politická příslušnost zjištěna (to představuje necelých 65%), některé okolnosti ale toto číslo zpochybňují a rovněž většina historických prací hovoří o jejich výrazně menším podílu. Jde předně o to, že značná část interbrigadistů do Španělska odjížděla jako nestraníci a do komunistické strany vstoupila až tam. Přitom někteří do KSČ a někteří do PCE.²⁰⁵ Není proto jasné, zda statistika evidovala stav v okamžiku vstupu dobrovolníka do interbrigád, nebo až

²⁰⁴ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 864, 955

²⁰⁵ Později byli všichni zahraniční komunisté v mezinárodních brigádách formálně přijati za členy PCE a měli tedy dvojí členství. Někteří dobrovolníci ale byli členy pouze PCE.

v průběhu války (což je pravděpodobnější).²⁰⁶ Naproti tomu Hromádko ve vzpomínaném článku tvrdí, že komunistům odjíždějícím do Španělska sama KSČ doporučovala, aby se tam nehlásili jako komunisté, ale aby do rubriky politické příslušnosti v kádrových dotaznících vyplňovali všeobecné „antifašista“.

Bezpečně je politické složení známo jen u první československé jednotky vytvořené ve Španělsku – *Gottwaldovy čtyři*: ze 43 mužů (40 Čechoslováků) bylo 14 komunistů (tj. asi 30%), 2 sociální demokraté a 27 bezpartijních²⁰⁷ – a u dobrovolníků shromážděných po skončení války ve francouzském internačním táboře Gurs: ze 630–650 Čechoslováků bylo 230–235 členy strany (tj. 36–37%).²⁰⁸

Dostupná literatura se vesměs shoduje na tom, že organizování komunisté zaujímali mezi československými dobrovolníky nanejvýš necelou polovinu, přičemž jejich podíl v průběhu války rostl. Ze srovnání s politickou skladbou interbrigadistů jiných národností (jak byla uvedena v kapitole 3.) tak vyplývá, že procento komunistů bylo u Čechoslováků podstatně nižší. Na druhou stranu byl mezi nimi velmi vysoký počet (asi 500) stranických funkcionářů všech úrovní (jakož i redaktorů stranického tisku, mládežnických a odborových sekretářů apod.), včetně osmi pracovníků ústředního aparátu strany a dokonce dvou členů ÚV KSČ.²⁰⁹ Z těchto funkcionářů se potom obvykle rekrutovali velitelské kádry (zejm. političtí komisaři).

---

²⁰⁶ Jiný statistický souhrn rozdělující interbrigadisty-komunisty podle délky jejich členství ve straně zaznamenává rok vstupu do strany pouze u 741 dobrovolníků (nejvíce jich vstoupilo v roce 1936), u dalších 371 údajných komunistů chybí. (VHA – 32 (ČsI), a. j. 864, 955)

²⁰⁷ London, cit. dílo, s. 196

²⁰⁸ Hromádko, Otakar: *K historii československých dobrovolníků ve Španělsku*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1966, s. 381

²⁰⁹ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 864, 955. Oněmi dvěma členy ÚV KSČ mezi čl. dobrovolníky byli Robert Korb (v počátečním období) a Alexandr Bubeníček. Po jeho smrti vyslal ústřední výbor do Španělska ještě Jaroslava Klivara, který však přijel právě v okamžiku drtivého frankistického průlomů v Aragonii, k československým dobrovolníkům se takřka nedostal a brzy zase odjel ze Španělska pryč.

d) Vzdělání

Podle dosaženého vzdělání se čl. dobrovolníci dělí takto:

TAB. - Vzdělání čl. dobrovolníků²¹⁰	
Základní vzdělání	1740
Střední vzdělání	20
Vyšší vzdělání	27
- obchodní	3
- textilní	3
- zemědělské	5
- technické	7
- univerzitní	9
<i>Nezjištěno</i>	<i>384</i>
Celkem	2171

Mezi vysokoškolsky vzdělanými interbrigadisty, kterých bylo zcela jistě více než 27 (vyplývá to i z jejich zmíněného soupisu od Nekvasilové), jasně dominovali lékaři a farmaceuti, v menší míře byli zastoupeni technici, agronomové, právníci atd. Další významnou skupinu vzdělaných dobrovolníků tvořilo několik desítek vysokoškolských studentů různých oborů (často medikové – např. Karel Fukan, Karel Dufek, Otto Šling atd.).

e) Sociální skladba dobrovolníků a jejich povolání

S dosaženým vzděláním těsně souvisí i sociální složení interbrigadistů a jejich zaměstnání. Podle tohoto hlediska byly zaznamenány údaje u zhruba poloviny dobrovolníků a vyplývá z nich, že naprostou většinu tvořili dělníci těžkého a lehkého průmyslu (přes osmdesát procent), podstatnou složkou

²¹⁰ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 864, 955

byli rovněž úředníci a příslušníci svobodných povolání (asi patnáct procent), naopak velmi málo byli mezi československými dobrovolníky zastoupeni rolníci. V jednotlivých skupinách pak převažovala tato povolání: strojníci (95) a horníci (76), šoféři (56), nádeníci (15) a soukromí úředníci (45).

TAB. - Rozdělení čl. dobrovolníků podle povolání²¹¹	
Dělníci	604
Dělníci v lehkém průmyslu a řemeslníci	315 ²¹²
Rolníci	35
Úředníci a svobodná povolání	165
Nezjištěno	1052
Celkem	2171

Obzvlášť pestrý amalgám představovali příslušníci svobodných povolání, kde nechybí ani zaměstnání zdánlivě zcela vzdálená vojenskému životu – jsou zde zaznamenáni např. dva architekti, sochař, spisovatel, tanečník, evangelický pastor atp. Tato rozmanitost, která byla ostatně charakteristická i pro jiné národnostní skupiny mezinárodních brigád, vyplývala z „dobrovolného“ charakteru brigád a především z celkové povahy španělské občanské války, která v mnohem větší míře než bylo (a je) obvyklé, přitahovala nejruznější intelektuály a umělce (ještě markantnější to bylo např. u německých interbrigadistů, mezi nimiž nalézáme hned několik spisovatelů a mnoho novinářů).

Podstatné by ovšem bylo také zjistit, jak vysoký podíl mezi československými dobrovolníky tvořili ti, kteří byli ve

²¹¹ tamtéž

²¹² Při vytváření této statistiky se autor ve výpočtech zjevně několikrát spletl, takže součty jednotlivých položek (povolání) neodpovídají – u řemeslníků uvádí celkový počet 316, u svobodných povolání 181 a úhrnný počet nezjištěných 1237.

chvíli svého naverbování nezaměstnaní. To bohužel tyto statistiky neuvádějí. Podle velmi kusých policejních záznamů lze nicméně předpokládat jejich značně vysoké procento.

6. Čechoslováci na španělských frontách

„Jsem zde, protože jsem dobrovolník, a jsem připraven bojovat do poslední kapky krve za záchranu svobody Španělska a svobody celého světa.“
(z přísahy dobrovolníka mezinárodních brigád)

6. 1. První českoslovenští dobrovolníci

První českoslovenští občané, kteří zasáhli do španělské občanské války, byli ti, kteří se v osudné chvíli generálského povstání z nejrůznějších důvodů shodou okolností nacházeli na území Španělska. K tomuto počátečnímu chaotickému období ovšem existuje jen velmi málo hodnověrného materiálu a jeho poznání již asi navždy zůstane torzovité. Zřejmě prvními Čechoslováky (ačkoli je možné, že se již dříve v jiné části země zapojil i některý z československých hospodářských vystěhovalců usazených ve Španělsku) bojujícími na straně legální vlády v ozbrojených srážkách s povstalci, byli někteří z levicových sportovců, kteří právě 18. července přijeli do Barcelony účastnit se lidových sportovních her, jakési vzdoroolympiády proti oficiálním Hitlerovým hrám v Berlíně.

Do této skupiny (ačkoli přijel jako reportér Rudého práva s francouzskou a nikoli čsl. výpravou) patří i komunistický novinář a básník Ilja Bart, který potom prožil v hlavním městě Katalánska kritické dny potlačovaného povstání. Byl ale s ostatními francouzskými účastníky her internován v hotelu a měl zakázáno vycházet, takže do střetů vůbec nezasáhl. Když bylo po všem, španělští organizátoři lidových her ho vyzvali, aby s ostatními cizími sportovci opustil zemi, ale Bart se v podmaňující atmosféře revoluční Barcelony rozhodl zůstat a přihlásil se do protifašistické milice. Prošel úsměvným výcvikem a byl nasazen jako stráž republikánského letiště poblíž budoucí aragonské fronty. Po asi čtrnácti dnech byl

ovšem z milice odvolán a pověřen úlohou válečného dopisovatele komunistického tisku.

Ilja Bart se ve svých vzpomínkách zmiňuje také o tom, že v době jeho vstupu do milice (23. července 1936) se bojů účastnili ještě další tři krajané, studenti-trampové, „kteří podnikli prázdninový výlet autostopem do Španělska a které vypuknutí občanské války zastihlo na Sieře de Guadarrama. My čtyři jsme byli pravděpodobně prvními československými účastníky občanské války ve Španělsku.“²¹³ Jejich jména bohužel známa nejsou. Z dalších zjištěných Čechoslováků, nacházejících se v prvních střetech občanské války, uveďme ještě Slováka Josefa Dóma, který žil již před válkou ve Španělsku a nyní vstoupil do komunistického Pátého pluku a Viktora Ondíka z Pasek u Zlína, který do Španělska právě přijel hledat práci.

Během léta potom přijelo několik prvních dobrovolníků přímo z Československa a vstoupilo zde nezávisle na sobě do různých milicionářských oddílů. Nejvíce jich bojovalo na severní frontě – Miloš Brožek, Miloš Sedlák („Kamzík“), Roman Kropš (v jiných materiálech jmenován Krobš) a Jaroslav Duka (jinde Dula), Rudolf Kocek (padl zde v dubnu 1937), Rudolf Zikmund a Eduard Štrof – a někteří další snad i na centrální a aragonské frontě²¹⁴. První tři jmenovaní se podíleli už na obraně Irúnu v srpnu 1936, po jeho pádu se stáhli do sousedního Baskicka nebo Asturie.

Brožek přitom bojoval v komunistické milici, Sedlák v anarchistickém praporu Bakunin, Štrof byl zařazen do jednotky asturských „dynamiteros“. Miloš Sedlák k tomu poznamenává: „Miloš [Brožek] i já, byli jsme u svých batalionu jediní cizinci. Teprve později jsme se setkali s několika Poláky. Neznalost řeči působila veliké obtíže, i když se

---

²¹³ Bart, Ilja: *Kráter se otevírá*. Praha: Mladá fronta 1957, s. 9. Tyto vzpomínky jsou vzhledem k době svého vydání překvapivě poměrně neideologické a zajímavým způsobem zachycují atmosféru prvních týdnů občanské války v Katalánsku a na dalších místech bojů.

²¹⁴ Ve zmíněných neúplných statistikách kádrové komise ÚV PCE jsou vedle pěti Čechoslováků, kteří bojovali u Irúnu, evidováni ještě dva v německé Thälmanově centurii a dva ve francouzské setnině Commune de Paris.

španělští kamarádi snažili všemožně nám porozumět."²¹⁵ Protože na severních frontách vládl koncem roku 1936 klid a veškeré válečné úsilí se soustředilo do prostoru hlavního města, rozhodli se někteří nespokojení Čechoslováci, že přestoupí do mezinárodních brigád. To se ale realizovalo až postupně v průběhu následujícího roku, takže se někteří ještě zúčastnili i marné obrany Bilbaa v létě 1937. V milici, aniž by později přešli k interbrigádám, dále bojovali např. Ladislav Hobor, Vincenc Smrkovský a Jan Tikoter.

V průběhu října 1936 již začali přicházet jednotlivě nebo v menších skupinkách i první Čechoslováci naverbovaní přímo pro mezinárodní brigády (nejprve zejména krajané žijící ve Francii). Protože jich bylo příliš málo na vytvoření sebemenší „československé“ jednotky a navíc vládl při formování prvních útvarů horečný spěch, který nedovoloval příliš rozlišovat jednotlivé národnosti, byli porůznu zařazováni do praporů (hlavně německého a francouzského) budoucí XI. interbrigády. Asi deset Čechoslováků (mj. již zmínění Juraj Petročko, Jan Krejčí a Ondrej Šimo) tak bylo přiděleno do Rákosiho rotu praporu Edgar André a zúčastnilo se s ním i počátečních listopadových dnů bitvy o Madrid.

Jiní Čechoslováci Laco Holdoš, Josef Obrhel a Jožo Májek, kteří přijeli (již z Československa) do Albacete na počátku listopadu, byli zařazeni do právě se formujícího praporu Thaelman XII. mezinárodní brigády a posledně jmenovaný byl *„pro svoji milou povahu, vojenské znalosti a výbornou znalost němčiny*"²¹⁶ jmenován zástupcem velitele kulometné rotu Edgar André.²¹⁷ V jejích řadách byli již za několik dnů nasazeni do

---

²¹⁵ Za mír a svobodu, s. 13

²¹⁶ tamtéž, s. 24

²¹⁷ **Josef „Jožo“ Májek** (1911–1936) vyrůstal na Slovensku v katolickém prostředí, byl členem Orla a funkcionáře Hlinkovy mládeže. Pracoval nejprve jako učitel na chudém slovenském venkově a posléze během své prezenční vojenské služby absolvoval v Košicích školu pro důstojníky v záloze. V roce 1935 vstoupil do KSČ a rok na to již odjel do Španělska. Zde padl jako jeden z prvních československých dobrovolníků 23. listopadu 1936 při bojích o Univerzitní město. O jeho smrti podal svědectví jeho spolubojovník Josef Obrhel ve sborníku Za mír a svobodu: *„Jožo Májek vida, že kamarád Luis u druhého kulometu padl a ostatní kamarádi obsluhy jsou raněni, sám se chopil řídlítek kulometu a rozstřeloval skupiny fašistů, nastupující proti nám. Svůj úkol splnil. Díky jeho zásahu obrátili jsme fašisty na útěk a bilance ztrát pro fašisty byla toho dne veliká. U*

těžkých bojů o Madrid v prostoru Univerzitního města, kde Májek 23. listopadu padl.

Zejména zpočátku byli českoslovenští dobrovolníci roztroušeni prakticky ve všech mezinárodních brigádách (a u všech možných zbraní), ale i po vytvoření prvních československých útvarů zůstali mnozí ve svých zahraničních jednotkách. Celá řada krajanů, kteří přijeli do Španělska z jiných zemí než Československa, do nich byla navíc zařazována po celou dobu trvání občanské války. Například několik desítek Čechoslováků ze Spojených států a z Kanady válčilo v řadách amerického a kanadského praporu XV. mezinárodní brigády (prapory *Abraham Lincoln* a *Mackenzie Papineau*). Totéž platí o českých a slovenských dělnících příjíždějících z Francie a Belgie (zejm. ve XIV. mezinárodní brigádě). Českoslovenští Maďaři (např. Emre Ebert, komunistický funkcionář z Užhorodu, který padl v červenci 1937 u Brunete, nebo Jenö Winkler) byli přidělováni do maďarských jednotek v XI. a XIII. brigádě. Rovněž Čechoslováci německé národnosti bojovali především v oddílech německých (proto nejsou v zahraničních pracích počítáni za československé, nýbrž za německé dobrovolníky), ale i třeba ve francouzských (např. právník Friedl Kassowitz, který rovněž padl u Brunete, byl poddůstojníkem ve XIV. brigádě). Řada Čechoslováků byla zařazena i do většinově polského praporu Dombrowski. Některé dobrovolníky (např. české Němce Adolfa Racha a Paula Odpadlíka) nalezneme také v mezinárodním praporu 86. španělské brigády, nebo i v čistě španělských jednotkách. To byl případ jednoho z nejstatečnějších a nejschopnějších československých

---

kulometu čís. 2 leželi však mrtvi hrdinové Jožko Májek z Ružomberka, opodál kamarád Luis.“ (*Za mír a svobodu*, s. 27). Jeho smrt byla posléze využita republikánskou propagandou, když byl zahrnut do čtveřice symbolických hrdinů padlých při obraně Madridu. Každý měl přitom reprezentovat jeden politický směr, které nyní stojí bok po boku při obraně španělské demokracie: německý komunista Beimler, španělský anarchista Durruti, belgický sociální demokrat Brechet a slovenský antifašistický katolík Májek.

interbrigadistů, Slováka Gustáva Šimoviče, který se stal dokonce velitelem pěšího praporu v Campesinově divizi.²¹⁸

6. 2. Hlavní československé bojové jednotky v mezinárodních brigádách

V listopadu 1936 zesílil příliv československých dobrovolníků natolik, že mohli začít pomýšlet na vytvoření první vlastní jednotky. Navíc se změnil způsob organizace interbrigád, bylo na ni již více času než v hektické atmosféře Frankova rychlého postupu na Madrid, a byla tedy tendence důsledněji soustřeďovat dobrovolníky stejné nebo příbuzné národnosti (resp. jazyka) do společných oddílů. Konečně 2. prosince 1936 (dva dny před odjezdem na frontu) byla v Tarazoně u Albacete zformována první československá jednotka ve Španělsku – Gottwaldova četa. Spolu se dvěma polskými četami byla součástí Mickiewiczovy rotы Čapajevova praporu ve XIII. mezinárodní brigádě. Čítala 43 mužů (z toho 40 Čechoslováků a 3 Poláky), jejím prvním velitelem se stal veterán z první světové války Lorenc Lajdl a politickým delegátem Vendelín Opatrný. Gottwaldova četa prošla bojovým křtem na počátku roku 1937 při útoku na Teruel, kdy padl její velitel Lajdl (jeho nástupcem se pak stal Josef Toman, ale i

---

²¹⁸ **Gustáv Šimovič** (1912-1937) – „El Valiente“ – pocházel z okolí Trnavy, studoval na gymnáziu v Nitře a v Bratislavě, kde se pohyboval v radikálně levicovém prostředí avantgardních davistů. Pro slovenské prostředí je ale typické, že se zároveň stýkal i s přívrženci Hlinkovy ľudové strany. Pracoval na mnoha místech Slovenska jako učitel a potom absolvoval dvouletou prezenční vojenskou službu, kde získal hodnost četař-aspirant. Osvojil si tedy i cenné vojenské základy, které mezi interbrigadisty nebyly zcela samozřejmé. Do Španělska ho údajně přivedla zpráva o smrti Jožky Májka. S pomocí komunistů (sám ve straně nebyl) tam odjel v zimě 1936/ 1937 a v lednu 1937 se stal příslušníkem mezinárodních brigád. Absolvoval několikátýdenní důstojnický kurs a byl přidělen jako velitel kulometné rotы do Listerovy V. brigády (patřila k elitním republikánským jednotkám). Za svou výjimečnou statečnost při ofenzívě u Zaragozy byl jmenován kapitánem a vysloužil si přídomek „El Valiente“ (tj. udatný). Ve Španělsku záhy vstoupil do Komunistické strany Španělska a jako válečný zpravodaj přispíval do slovenského komunistického tisku. Nad své spolubojovníky vynikal vzděláním a odvahou, v mnoha bojových operacích navíc projevil mimořádné vojenské a organizační schopnosti. Jako velitel jednoho praporu Campesinovy divize (podle slov svého nadřízeného, plukovníka Rodrígueza, byl vůbec nejlepším velitelem praporu v celé divizi) se v prosinci 1937 zúčastnil bitvy u Teruelu, kde v čele svých vojáků padl. Po skončení teruelských operací přitom měl být jmenován velitelem brigády, což je hodnost, jíž žádný československý interbrigadista během celé občanské války nedosáhl. Později byla jeho jménem nazvána jedna rota československých dobrovolníků.

ten padl již koncem března v Andalusii). Gottwaldova četa zůstala s praporem Čapajev na jižních frontách až do léta 1937, kdy se v rámci celé XIII. brigády zúčastnila ofenzívy u Brunete. Po ní byla četa zařazena do praporu Dimitrov, kde se stala jádrem jeho Gottwaldovy roty.

Zhruba ve stejné době jako Gottwaldova četa (4. prosince) vznikla i dělostřelecká *baterie Karel Liebknecht*. Ta byla sice zpočátku převážně německá (Čechoslováků zde bylo jen dvanáct), ale časem počet československých dobrovolníků vzrůstal, až byla v době bitvy u Brunete již převážně slovanskou jednotkou s nejpočetnějším zastoupením Čechů (43 mužů ze 60). Stejně jako většina republikánských (nejen) dělostřeleckých oddílů se i Liebknechtova baterie potýkala s nedostatkem vojenského materiálu a špatnou kvalitou většinou zoufale zastaralých zbraní.²¹⁹ Prošla postupně řadu front v jižní, centrální i aragonské části a zapojila se také do brunetské ofenzívy. Po ní se jejím politickým komisařem stal člen ÚV KSČ Alexandr Bubeníček²²⁰.

25. ledna 1937 byla založena další československá dělostřelecká jednotka – *baterie Klementa Gottwalda*. Jejím velitelem byl jmenován redaktor Rudého práva Bohuslav Laštovička, který měl za sebou průpravu aktivního důstojníka dělostřelectva v československé armádě. Na počátku února byla

---

²¹⁹ Prvních deset dní dokonce prováděla pouze teoretický výcvik, protože se její celková výzbroj skládala z jedné pušky a několika pistolí. Potom jí byly dodány tři houfnice, které během občanské války v Rusku ukořistila britským intervenčním oddílem Rudá armáda. (Kružík, František: *Českoslovenští dobrovolníci mezinárodních brigád ve Španělsku 1936-1939*. Kandidátská práce ČSAV – HÚ 1967, s. 240)

²²⁰ **Alexandr Bubeníček** (1899-1938) byl jedním ze dvou nejvýše postavených komunistických funkcionářů mezi československými dobrovolníky, v době svého odjezdu do Španělska byl nejen krajským tajemníkem KSČ na Ostravsku, ale především členem ÚV KSČ. Ve dvacátých letech patřil k předním činitelům komunistické mládeže a stál na levém, gottwaldovském křídle při vnitrostranickém boji, který vyvrcholil na V. sjezdu v roce 1929. To už měl za sebou studium na proslulé Mezinárodní leninské škole v Moskvě (1926-28). Po úspěšné „bolševizaci“ strany byl zvolen do ÚV KSČ a od prosince 1929 působil ve funkci vedoucího politického tajemníka v Ostravě jako exponent gottwaldovského vedení. Aktivně se podílel na organizování stávek a jiných komunistických podniků, za což byl několikrát krátce vězněn. Po vypuknutí občanské války ve Španělsku nejprve Bubeníček z pověření strany organizoval nábor dobrovolníků a jejich odjezdy, na jaře 1937 opustil Československo ilegálně sám. V mezinárodních brigádách nastoupil k dělostřelecké baterii „Karl Liebknecht“, jejímž se po brunetské ofenzívě v červenci 1937 stal politickým komisařem. Po zformování 129. brigády v zimě 1937/38 přešel v březnu 1938 na post zástupce politického komisaře celé brigády. Zúčastnil se s ní bojů na levantské frontě, ale již 4. dubna 1938 padl u Morelly, když kryl ústup jednotky z obklíčení. Po druhé světové válce obdržel vysoká státní vyznamenání a komunistická strana ho zařadila do galerie svých nejslavnějších hrdinů.

ovšem baterie náhle převelena do protiletadlových pozic a sděleno jí, že se stává protileteckou. Obdržela moderní sovětská protiletadlová děla, rychlý výcvik od sovětských instruktorů a již 13. února odjížděla na frontu na Jaramu. Brzy si tam získala respekt svými úspěchy (hned v prvních bojích sestřelila tři nepřátelská letadla) a od konce března až do brunetské bitvy bránila Madrid. Později se Gottwaldova baterie často stěhovala po jednotlivých frontách a po rozdělení republikánského území zůstala již pod velením svého druhého velitele Laca Holdoše v centrální zóně. Tehdy se obzvláště vyznamenala při obraně Valencie a průmyslového Sagunta, kdy během dvou měsíců „odrazila 51 náletů a srazila 7 savojí, 2 junkersy, hydroavion a 1 messerschmit“²²¹. Kvůli těmto jejím úspěchům na ni ale také častěji zaměřovali fašisté své letecké bombardování.²²²

V červnu 1937 se jako třetí československá dělostřelecká jednotka zformovala baterie Jožky Májka. Zažívala ještě vážnější potíže s vyzbrojením a výcvikem než předchozí baterie – první ostré střelby měli její příslušníci až pět dní před odjezdem na brunetské bojiště. Spolu s polskou a bulharskou baterií tam vytvořila I. slovanský oddíl těžkého dělostřelectva. Jejím velitelem byl Jaroslav Douša, politickým komisařem Bohumil Macháček. Po Brunete byla přemístěna na klidnější jižní frontu, kde bojovala až do léta 1938. Obecně

---

²²¹ *Bojovali jsme ve Španělsku (Českoslovenští dobrovolníci mezinárodních brigád ve Španělsku 1936-1939)*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1956, s. 143

²²² Působivý popis jednoho úspěšného náletu na baterii v závěrečné fázi bitvy o Teruel, který je zároveň jedním z nejhorších masakrů československých dobrovolníků ve Španělsku, zanechal ve svých vzpomínkách Vincenc Kocman: „Do postavení jsme zajížděli již za bílého dne a sotva jsme měli čas si vybudovat malé okopy, když tu se objevily svazy bombardérů a mířily přímo na baterii. První svazy se nám podařilo palbou rozptýlit a fašisté byli nuceni shazovat pumy do okolí baterie. Nálety však neustávaly a stále nové a nové svazy mířily přímo na střed baterie. Děla byla palbou úplně rozpálena a na dvou z nich byla závada. Tímto ochromením byla baterie ve velkém nebezpečí, až konečně podlehla. Několik bomb padlo přímo do baterie a vyřadilo z činnosti zbývající dva kanóny. V baterii panoval obraz hrůzy. V jejím prostoru se válely části těl roztrhaných bombami na kusy. Nebyl ani čas pohlédnout na všechnu zkázu. Po umlčení baterie přilétly stíhačky a začaly baterii ostřelovat, aby dokonaly to, co nezničily bombardéry. Nebylo účelné v baterii setrvávat a velitel dal rozkaz opustit ihned baterii a schovat se nedaleko ve svahu kopce. Ranění byli ve chvatu naloženi na vůz a odvezeni do zázemí. V baterii zůstala roztrhaná těla dvanácti soudruhů. ... Teprve se soumrakem vše utichlo a se smutkem jsme se vraceli do baterie. Velitel požádal soudruhy, kdo z nich byl trochu otrlejší, aby pohřbili své kamarády. I já se přihlásil, posílňl jsem se šálkem koňaku a sbíral kusy těl, nohou a rukou a ukládal je do okopů, které nám sloužily jako kryt.“ (Kocman, Vincenc: *Jak jsme bojovali ve Španělsku*. Vlastivědný věstník moravský. Brno 1959, s. 22)

lze říci, že českoslovenští dobrovolníci byli do dělostřeleckých útvarů interbrigád zařazováni poměrně často, především kvůli kvalitnímu odbornému vzdělání a schopnostem, které si odnesli ze služby v československé armádě.

Mezitím se krátce před koncem roku 1936 vytvořil v obci Mahora u Albacete slovanský prapor Dimitrov, zařazený do XV. mezinárodní brigády. Čechoslováci představovali asi třetinu jeho početního stavu a v lednu 1937 založili *kulometnou rotu Jana Žižky z Trocnova*. Kromě ní bojovala celá řada čsl. dobrovolníků i v pěších rotách tohoto praporu. Prvním velitelem Žižkovy roty byl jmenován polský dobrovolník Kazimír Gede, politickým komisařem Jaroslav Tichý. Rota měla tři čety, první vedl velitel A. Kobylák a politický delegát A. Kymlička, druhou velitel J. Kalaš a delegát J. Hošek, třetí – tvořenou Čechoslováky maďarské národnosti – velitel Š. Maté a delegát Š. Fábry. Také dimitrovci byli během výcviku velmi špatně vyzbrojeni, nezískali dostatek zkušeností, a tak není divu, že když byl prapor poprvé nasazen hned v prvních dnech nacionalistické ofenzívy na Jaramě, utrpěl zde ohromné ztráty: „Ze 150 Čechoslováků zůstalo jich po jaramských bojích pouze 45.“²²³ Prapor Dimitrov (vč. kulometné roty) potom zůstal na jaramské frontě až do června 1937, kdy byl poslán na krátký odpočinek před připravovanou republikánskou ofenzívou u Brunete. V této době se stal politickým komisařem praporu Jan Černý.²²⁴ Dimitrovci se zúčastnili (stejně jako všechny dosud

---

²²³ Hušek, Josef - Pavel, Josef: *Příspěvek k práci československých komunistů v mezinárodních brigádách ve Španělsku*. In: Sborník VPA – Příspěvky k dějinám vojenské politiky KSČ. Praha 1960, s. 275

²²⁴ **Jan Černý** (1912-1944) se narodil v Moravské Nové Vsi v komunistické rodině železničáře. Vyučil se zedníkem a už od raného mládí aktivně působil v místní organizaci Komunistického svazu mládeže a v Dělnické tělocvičné jednotě. V roce 1930 vstoupil do KSČ a o rok později se stal sekretářem Komsomolu v Hodoníně. Byl za svou činnost opakovaně stíhán a vězněn a po úředním rozpuštění Komsomolu v únoru 1932 se před zatčením uchýlil do poloilegality. Na podzim 1933 byl vyslán stranou na studia do Mezinárodní leninské školy v Moskvě, prodělal zde i vojenský výcvik. Po dvou letech se ilegálně vrátil do Československa a pod krycím jménem (stále mu hrozilo vězení) nastoupil jako tajemník v pražské organizaci Komsomolu. Po vypuknutí občanské války ve Španělsku nejprve organizoval ilegální odjezdy dobrovolníků, aby se v únoru 1937 na Pyrenejský poloostrov vydal sám. Stal se politickým komisařem (jako jeden z absolventů proslulé moskevské školy mladých kádrů) kulometné roty Jana Žižky z Trocnova v praporu Dimitrov a později i komisařem celého praporu. 4. září 1937 byl v bojích u Belchite těžce raněn (průstřel plic) a strávil několik týdnů na léčení v nemocnici mezinárodních brigád v Benicassim. Po zotavení mu návrat na frontu nebyl povolen a byl jmenován kádrovým komisařem při štábu brigád v Albacete. Zde instruoval velitele a politické komisaře a připravoval poddůstojníky do důstojnické

existující československé jednotky interbrigád) těžkých bojů u Brunete i následně na Aragonu (u Belchite), při nichž znovu zaznamenaly značné ztráty.²²⁵

Na podzim 1937 bylo rozhodnuto, že bude vytvořena nová mezinárodní brigáda, kde budou shromážděni dobrovolníci z Československa, Bulharska, Jugoslávie a dalších balkánských zemí. Jádrem této brigády se měly stát prapory Dimitrov, již z většiny československý, a Diakovič, kde dominovali Jihoslované. Později se měl do této brigády zařadit ještě zbrusu nový prapor, který byl v téže době vytvářen z převážně československých dobrovolníků ve výcvikovém středisku poblíž Albacete.²²⁶ Protože ale prapor nebyl do začátku listopadu 1937 připraven, vytvořily prapory Dimitrov (jeho velitelem již byl Josef Pavel) a Diakovič spolu se značným množstvím španělských vojáků prozatím tzv. *záložní agrupaci 45. divize*. 11. listopadu 1937 byl nový československý prapor konečně oficiálně ustaven a pojmenován jako *prapor Masaryk*. Jeho velitelem se stal Stanislav Říha, komisařem Miloš Nekvasil a důstojnická místa byla obsazena převážně z bývalých příslušníků Dimitrovova praporu. Zformování nové brigády se však neustále odkládalo a došlo k němu teprve v únoru 1938. *129. mezinárodní brigáda* se nakonec skládala ze tří praporů: Dimitrov, Diakovič a Masaryk (nyní již pod velením Josefa Michala), jejím velitelem byl Polák Wacek Komar a komisařem Španěl Lorenzo. Do boje poprvé zasáhla v druhé polovině března v Aragonii, kde měla zpomalit drtivý postup nacionalistů. To se jí však přes veškerou snahu nepodařilo. Utrpěla zde extrémní ztráty, které vyvrcholily na počátku dubna při

---

školy. Byl také hlavním redaktorem sborníku československých dobrovolníků *Za mír a svobodu*, který vyšel v Barceloně na konci roku 1937.

²²⁵ „Ze všech Čechoslováků prodělali dimitrovci nejtěžší a nejslavnější boje. Také je lze hodnotit jako nejlepší československé pěší jednotky. I prapor Dimitrov byl ještě za války uznáván ne-li za nejslavnější, tedy za jeden z nejlepších praporů mezinárodních brigád.“ (Hromádka, Otakar: *K historii československých dobrovolníků ve Španělsku*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1966, s. 376-389)

²²⁶ V této době byli všichni českoslovenští nováčci přišlí z Československa odesíláni na výcvik k tomuto formujícímu se praporu.

neúspěšné bitvě o město Morella (padli zde mj. A. Bubeníček a šéflékař brigády dr. Tallenberg).

Definitivní průlom nacionalistů v Aragonii potom vedl k rozpolcení 129. brigády, kdy část dobrovolníků zůstala na centrálním území (většina) a část přešla do Katalánie. Během aragonských bojů byl z různých československých a východoevropských dobrovolníků také narychlo zformován prapor *Checo-balcanico*, ale již po několika dnech existence byl zcela zničen u městečka Caspe. Jeho zbytky se pak dostaly buď ke 129. brigádě v centrální zóně nebo do Katalánska, kde se z nich a ostatních zdejších Čechoslováků (mnoho z nich bylo zraněných) vytvořil prapor *Divisionario*. Ten ještě v létě 1938 spolu s některými československými dělostřeleckými jednotkami zasáhl do bitvy na řece Ebro, zatímco 129. brigáda bojovala na levantské frontě. V září byli českoslovenští dobrovolníci spolu s ostatními příslušníky mezinárodních brigád staženi z front a většina posléze soustředěna do Katalánska. Zde se po Frankově útoku na konci roku 1938 ještě naposledy narychlo zformovali do pěších útvarů, v nichž potom bojovali na ústupu k francouzským hranicím.

7. 3. Českoslovenští letci a zdravotníci

Českoslovenští letci ve španělské válce a dobrovolník Jan Ferák

Viděli jsme již v kapitole věnované náboru dobrovolníků v ČSR, že skupinou vojenských specialistů, která se ocitla v hledáčku zdejších verbířů nejdříve (dokonce ještě před samotným založením interbrigád), byli českoslovenští piloti (to samé ostatně platilo i pro jiné země). Republikánská armáda zoufale trpěla jejich nedostatkem, zvláště když na straně nacionalistů již od srpna 1936 létali profesionální

piloti z Německa a Itálie, a usilovně se snažila tuto mezeru zacelit. V předcházejícím textu bylo řečeno, že větší množství španělských pilotů bylo vyškolen v SSSR teprve v průběhu války, že sám Sovětský svaz vyslal do Španělska postupně několik set svých letců a že si republikánská vláda také najímala piloty-žoldnéře ze zahraničí. Poslední, ovšem co do příchodu do Španělska první (přicházeli již od léta 1936), skupinu republikánských pilotů pak tvořili zahraniční dobrovolní letci, mezi nimiž od počátku převládali Francouzi, ale časem přibývali i příslušníci jiných národů (vč. Čechoslováků).

Jedním z prvních československých pilotů-interbrigadistů, který se vydal (získán komunistickými náboráři) do Španělska již v říjnu 1936, byl později proslavený důstojník republikánského letectva Jan Ferák²²⁷. Byl zde nejprve přidělen ke stíhací eskadře na madridském letišti Quatro Vientos, která se podílela na vzdušné ochraně hlavního města. Nad Madridem svedl potom řadu úspěšných bitev a přes značné technické obtíže se mu podařilo sestřelit několik nepřátelských letadel. V počátečním období se republikánské letectvo potýkalo kromě nízkého stavu osazenstva (pilotů i techniků), i s nedostatkem strojů a náhradních dílů - létalo se na zastaralých letadlech typu Dewoitine 510. Jeho konkurenceschopnost a bojové úspěchy se zvýšily teprve po dodání moderních sovětských letounů: stíhaček typu I-16, ve Španělsku nazývaných Mosca, stíhaček Chato, dvoumotorových bombardérů (Kaťuška) a pozorovacích strojů typu Nataša.

Po svém prvním sestřelu (u Madridu), který šťastně přežil, byl Ferák převelen do Valencie k proslulé bombardovací letce André Malrauxe (ta byla pořízena z výtěžku dobrovolných sbírek pařížského dělnictva, létala ale na nekvalitních letounech

---

²²⁷ **Jan Ferák** (1913-1942) patří mezi vůbec nejslavnější československé interbrigadisty. Leteckým výcvikem prošel v Prostějově shodou okolností u jiného pozdějšího dobrovolníka - Rudolfa Johna. Toto skutečné letecké „eso“ republikánského letectva nalétalo ve Španělsku 940 operativních hodin (ve stíhacích i bombardovacích strojích, při denních i nočních letech), třikrát bylo sestřeleno, ale pokaždé vyvázlo živé.

typu Potez). V jejích řadách potom podnikal v doprovodu sovětských stíhačů nálety na cíle hluboko v zázemí nepřítele (i v Africe). V té době (v únoru 1937) přibyli do Malrauxovy eskadry i další dva českoslovenští letci – Josef Souček a Zdeněk Taláš. Spolu s nimi byl potom Ferák 31. května při bombardování Mallorky sestřelen. Souček a Taláš při tom zahynuli, vážně zraněný Ferák zázrakem přežil, ale padl do zajetí povstalců. Následující týdny strávil v různých nacionalistických vězeních (dokonce byl několik dnů vyslýchán i gestapem v Berlíně), nakonec byl však 19. srpna poblíž San Sebastianu na španělsko-francouzských hranicích vyměněn za zajaté frankistické letce.²²⁸

Od září již Ferák znovu létal, nejprve v okolí Barcelony a pak jako letecký instruktor nově se tvořící letky v Alicante. Na starosti měl mladé španělské piloty, kteří se vrátili z leteckého výcviku ve Francii nebo SSSR. Cvičil piloty stíhačů i bombardérů a zapojil se s nimi i do vzdušných bojů v oblasti Teruelu na přelomu let 1937/ 1938. V březnu 1938 se rozhodl po sedmnácti měsících takřka nepřetržitého válčení opustit Španělsko a vrátit se do Československa.²²⁹

Dalšími československými letci v řadách interbrigád byli Rudolf Bolfík, Karel Gubula, Karel Kříž, Karel Král, Karel Vejvoda a Rudolf John.²³⁰ Rudolf John přišel do Španělska v lednu 1937, ale přestože se hlásil jako zkušený pilot k letectvu, byl s poznámkou, že republika nemá dost letadel, zařazen do kulometné roty v praporu Dimitrov. V bitvě na Jaramě byl pak zraněn a přišel o jedno oko. Přes tento handicap se nakonec přece jen dostal (díky přispění svého bývalého žáka Jana Feráka) mezi vládní letce a vedle pozorovacích letů zasáhl i do několika vzdušných bitev. Pilot

²²⁸ Šmoldas, Zdeněk: *U Madridu se bojuje za Prahu (Českoslovenští letci ve španělské občanské válce)*. Praha: SPB 1986, s. 26n.

²²⁹ Po návratu do vlasti publikoval jako jeden z prvních interbrigadistů své vzpomínky (po celou dobu si vedl podrobný deník) na španělskou válku tiskem. V Československu se Ferák ovšem dlouho nezdržel a spolu s manželkou ilegálně odešel do SSSR. 15. května 1942 byl zabit leteckou pumou Luftwaffe na palubě křižníku Trinidad v Severním moři, který převážel piloty ze Sovětského svazu do Anglie.

²³⁰ Šmoldas, cit. dílo, s. 49

Karel Kříž a jeho pozorovatel Karel Král se vyznamenali především při těžkých bojích na frontě u Guadalajary, ale později byli sestřeleni a oba zahynuli.

Českoslovenští zdravotníci ve Španělsku a lazaret Jana Amose Komenského

Významný přínos pro celé mezinárodní brigády znamenala i účast československých zdravotníků - lékařů, farmaceutů, sester a ošetřovatelek. Již od podzimu 1936 působilo na španělských frontách několik československých lékařů: MUDr. David Tallenberg - frontový lékař praporu Čapajev, MUDr. František Kriegel - frontový lékař 45. divize, MUDr. Pavel Bullaty - lékař praporu Dimitrov, který v r. 1938 zemřel v Estremaduře, MUDr. Zdeněk Wiesner s manželkou jako operační sestrou, doktorka Soňa Kalná vedla na frontě zubní ambulatorium a PhMr. Josefa Kummerová lékárnou.

Nejvýznamnějším z nich byl pravděpodobně David Tallenberg²³¹. Když vypukla ve Španělsku občanská válka, odešel na pomoc republice jako jeden z prvních československých dobrovolníků již v říjnu 1936. V Albacete byl přidělen jako vojenský lékař do batalionu Čapajev formující se XIII. brigády. Na frontě prodělal všechny její bojové akce - útok proti Teruelu v prosinci 1936, boje v mrazivých horách Sierry Nevady v březnu 1937 i velkou republikánskou ofenzívu u Brunete v červenci 1937. Po celou dobu byl přítom proslulý svou neobyčejnou odvahou (spolubojovníci ho nazývali „lvem

---

²³¹ MUDr. David (Dezső, Desider) Tallenberg (1905-1938) se narodil 18. prosince 1905 v Budapešti v maďarské židovské rodině. Kvůli svému židovskému původu nemohl po dokončení gymnázia pokračovat ve studiu na maďarských univerzitách a odešel proto do Prahy, kde se zapsal na medicinu na Karlově univerzitě. Později se v Praze i oženil a rozhodl se namísto návratu do Maďarska usadit v ČSR. Vzdal se maďarského občanství a stal se československým státním příslušníkem (změnil si při tom křestní jméno na Desider). Odbyl si také službu v československé armádě. Po absolvování univerzity nejprve krátce nastoupil do nemocnice v Novém Jičíně, později se vrátil do Prahy a pracoval na univerzitní klinice, kde se stal uznávaným lékařem, který se vedle praktické medicíny zabýval též vědeckým výzkumem a publikoval i odborné lékařské články. Někdy v této době také vstoupil do Komunistické strany Československa a stýkal se s uměleckou skupinou kolem Burianova D34.

batalionu"), s níž pracoval co nejbližše raněným pod těžkou palbou nepřítele v první linii - kupř. v bitvě u Brunete zůstal jako poslední lékař celé brigády přímo na frontové linii a zachránil tak život mnoha zraněným vojákům.

Po rozpuštění a reorganizaci XIII. mezinárodní brigády v srpnu 1937 přešel doktor Tallenberg jako ředitel do nemocnice mezinárodních brigád v Benicassim. Po několika měsících lékařské práce v týlu se však rozhodl znovu vrátit na frontu. Byl jmenován šéflékařem nově vytvořené 129. mezinárodní brigády a kromě běžných lékařských povinností odpovídal také za celkovou organizaci lékařské služby a její přípravu na nadcházející boje. Stal se nyní i sekretářem komunistické strany v brigádě. Vedle toho se věnoval také lékařské péči o strádající španělské obyvatelstvo, především děti. Padl při frankistické ofenzívě na Aragonu. Do posledního okamžiku se pohyboval na samé hranici fronty a ošetřoval zraněné, pak zřejmě padl do zajetí nebo byl zabit. Oficiálně byl prohlášen za nezvěstného v boji, pravděpodobně zahynul 10. dubna 1938.²³²

V dubnu 1937 odcestovala do Španělska československá polní nemocnice, kterou z peněžitých sbírek občanů (náklady dosáhly výše čtyřset tisíc korun) vypravil Výbor pro pomoc demokratickému Španělsku. Lazaret Jana Amose Komenského, jak se začal nazývat, zahrnoval zařízení polní nemocnice pro 100 osob s prvotřídním vybavením včetně operačního sálu s velkou zásobou zdravotnického materiálu, lékárny a roentgenu, a patnáctičlenný personál složený z lékařů, lékárníků, rentgenologa, elektromechanika, šoféra a ošetřovatelů.²³³ Ve Španělsku byl přijat do struktury mezinárodních brigád a svou činnost zahájil 9. května 1937 pod vedením svého prvního šéfa, chirurga Karla Holubce. Z prvních

---

²³² *In the quest of a legend... To the memory of Dr. David (Dezső) Tallenberg 1905 – 1938.* (autor neuveden, ineditum)

²³³ *Rok práce a zkušeností lazaretu Jana Amose Komenského v demokratickém Španělsku.* Praha: Společnost přátel demokratického Španělska 1938, s. 5, 12 aj.

pracovníků lazaretu jmenujme alespoň lékaře P. Bullatyho (připojil se k nemocnici ve Španělsku), Vlastu Veselou, Maxe Laufera a Pavla Elika, lékárnici Helenu Petránkovou a politického vedoucího MUC. Ottu Šlinga. Později do lazaretu vstoupili také dosavadní frontoví lékaři Z. Wiesner a F. Kriegel, a přijeli i někteří další z Československa. Naopak jiní, včetně Karla Holubce, jeho řady průběžně opouštěli a odcházeli buď na frontu nebo se vraceli zpět do vlasti. Holubec odcestoval domů v srpnu 1937 a jeho místo zaujal MUDr. Bedřich Kisch, bratr slavného zuřivého reportéra, který byl u lazaretu častým hostem.²³⁴

Prvním působištěm lazaretu byla Guadalajara, kde teprve nedávno skončily boje a kde byla ve starém klášteře zřízena improvizovaná nemocnice se 1200 lůžky. Když se v červenci 1937 rozhořela bitva u Brunete, byl pak přemístěn do městečka Benicassim na pobřeží Středozemního moře, kde bylo pro raněné a nemocné k dispozici několik desítek přepychových vil (dříve určených pro bohaté lázeňské hosty), upravených zásluhou tehdejšího ředitele tohoto střediska, zmíněného dr. Tallenberga, na týlovou nemocnici pro 1000 osob. V tomto místě pak strávil Komenského lazaret, spolu s lékaři jiných národností, následujících osm měsíců. Jeho pacienty nebyly jen dobrovolníci interbrigád, ale sloužil i jako nemocnice pro španělské obyvatelstvo. Kromě vlastní lékařské činnosti zde také zřídil školu pro negramotné španělské vojáky a pro ostatní dobrovolníky kurzy španělštiny. Přestože šlo o zdravotnické zařízení, nevyhnul se ani lazaret J. A. Komenského nacionalistickému bombardování.²³⁵

Kromě těchto dvou významných skupin, o nichž byla řeč, působili českoslovenští dobrovolníci i v dalších specializovaných jednotkách: jako tankisté (zejm.

---

²³⁴ Nemocnici v Benicassim věnoval i jednu svou rozsáhlejší španělskou reportáž. Jako brožuru ji v roce 1938 vydala pod názvem *Vojáci u moře* Společnost přátel demokratického Španělska.

²³⁵ *Rok práce a zkušeností lazaretu Jana Amose Komenského v demokratickém Španělsku*, s. 7

dobrovolníci, kteří přišli ze SSSR a byli obeznámeni se sovětskou vojenskou technikou, např. Ján Mrkva, Josef Hruška, Oldřich Haken), v partyzánských oddílech jako tzv. guerilleros (např. Oskar Valeš, Vendelín Opatrný, Alois Samec, Miloslav Knesl²³⁶ aj.), u jízdy (Josef Mareš), v námořnictvu (František Staněk), u ženistů (František Knézl) i v politickém a kádrovém aparátu v Albacete²³⁷ (Artur London) atp.²³⁸

---

²³⁶ Ten při jedné z akcí padl do zajetí a v r. 1938 byl v Seville veřejně popraven.

²³⁷ Ve vedení československého kádrového oddělení se postupně vystřídala řada komunistických funkcionářů (mj. Korb, Bubeníček, Černý aj.). Oficiálně mělo za úkol přijímat československé dobrovolníky do mezinárodních brigád, vést jejich evidenci a doporučovat je do různých útvarů podle jejich schopností a kvalifikace.

²³⁸ Hušek, Josef - Pavel, Josef, cit. dílo, s. 270-271

7. Osudy československých interbrigadistů po roce 1939

„Určitě se nemýlím, když říkám, že jejich vlast bude na ně hrda, a to bude nejvyšší mravní odměna, jaké se jim může dostat.“

(dr. Juan Negrín na adresu dobrovolníků před jejich odjezdem ze Španělska)

7. 1. Odchod dobrovolníků ze Španělska, návraty domů a druhá světová válka

Snad vůbec nejméně prozkoumanou kapitolou v historii československých interbrigadistů je problematika jejich odchodů ze Španělska (jak ještě v průběhu občanské války, tak po jejím skončení) a jejich následujících osudů. Vinu na tom nese především nepřehlednost a složitost politické situace v Evropě v letech 1938–1939 a následující druhé světové války, rozptýlenost interbrigadistů takřka po celém světě, a neexistence archivního materiálu nebo jeho obtížná dostupnost. K tomu navíc hlavně v minulosti přistupovala politická ožehavost některých otázek s touto problematikou spojených, která bránila důkladnému výzkumu. Proto i tato část mé práce bude mít spíše povahu povrchního přehledu a pouhého načrtnutí hlavních obrysů.

Návraty dobrovolníků ze španělského bojiště do vlasti probíhaly již od prvních měsíců roku 1937 – v hlášení policejního presidia jsou ale první zjištění navrátilci zachyceni až 14. dubna 1937²³⁹ – v podstatně větším množství pak během celého roku 1938. Dobrovolníci se vraceli jednotlivě nebo v menších skupinkách, a to z nejrůznějších důvodů – nejčastěji kvůli zranění²⁴⁰ nebo nemoci²⁴¹, které jim nedovolily

²³⁹ Šlo o Slováky J. Biňovského, J. Harangoza a E. Šugára z Nitry, kteří se vrátili pro těžká zranění.

²⁴⁰ Kádrová komise ÚV PCE uvádí ve svých statistikách odhad, že ve Španělsku bylo zraněno z celkového počtu 2171 asi 1000 čl. dobrovolníků. (VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 864, 955)

²⁴¹ V této souvislosti stojí za zmínku kuriózní případ interbrigadisty Rudolfa Sikory z Českého Těšína. Ten odjel do Španělska koncem srpna 1937, prodělal zde asi dvouměsíční výcvik, ale do bojů vůbec nezasáhl. Onemocněl, po týdenním lazaretním ošetřování byl odeslán do nemocnice v Barceloně, jenže cestou ztratil všechny dokumenty a udanou nemocnici nenašel. Potuloval se pak po Barceloně, až byl zatčen vojenskou policií, vyslýchán a uvězněn ve vojenské věznici na čtyři měsíce. Po propuštění byl prostřednictvím čl. konzulátu

pokračovat v boji, některé povolala zpět KSČ (např. B. Laštovička, J. Hošek), jindy z mezinárodních brigád dezertovali²⁴² (příčiny jsou z odstupu sedmdesáti let těžko rekonstruovatelné a pohybují se na úrovni spekulací). Někdy jim při návratu pomáhaly československé úřady ve Španělsku, které vystavily cestovní pas a poskytly i peníze na cestu. Objevily se i výjimečné případy, kdy se dobrovolníci po určité době strávené v ČSR vrátili znovu do Španělska.²⁴³

Československé bezpečnostní úřady sledovaly příchody navrátilců ze Španělska velmi podezřívavě a vyzývaly četnické úřady k „bedlivé pozornosti“. O jejich roli v občanské válce se v tisku šířilo množství fám a nebylo zřejmé, co od nich doma očekávat²⁴⁴. Zjištěné dobrovolníky proto policie zatýkala a vyslýchala ohledně jejich činnosti ve Španělsku i ohledně toho, kdo a jak jejich odchod do Španělska zorganizoval. Většinu z nich sice také potom úřady žalovaly „pro neoprávněný vstup do cizí armády“²⁴⁵, ale nějaký jejich tvrdší postih, stejně jako tomu bylo v případě organizace odjezdů, de facto nenásledoval.

---

repatriován pod dohledem úřadů spolu s dalšími asi deseti dobrovolníky přes Marseille do Československa, kam se vrátil počátkem dubna 1938.

²⁴² Neúplné statistiky ÚV španělské komunistické strany uvádějí mezi čl. dobrovolníky 101 dezertérů. Jedním z nich byl podle policejních hlášení František Pek (v jiných materiálech se konstatuje, že zmizel při bombardování Barcelony a padl v Katalánsku), legionář z první světové války, který ve Španělsku pracoval i jako redaktor časopisu Salud. Dezertoval v listopadu 1937 a počátkem roku 1938 se měl vrátit do Československa. Jiným evidovaným dezertérem byl Rudolf Liko z Ostravska, který zběhl v prosinci 1937. Důvody jejich dezercí bohužel zaznamenány nejsou.

²⁴³ To byl případ i jednoho z prvních čl. dobrovolníků Miloše Sedláka. Ten bojoval již od srpna 1936 na severu Španělska, na počátku ledna 1937 odjel do ČSR na měsíc dovolené a 25. února již odjížděl zpět do Španělska. Interbrigadista Gustav Lohn se během svého návratu do ČSR dokonce zapojil do komunistické propagace španělské války. 5. června 1937 vystoupil v Bílině na schůzi KSČ s přednáškou „Tři měsíce na španělské frontě“, v níž podrobně vylíčil své zkušenosti z občanské války i z mezinárodních brigád. Později odjel znovu do Španělska (přestože čl. policie o jeho aktivitě byla informována, jeho odjezdu nezabránila) a v srpnu 1938 padl v bitvě na Ebru.

²⁴⁴ Krajní projev obav z návratu dobrovolníků vyjadřovalo stanovisko slovenského Krajinského úradu v Bratislavě: „Je možné považovať za preukázané, že vysielanie dobrovoľníkov do Španielska nedeje sa len preto, aby tam chránili demokraciu, resp. pomáhali k víťazstvu komunizmu, ale aj za tým účelom, aby sa vycvičili v pouličných bojoch a po návrate do Československej republiky stali sa inštruktormi v tajných komunistických prípravách na komunistické boje pouličné. Ale aj tí, ktorí neboli vyslaní do Španielska za takým cieľom a ktorí sa dali sviest' len politickým romantizmom, alebo túhou po zárobku, pokiaľ ich skúsenosti v Španielsku neprivedú k inému názoru, osvoja si hrubé násilníctvo a navrátia sa demoralizovaní. Nesporne budú sa chcieť v prípadoch miestnych nepokojov a stávkov vyznamenať a komunistická strana sa vynasnaží, aby ich a ich skúsenosti využila k výcviku úderných oddielov.“ (VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859)

²⁴⁵ Např. Vladislav Kudla se vrátil na konci října 1937 a byl vzat do vazby. Josef Balogh odjel ze Španělska již v první polovině dubna, na Slovensko přijel 30. 4. 1937 a byl také stíhán.

Větší příliv dobrovolníků zpět do Československa nastal během léta 1938 a policejní ředitel Charvát k tomu ve své pravidelné zprávě pro ministerstvo vnitra z 19. srpna 1938 nikoli bez jistého uznání poznamenává: „Téměř všichni vrátili se s těžkými zraněními, které přivodily jejich nezpůsobilost k další vojenské službě. Vzdor těmto zraněním, která z nich ve většině případů učinila navždy mrzáky, vracejí se téměř všichni s nadšením pro boj proti fašismu a ani slovem neprojeví nejmenší lítost nad ztrátou svého zdraví. Lze mluvit v pravém slova smyslu o nadšení, jelikož materiální podmínky ve španělské milici nejsou, dle dosud konaných výsledků, nijak příznivé a ani podpory rodin nedosahují takové výše, aby odškodnily nebezpečí a utrpení těchto dobrovolníků.“²⁴⁶

Vcelku neproblematická situace dobrovolníků v Československu se zhoršila po obsazení zbytku země nacisty a zřízení protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939. Německé policejní úřady věnovaly komunistickému nepříteli, za nějž bývalé vojáky interbrigád rozhodně také považovaly, mimořádnou pozornost a bezprostředně po okupaci zahájily jeho pronásledování. Protektorátní Presidium ministerstva vnitra zaslalo 19. dubna 1939 všem okresním a státním policejním úřadům směrnici, jak mají s navrátilci ze Španělska nakládat: „Osoby, které bojovaly ve Španělsku v rudé armádě a nyní se vracejí, nebudtež napříště vyslýchány státními bezpečnostními úřady a orgány Protektorátu Čechy a Morava. Tyto osoby budtež zadrženy a předány ihned příslušným služebním místům německé tajné státní policie.“²⁴⁷ Do nejrůznějších nacistických koncentračních táborů (nebo na nucené práce) se tak během druhé světové války dostala značná část bývalých interbrigadistů, kteří se vrátili do ČSR (nezřídka aniž by se zde zapojili do protinacistického odboje, jiní ale jako

---

²⁴⁶ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 859. Podle policejních zjištění dostávala každá rodina navrátilce ze Španělska finanční podporu z pařížského ústředí pohybující se okolo 200,- Kč.

²⁴⁷ tamtéž

aktivní odbojáři), o nichž gestapo získávalo informace od československých bezpečnostních orgánů.²⁴⁸ Mnozí z nich přitom válku nepřežili - byli nacisty umučeni, popraveni nebo nevydrželi smrtící podmínky koncentračních táborů.

Níže uvedená tabulka²⁴⁹ uvádí, kde se nacházeli českoslovenští dobrovolníci po skončení španělské občanské války.

TAB. - Místo pobytu čsl. dobrovolníků v srpnu 1939	
Koncentrační tábor Gurs (Francie)	607
Repatriováno:	
- do SSSR	11
- do jiných zemí	1082
Mrtví, nezvěstní, v zajetí	370
Dezertéři	101

Je z ní patrné, že většina z nich odcestovala ze Španělska již před samotným koncem občanské války. Největší a vojensky i politicky nejvýznamnější skupina interbrigadistů nicméně opustila španělskou půdu až v lednu a únoru 1939, kdy spolu se statisíci ostatních republikánských vojáků a civilistů překročili hranice do Francie. Zde byli s dobrovolníky jiných národností (kteří dosud rovněž nebyli repatriováni) místními úřady internováni ve sběrných táborech v podhůří Pyrenejí, v jižní Francii nebo severní Africe - např. v St. Cyprien, Argelés, Vernet, Rombas, Villers, Brisy, Montbard, Vierzon, Auvans, Boghari aj. Naprostá většina z nich byla záhy

²⁴⁸ O tom, že gestapo po interbrigadistech skutečně intenzívně pátralo svědčí např. výzva Zemského presidia v Brně z 17. června 1939, jíž obesílalo všechny okresní hejtmany: „Podle přípisu Geheime Staatspolizei, Staatspolizeistelle Prag ze dne 6. června 1939...zdržoval se až do 16. března 1939 v Praze-Libni, Svobodárna, Karel Kompert, dne 7. srpna 1909 v Ústí n/L. narozený. Kompert účastnil se bojů ve Španělsku v rudé armádě a dne 16. března uprchl neznámo kam. Žádám, aby po jmenovaném bylo okamžitě zahájeno pátrání a v případě zjištění pobytu, aby jmenovaný byl zatčen a dopraven k policejnímu ředitelství v Praze.“ Karel Kompert byl později skutečně zadržen a za války vězněn v koncentračním táboře Sachsenhausen.

²⁴⁹ VHA – fond 32 (ČsI), a. j. 864, 955

shromážděna do tábora Gurs, někteří byli průběžně repatriováni do ČSR. Interbrigadisté žili v táborech ve značně tíživých podmínkách (výjimkou byl částečně tábor Gurs) – trpěli nedostatkem jídla, ošacení, přikrývek (ačkoli do vypuknutí druhé světové války dostávali finanční podporu od komunistických a krajanských organizací) – a z toho vyplýval i jejich špatný zdravotní stav (několik dobrovolníků zde v důsledku toho také zemřelo). To vše nicméně, alespoň podle svědectví vyslance Národního výboru československého Karla Lukase, ostře kontrastovalo s jejich vynikající morálkou a bojovým odhodláním.²⁵⁰

Ve vnitřním životě táborů dominovali komunisté – např. v Gursu vytvořili fungující organizaci skládající se z jednotlivých národnostních buňek²⁵¹ s centrálním vedením, které na chod tábora dohlíželo, rozhodovalo o rozdělování hmotných podpor, o tom, kdo bude smět z tábora uprchnout (útěky z táborů bez svého svolení komunisté zakázali a trestali je vyloučením ze strany), ovlivňovalo řízení žádostí o repatriaci atp. Francouzské úřady ve snaze komunistickou síť potříit i zabránit poměrně častým dezercím zavedly přísný režim a zjištěné funkcionáře okamžitě deportovaly do těžších táborů, jako byly St. Cyprien nebo Vernet. Z Čechoslováků to postihlo např. F. Knézla, A. Neuera, O. Hromádka, J. Pavla, J. Winternitze, Š. Fábryho aj.

Po zprávách o okupaci českých zemí Německem v březnu 1939 se situace našich dobrovolníků ještě více zhoršila. Nyní již nebylo ani kam se vrátit, doma by je nepochybně čekal nacistický kriminál (o repatriaci ale stále žádali někteří Slováci). Mnoho internovaných Čechoslováků se proto hlásilo k dalšímu boji proti fašismu. Vzhledem k neexistenci čsl. zahraniční vojenské jednotky byl však jedinou možností, kterou jim Francie nabídla, vstup do cizinecké legie. To ale

---

²⁵⁰ Friedl, Jiří: *Muži z tábora Gurs*. Historie a vojenství 2000, č. 4, s. 811-812

²⁵¹ Velitelem čsl. buňky byl na podzim 1939 Jaromír Klecan.

akceptovala jen hrstka z nich (necelých dvacet)²⁵², drtivá většina raději zůstala v táboře – jednak je odpuzoval tuhý režim uvnitř legie, nadto by se museli upsat na několik let a neměli zaručeno, že budou skutečně nasazeni proti Němcům (a nikoli například v koloniích).

Teprve po vypuknutí druhé světové války došlo 2. října 1939 k oficiálnímu uzavření dohody mezi čsl. exilovou reprezentací a francouzskou vládou o „obnovení československé armády ve Francii“, a interbrigadisté do ní mohli být legálně přijímáni. Pro vznikající čsl. vojsko představovali „španěláci“ na jednu stranu cenný zdroj kádrů s bojovou zkušeností moderní války, zároveň ale také nebezpečí komunistické infiltrace a podkopávání morálky. Jeho velení proto rozhodlo, že budou vyřazeny „nežádoucí živly“ (zejm. političtí komisaři a jiní aktivní komunisté – to se ovšem příliš nepodařilo) a ostatní dobrovolníci pak budou povolávání po částech a rozptýlení jednotlivě do různých oddílů (uvažovalo se s nimi na místa poddůstojníků a instruktorů)²⁵³, aby byli vzájemně izolováni²⁵⁴. V polovině prosince 1939 konečně odvedla komise v Gursu 425 čsl. dobrovolníků, kteří potom byli postupně ve třech transportech na počátku roku 1940 převezeni do tábora v Agde, kde se tou dobou formovaly čsl. jednotky. Ti, kteří do československé zahraniční armády vstoupit odmítli (komunisté striktně dodržující směrnice Kominterny, v jejichž pohledu se jednalo o „buržoazní armádu“ – např. Břetislav Škarvada –, někteří sudetští Němci a ti, kteří už jednoduše válčit nechtěli, ale zastírali to politickým postojem), invalidé (asi šedesát osob) a ti, jimž

---

²⁵² Jedním z nich byl např. Stanislav Chládek z Litvínova. Za války bojoval v řadách cizinecké legie v Indočíně a padl tam do zajetí.

²⁵³ Československá vojenská správa (ČSVS) odmítla požadavek interbrigadistů, aby jim byly uznány vojenské hodnosti dosažené ve Španělsku.

²⁵⁴ Náčelník ČSVS generál Sergej Ingr pověřil ppluk. Karla Lukase, aby provedl roztřídění „španěláků“ na politicky spolehlivé a nespolehlivé, a určil následující postup: „Nespolehlivé předám francouzským úřadům do koncentračních táborů. Spolehlivé a invalidy...bychom se pokusili umístit u nás, a to odvedení by byli po skupinách odesláni do Agde, a to tak, aby do každého družstva o 13 mužích přišel 1 dobrovolník, aby byl dán na ně pozor. Zbytek odvedených by zatím zůstal v Gursu.“ (cit. dle Friedl – s. 818)

byl vstup odepřen (politicky nespolehliví - např. Pavel, Nekvasil - a dobrovolníci maďarské národnosti), prozatím setrvali v internačních táborech. Na konci roku 1939 byli odtud do SSSR ještě přemístěni někteří těžcí invalidé.

Při útoku Německa proti Francii v červnu 1940 byly chabě vycvičené a vybavené československé jednotky narychlo nasazeny na frontu, ale většina vojáků ani nestihla zasáhnout do boje, protože se francouzská obrana záhy zhroutila a celá armáda ustupovala směrem na jih. V nastalém chaosu byla potom z jihofrancouzských přístavů asi třetina čsl. vojáků evakuována do Velké Británie, mezi nimi sto šedesát interbrigadistů²⁵⁵. V Anglii se ovšem velká část z nich dostala do konfliktu s armádním velením, který v létě 1940 vyvrcholil jejich odmítnutím služby v čsl. armádě (byli pak za trest internováni v nápravných táborech), které trvalo až do Hitlerova přepadení SSSR. Významné místo mezi těmito zahraničními vojáky na Západě měli bývalí piloti ze Španělska, kteří v Anglii létali v řadách RAF - např. Richard Falbr, Jan Stach nebo Jaroslav Hartmann. Někteří pak bojovali i jako příslušníci De Gaullovy francouzské armády (např. Otto Miksche nebo MUDr. Jindřich Hecht).

Několik desítek interbrigadistů se zúčastnilo také bojů na východní frontě. Různými cestami se dostali do Sovětského svazu a vstoupili zde do formující se československé armády - např. Vendelín Opatrný (padl v roce 1944 na Dukle), Ignác Spigl (padl u Sokolova), Ondrej Holec, Jaroslav Hošek (ten byl ze Španělska odvolán již v únoru 1938 a do Sovětského svazu emigroval z ČSR v září 1939), Rudolf Šimáček, Helena Ackermanová-Petránková, MUDr. Soňa Kalná nebo Vojtěch (Béla) Schwarz.

---

²⁵⁵ Pařížské vedení KSČ vydalo pokyn členům strany v armádě, aby do Anglie neodjížděli, protože se s nimi počítalo pro ilegální práci v protektorátě a na Slovensku. Ve značně chaotické situaci došly ale i protichůdné instrukce, a tak část komunistů do Anglie nakonec odplula. Právě tito vojáci posléze iniciovali vzpouru v čsl. vojsku v táboře Cholmondeley v létě 1940.

Několik set dobrovolníků zůstalo v roce 1940 ve Francii. Nemalá část z nich padla rovnou do rukou nacistů – např. Jan Frolík (1940-1945 vězněn v Dachau) nebo František Drda (z Vernetu předán gestapu, odvezen do Prahy a pak vězněn v Terezíně a v německých KT Flossenburg a Sachsenhausen). Některé zvláště „politicky nebezpečné“ (Pavla, Horského, Kačerka, Tichého, Winklera aj.) přesunuly vichystické úřady do likvidačního koncentračního tábora v jihoalžírské Djelfě, odkud byli osvobozeni Spojenci až v roce 1943 – odjeli poté do Anglie a vstoupili do čsl. armády. Zbývající dobrovolníci se však většinou zapojili do protinacistického odboje a partyzánské činnosti, zejména ve Francii, v protektorátu a na Slovensku.²⁵⁶

Frankofonní komunisté, kteří uprchli nebo byli propuštěni ze sběrných táborů, za války působili ve francouzské résistance v rámci MOI (Main d'oeuvre immigrée) – přistěhovalecké organizace pod kontrolou komunistů. Jmenujme z nich alespoň Aloise Neuera (ve fr. odboji Pierre Snauko, popraven nacisty v Paříži 1943), Adolfa Racha (zabit v odboji), Osvalda Závodského (Joseph Bart, jeden z vedoucích ozbrojených skupin MOI, zatčen 1942), Miloše Nekvasila (vedoucí komunistické skupiny v Marseille), Artura Londona, Otakara Hromádka, Laca Holdoše (Pierre Kaliarik, zatčen francouzskou policií 1943), Antonína Svobodu (v letech 1944-1945 vedoucí československé „jazykové skupiny“ v MOI), MUDr. Doru Kleinovou nebo Annu Menkynovou. Ti z nich, kteří byli zatčeni, skončili zpravidla v koncentračních táborech Buchenwald nebo Mauthausen, ale např. D. Kleinová a Josef Farber i v Osvětimi.

Asi sto dvacet „španěláků“ bylo stranou vybráno a pověřeno návratem do protektorátu nebo na Slovensko – dopravování tam byli obvykle pomocí komunistické organizace přes Německo,

---

²⁵⁶ Ojediněle i v jiných zemích – např. Věra Hynková-Vejvodová odešla po skončení občanské války se svým manželem, česko-jugoslávským interbrigadistou Ivanem Vejvodou, do Jugoslávie, kde později vstoupili mezi partyzány. Byla zabita v jugoslávských horách při italské ofenzívě v říjnu 1941.

většina se vrátila v r. 1941. Posílili zde řady komunistického odboje a později i partyzánských jednotek. Nejvýznamnějšími z nich byli Jan Černý²⁵⁷, člen 2. ilegálního ÚV KSČ, Jaroslav Klecan²⁵⁸, známý jako „Mirek“ z Fučíkovy *Reportáže, psané na oprátce*, Ing. Jiří Vejrosta (spolupracoval s Janem Zikou, při zatýkání gestapem v roce 1941 spáchal sebevraždu), Emil Sirotek (zatčen 1943 a později popraven v koncentračním táboře), Leopold Hoffman (po krátkém působení ve francouzském odboji odešel do protektorátu, zatčen zde 1942 a vězněn v Mauthausenu), Emanuel Blahout (zatčen 1942 a vězněn v Mauthausenu). I z ostatních navrátilců byla velká část nacisty uvězněna a zahynula v koncentračních táborech nebo byla popravena. Řada slovenských interbrigadistů se později aktivně účastnila SNP – mj. Karol Ivanka, Eugen Neuman, Štefan Toma, Josef Velčický, Leopold Vejček.

8. 2. V poválečném Československu

Po skončení druhé světové války se bývalí interbrigadisté do osvobozené republiky vraceli velmi postupně, někteří v řadách vítězných armád, většina z nacistických koncentračních táborů. Jejich postavení po návratu ovšem mnohdy nebylo právě růžové – vraceli se po

---

²⁵⁷ Černý byl již před skončením války stranou vybrán pro ilegální práci a pověřen k odchodu ze Španělska. Žil pak ve Francii a Belgii a v prosinci 1940 se přes Německo vrátil do protektorátu, kde navázal spojení s 1. ilegálním vedením KSČ. Po zatčení jeho členů vytvořil v létě 1941 spolu s Janem Zikou a Juliem Fučíkem 2. ilegální vedení KSČ, kde měl na starosti přípravu sabotáží a ozbrojeného boje. Na konci července 1942 i jeho gestapo dopadlo a po necelých dvou letech věznění (mj. i v Terezíně) a krutých výsledků byl nakonec lidovým soudem v Postupimi 1. března 1944 odsouzen k trestu smrti a 2. května ve věznici Plötzensee popraven. Jan Černý byl po válce zařazen na čelné místo galerie komunistických mučedníků padlých za svobodu vlasti (vedle Fučíka, Kudeřkové nebo Krásného).

²⁵⁸ **Jaroslav Klecan** (1914-1943) byl před válkou funkcionářem komunistické mládeže a pomocným úředníkem výrobního družstva Včela. Do Španělska odjel v létě 1937 a bojoval tam v řadách Masarykova praporu. Od ledna 1939 do května 1941 byl internován v táborech Gurs a Vernet. Byl vybrán pro ilegální činnost na území protektorátu a prostřednictvím komunistické organizace ve Francii se dostal nejprve na práci do Saska a v září 1941 do Prahy. Na odbojové činnosti zde spolupracoval s Milošem Krásným a posléze s Juliem Fučíkem. S ním byl také 24. dubna 1942 zatčen. Při výsleších na gestapu obsáhle vypovídal o své odbojové činnosti a zapříčinil zatčení a následnou smrt mnoha lidí z komunistické ilegality. 8. září 1943 byl společně s J. Fučíkem v Plötzensee popraven.

bezmála deseti letech, bez prostředků, nezřídka s podlomeným zdravím. Na podporu bývalých „španěláků“ bylo proto založeno *Sdružení čs. dobrovolníků ze Španělska*. Jeho prvním předsedou se stal Josef Pavel, místopředsedou Leopold Hofman, tajemníkem Miloš Nekvasil.

Zejména pro řadové vojáky mezinárodních brigád bylo důležité (i kvůli slušnému hmotnému zajištění), aby u nás byli interbrigadisté zahrnuti mezi vojáky druhého odboje a bylo jim přiznáno důstojné místo v národním protifašistickém zápase. Interbrigadisté touto snahou navazovali na Gottwaldovo předválečné heslo „Kdo brání Madrid, brání Prahu“ a internacionální aspekty svého rozhodnutí nyní potlačovali. Tímto směrem se také ubíraly projevy jejich představitelů na prvním poválečném sjezdu zahraničních vojáků druhého odboje. Za „československé dobrovolce ze Španělska“ promluvil M. Nekvasil²⁵⁹. Ve svém projevu zrekapituloval osudy čsl. interbrigadistů po skončení občanské války a zdůraznil nedílnou spojitost boje ve španělské válce s bojem za národní osvobození: „*My, českoslovenští dobrovolníci ze Španělska, jsme nejstarší složkou naší zahraniční akce proti nacismu a fašismu. Zahájili jsme tento boj téměř dva roky před mnichovskou zradou a vedli jsme jej nepřetržitě téměř devět let.*“ Poukázal také na složitou životní situaci mnoha vrátivších se vojáků a ze záměrného „zneuznávání a šikanování“ těchto dobrovolníků obvinil staré reakční síly dosud uhnížděné na odpovědných místech: „*Je to dílem nepřátel našeho odboje proti okupantům a všech jejich spojenců, že naši vojáci se potloukají často bez zaměstnání, bez bytu a bez pomoci.*“ V závěru potom volal po nápravě: „*My, českoslovenští*

---

²⁵⁹ Kromě něj hovořil na sjezdu také Laco Holdoš, který zde zastupoval Komunistickou stranu Slovenska. Také Holdoš zdůraznil podíl interbrigadistů na boji za svobodu Československa: „*Význam tohoto sjazdu ďalej je tým väčší, že sú tu zastúpení príslušníci zahraničného odboja všetkých frontov, že tu vidíme a počujeme vari po prvý raz hovoriť o československých príslušníkoch medzinárodných brigád španielskej národnej vojny z r. 1936 – 1939, ktorí sa pod Madridom bili za Prahu, Bratislavu a iná naše mestá a náš ľud, a ktorí v mesiaci máji 1939 kolektívne a jednotne manifestovali v koncentračných táboroch Daladiéra a Osuského vernosť republiky, vernosť demokracii, žiadajú v prípade vojny proti Nemecku bojovať i naďalej so zbraňou v ruke proti našim národným utlačovateľom...*“ (*Vojáci druhého odboje*. Praha: Československá obec legionářská 1947, s. 49)

dobrovolníci ze Španělska, žádáme, abychom byli i před zákonem považováni za čs. zahraniční vojáky. Žádáme, aby našim invalidům, sirotkům a vdovám byla přiznána všechna práva, žádáme plné uznání hodností, kterých jsme vydobyli v boji proti fašismu."²⁶⁰

Čelní interbrigadisté (velitelé, komisaři, důstojníci ap.) takové potíže neměli - po návratu zaujímali důležité pozice v politicko-mocenské struktuře obnovené československé republiky (byť nikoli prvořadě jako třeba v Jugoslávii nebo v Maďarsku). Především pro KSČ (jejíž prvorepublikové členstvo bylo těžce zdecimované během okupace) znamenali vítaný přísun schopných, ostřílených a politicky naprosto spolehlivých kádrů. Uplatnili se proto zejména v rámci stranického aparátu - v ÚV KSČ a jeho organizačních a bezpečnostních odděleních (mj. Holdoš, Hromádko, Pavel, Nekvasil, Závodský) a na krajských sekretariátech²⁶¹. Při sekretariátu ÚV KSČ byla také zřízena bezpečnostní „pětká“ (ve složení Hofman, Hromádko, Pavel, Valeš, Závodský), která později po policejní stránce zajišťovala provedení únorového převratu (Josef Pavel byl v únoru 1948 také velitelem hlavního štábu Lidových milicí). Vedle toho ale bývalí dobrovolníci působili také ve státních bezpečnostních složkách (v SNB, StB, Zemském odboru bezpečnosti nebo jako bezpečnostní referenti národních výborů - např. E. Neuman-Novák, L. Hofman, F. Drda, J. Hošek aj.), v armádě (Ackermanová-Petránková, J. Hecht, A. Soběslavský, J. Winterstein-Horský aj.), v zahraniční službě (např. K. Dufek, A. London, F. Löbl-Landa, O. Miksche), ve sdělovacích prostředcích (B. Laštovička byl v letech 1945-48 ředitelem Čs. rozhlasu, další působili v tisku).

Jejich další mocenský vzestup následoval po únorovém komunistickém převratu (podporoval je v něm také generální

---

²⁶⁰ tamtéž, s. 63-64

²⁶¹ Krajskými tajemníky KSČ byli J. Hušek (Havlíčkův Brod), J. Pavel (Plzeň) O. Šling (Brno), F. Knézl (Nitra), O. Valeš (Ústí n. Labem), A. Svoboda (Karlovy Vary), F. Kriegl (organizační tajemník na KV KSČ v Praze) organizačním tajemníkem na KV KSČ v Praze byl F. Kriegl.

tajemník KSČ Rudolf Slánský). Interbrigadisté se nyní dostali do vysokých politických funkcí (London a Dufek se stali náměstky ministra zahraničních věcí, Hušek náměstkem ministra informací a Kriegel ministrem zdravotnictví) a rozhodujících míst represivního aparátu nového režimu, z nichž se aktivně podíleli na perzekuci nekomunistických politiků, armádních činitelů nebo církevních hodnostářů. Josef Pavel se stal náměstkem ministra vnitra a generálem SNB, Osvald Závodský velitelem Státní bezpečnosti (1950-51), Oskar Valeš náčelníkem zahraniční rozvědky, Laco Holdoš gen. tajemníkem Ústředního akčního výboru Národní fronty (1948-51) a poverenikem pro věci církevní (1950-51), Ota Hromádka byl stranickým šéfem v armádě, Leopold Hofman velitelem ochranky Klementa Gottwalda, Bohumil Laštovička náměstkem ministra obrany (1950-52) apod. Počátkem roku 1949 přišla do bezpečnostních složek (SNB, StB) také velká skupina řadových interbrigadistů.

8. 3. Padesátá léta

Interbrigadisté se však na výsluní moci neudrželi dlouho. Pro některé stranické a bezpečnostní funkcionáře (a jejich sovětské poradce) se jevíli jako nespolehlivé a „rozkladné živly“ a jako „potenciální nepřátelé“ z mnoha důvodů: měli kontakty v cizině, druhou světovou válku prožili na Západě, někteří byli židovského původu atd.²⁶² Již v létě 1949 byli v souvislosti s kauzou amerického „špióna“ Noela Fielda zatčeni bývalí interbrigadisté Alice Kohnová-Glásnerová, Karel Markus a MUDr. Vlasta Veselá (ta ještě v témže roce údajně

---

²⁶² „...interbrigadisté v bezpečnosti i v armádě (a jejich blízcí druzi jako A. London) tvořili sebevědomou a soudržnou skupinu, která svým politickým rozhledem, jazykovými znalostmi (v době, kdy znát jiný cizí jazyk než ruštinu bylo podezřelé) a organizačními schopnostmi, získanými ve Španělsku a francouzském odboji, vzbuzovala nechuť ostatních členů bezpečnostních složek, zejména různých narychlo vyškolených dělnických kádřů.“ (Bouček, Jaroslav: *Čs. interbrigadisté jako zdroj politických elit po roce 1945*. In: *Politické elity v Československu 1918-1948*. ÚSD AV ČR, Praha 1994, s. 163)

spáchala ve vazbě sebevraždu, podle jiných údajů zemřela v důsledku brutálního vyšetřování).

Podezíravost vůči navrátilcům ze Španělska dále vzrostla v důsledku roztržky s Jugoslávií (kde interbrigadisté zastávali vysoké státní i stranické funkce) a zejména v souvislosti s procesem s Lászlo Rajkem, také bývalým dobrovolníkem ze Španělska, v říjnu 1949 v Maďarsku. Na přelomu let 1949/1950 byl na Ministerstvu vnitra vytvořen pod vedením Karla Švába zvláštní „vyšetřovací sektor“ pro hledání nepřátel uvnitř strany a jeden z jeho čtyř referátů byl zaměřen přímo na bývalé příslušníky interbrigád (vedl ho J. Hošek). Na jejich sledování se velmi aktivně podílela také Komise stranické kontroly pod vedením J. Taussigové. Bezprostředním popudem k zahájení jejich perzekuce se nakonec stalo zatčení ambiciozního brněnského tajemníka KSČ Otty Šlinga v říjnu 1950. Vyšetřovatelé se zaměřili na jeho vazby z minulosti a brutálními výslechovými metodami na něm vynutili řadu výpovědí, v nichž obviňoval některé bývalé spolubojovníky ze Španělska z nejhorších zločinů²⁶³. Na jejich základě potom proběhla v lednu a únoru 1951 hlavní vlna zatýkání. Ve vězení se nyní ocitla většina čelných interbrigadistů, další ještě následovali později.

Byli podrobena drastickým výslechům (mj. v proslulých příšerných podmínkách sklepního vězení zámku v Kolodějích) a připravováni pro jednotlivé politické procesy. Interbrigadisté totiž nebyli souzeni společně ve zvláštním monstrprocesu, nýbrž byli rozptýleni do mnoha separátních řízení²⁶⁴, aby

---

²⁶³ „....když byl opět vyslýchán [Šling] na základě jedné z teorií, o koho se opíral při přípravách spiknutí v bezpečnostním aparátě, řekl, že právě o interbrigadisty, které znal, protože sám byl ve španělské občanské válce. Potom již líčil demoralizaci interbrigadistů a všechno to, v čem se na ně mohl při uskutečňování svých plánů spoléhat.“ (Kaplan, Karel (ed.): StB o sobě: Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka. Praha: Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu 2002, s. 84)

²⁶⁴ Tak O. Šling a A. London byli zařazeni do hlavního procesu s „protistátním spikleneckým centrem“ (Slánský a spol.) v listopadu 1952 (Šling byl odsouzen k smrti a popraven, London dostal trest doživotí), K. Dufek do procesu s „pracovníky ministerstva zahraničí“ (Goldstücker a spol.) v květnu 1953. Hlavní úlohu dostali dobrovolníci v procesu se „skupinou pracovníků v bezpečnosti“ (Závodský a spol.) v prosinci 1953 (Závodský byl za trestný čin vlastizrady a špionáže popraven, odsouzen byl také Valeš). L. Holdoš byl odsouzen v procesu se „slovenskými buržoazními nacionalisty“ (Husák a spol.) v dubnu 1954, Ota Hromádka v procesu „se

v nich reprezentovali specifickou větev protistátních zločinců – demoralizované španělské veterány²⁶⁵. Jejich obžaloba obvykle obsahovala obvinění ze špionáže pro západní mocnosti, z titoizmu a nepřátelství vůči SSSR, někdy dokonce z kolaborace s francouzskou policií nebo gestapem v době války²⁶⁶. Byli při nich veřejně vláčeni coby „trockističtí agenti“, „kosmopolité“ odcizení Československu, „demoralizované živly“, „prodejní zrádci a poslušní sluhové západních imperialistů“. ²⁶⁷ Kromě této nejkřiklavější formy měla ale perzekuce interbrigadistů i mírnější, mimosoudní podobu. Mnoho bývalých dobrovolníků bylo propuštěno ze zaměstnání nebo přeloženo na podřadnější místa apod.

8. 4. Od rehabilitace do současnosti

Jejich situace se změnila teprve po odhaleních na XX. sjezdu KSSS v únoru 1956 a následném uvolnění poměrů v celém východním bloku. Interbrigadisté byli nyní v souladu s novou doktrínou veřejně prohlášeni za první účastníky národního boje proti fašismu²⁶⁸ a jejich nedávní pronásledovatelé ve stranickém a bezpečnostním aparátě byli označeni za „Berijovu bandu“. Během druhé poloviny padesátých let byli také všichni

---

skupinou generálů“ také v dubnu 1954. V individuálních řízeních byli odsouzeni J. Pavel, L. Hofman a mnoho dalších.

²⁶⁵ K posuzování úlohy španělských dobrovolníků dal vodítko ve svém projevu na ÚV KSČ 22. 2. 1951 sám K. Gottwald: „Po pádu demokratického Španělska přišli interbrigadisté ze značné části do francouzských táborů. Žili tam za velmi zlých podmínek a stali se předmětem nátlaku a vydírání, napřed francouzské, americké a potom německé a jiných výzvědných služeb. A těmto výzvědným službám se také podařilo, že, zneživajíce zlého fyzického a morálního stavu interbrigadistů, mnohé z nich naverbovaly. Pokud je naverbovali Američané a Francouzi, tedy tito lidé sloužili přímo západním imperialistům, pokud je naverbovalo německé gestapo, tedy tito lidé po porážce hitlerovského Německa byli, tak jako všichni agenti gestapa, předáni americké výzvědné službě.“ (citováno podle Bouček, cit. dílo, s. 165)

²⁶⁶ Selhání J. Klecana při výsleších na gestapu známé z Fučíkovy Reportáže bylo konstruktéry procesů využito k obviněním, že vedoucí interbrigadisté z Francie vyslali některé dobrovolníky do protektorátu, aby zde vyzradili ilegální organizace KSČ německé tajné policii.

²⁶⁷ *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*, Praha: Orbis 1953, s. 174, 446 aj.

²⁶⁸ Na rok 1956 shodou okolností připadalo dvacáté výročí založení mezinárodních brigád, které se stalo vítanou příležitostí k jejich rehabilitaci. Během tohoto roku pak vyšla celá řada knih a článků připomínajících boje čsl. dobrovolníků ve Španělsku, o nichž se od konce čtyřicátých let v podstatě mlčelo.

věznění interbrigadisté propuštění na svobodu a postupně soudně i stranicky rehabilitováni.

Během šedesátých let se potom začali vracet do veřejného života a (až na výjimky) se nyní angažovali v rámci reformního křídla KSČ. Tato dekáda se přitom stala jakousi „zlatou érou“ zájmu veřejnosti o jejich osudy. Obraz dobrovolného bojovníka za věc socialismu a míru, autentického komunisty a odhodlaného internacionalisty, který se navíc stal obětí kultu osobností a represálií 50. let, dobře vyhovoval potřebě obrozující se společnosti po nových vzorech, nezatížených (alespoň na první pohled) stigmatem stalinizmu předcházejícího období. V době kubánské revoluce také KSČ využívala jejich jazykových schopností a zkušeností s hispánským prostředím a řadu z nich na Kubu v různých funkcích vyslala (např. L. Holdoš, F. Kriegela nebo R. Falbra). Přelomový rok 1968 některé z nich opět vynesl do vrcholných politických pozic - František Kriegel se stal předsedou ÚV Národní fronty, Josef Pavel obsadil vlivné postavení ministra vnitra.

Po okupaci Československa v srpnu 1968 byli interbrigadisté „zapletení“ do obrodného procesu znovu odstranění z vedoucích pozic, ale následky pro ně již nebyly tak fatální jako v padesátých letech. Někteří se nyní rezignovaně stáhli do ústraní (Pavel, Holdoš), jiní zvolili odchod do emigrace (Hromádka) nebo se aktivně zapojili do disidentského hnutí (Kriegel). To byly ale jen individuální případy. Ostatní byli ve vztahu k nové moci patrně víceméně loajální nebo lhostejní. Normalizační režim jejich účast „u Madridu“ i nadále oficiálně oslavoval (byť s patřičným vypuštěním inkriminovaných jmen) a k jejich odkazu se vždy rád hlásil.

Po listopadu 1989 nebyl ze strany české (politické ani širší) veřejnosti o osudy dožívajících interbrigadistů žádný zájem, nebylo jasné, jestli je zařadit do skupiny hrdinů a obětí komunistické totality nebo mezi její spoluviníky.

Naproti tomu španělská vláda v roce 1996 u příležitosti šedesátého výročí vypuknutí občanské války udělila všem dosud žijícím interbrigadistům čestné španělské občanství jako poděkování za jejich podíl na boji proti fašizmu ve Španělsku. Až v květnu 2006 ocenil i český ministr obrany Karel Kühnl poslední žijící interbrigadisty (sedm osob) za jejich protifašistický boj medailí a pamětním listem.

Závěr

Dobrovolníci z Československa tvořili podstatnou součást jednotek mezinárodních brigád, a to jak početně - 2.200 příslušníků, tj. přibližně sedm procent všech interbrigadistů - tak i svými vojenskými schopnostmi (českoslovenští dělostřelci, piloti a zdravotníci patřili k nejlepším v celém republikánském vojsku). Protože nikdy početně nestačili na vytvoření samostatné československé mezinárodní brigády (jako se to podařilo například Polákům nebo Italům), najdeme je rozptýlené ve všech mezinárodních brigádách, v mnoha různých útvech nejrozličnějších zbraní. Zúčastnili se také všech nejvýznamnějších bitev občanské války - bojovali již u Irúnu v létě 1936, pak na předměstích Madridu v kritických chvílích španělské republiky v listopadu, při velké bitvě na Jaramě v únoru 1937, i při republikánských ofenzívách u Brunete, na Aragonu (u Belchite) a na Ebru v druhé polovině roku 1937 a v roce 1938. Velká část z nich zůstala na území Španělska až do konce války na počátku roku 1939. Během těchto necelých tří let zemřelo, bylo zajato nebo prohlášeno za nezvěstné bezmála čtyři sta československých dobrovolníků (asi šestnáct procent), dalších tisíc z nich bylo zraněno.

Rozhodující podíl na tom, že se tolik Čechoslováků rozhodlo odjet bojovat do Španělska, přitom měla Komunistická strana Československa. Ta již na podzim 1936 na základě nařízení Komunistické internacionály spustila rozsáhlou náborovou kampaň na získávání dobrovolníků pro mezinárodní brigády. Verbovací systém KSČ měl trojstupňové uspořádání, nejprve místní funkcionář dobrovolníka „získal“ (nebo vytypoval), poté ho předal krajskému tajemníkovi, který ho „zpracoval“, prověřil a odeslal na ústředí do Prahy, jehož funkcionáři pak poskytli dobrovolníkovi finanční prostředky na cestu a připravenou trasu do Francie. Čechoslováci přitom opouštěli republiku legálně nebo ilegálně, podle toho, jestli

se jim podařilo získat cestovní pas. Kromě nich odjelo do Francie (a posléze do Španělska) s pomocí KSČ několik stovek zahraničních dobrovolníků z východoevropských zemí. KSČ pověřila k odjezdu do Španělska i řadu svých funkcionářů. Ti pak obsazovali jednotlivé velitelské nebo komisařské funkce podle svých vojenských schopností. Československé státní úřady se sice snažily proti verbování českých občanů zasahovat (zejména kvůli nepříznivému dojmu, který kvůli tomu o ČSR vznikal v zahraničí), ale o žádnou perzekuci, jak o ní hovořila komunistická historiografie, se rozhodně nejednalo.

Českoslovenští dobrovolníci se přitom rekrutovali ze všech národností tehdejší republiky, jejich věk se pohyboval průměrně kolem 30 let. Sociálně mezi nimi převažovali dělníci, ale významnou část tvořili i příslušníci inteligence (hlavně lékaři) a studenti. Politicky tvořili pestrou směs s výrazným zastoupením komunistů, které ovšem na rozdíl od zahraničních interbrigadistů nedosáhlo nadpoloviční výše.

Po skončení občanské války se většina bývalých interbrigadistů zúčastnila také bojů druhé světové války, ať už v řadách spojeneckých armádních sborů, nebo v rámci antifašistického odbojového a partyzánského hnutí v různých zemích Evropy (zejm. ve Francii, v protektorátu a na Slovensku). V poválečném Československu získávali „španěláci“ nejprve důležité pozice ve stranickém a státním aparátu, ale na počátku padesátých let se stali obětí politické perzekuce a mnoho z nich skončilo ve vězení (někteří byli také popraveni).

Úplně na závěr ještě řekněme, že účast Čechoslováků v mezinárodních brigádách, tomto nejvýraznějším projevu tzv. proletářského internacionalizmu ve světových dějinách se také stala jedním z podstatných ideových a personálních zdrojů, od nichž v Československu komunistický režim odvozoval svou legitimitu.

Resumé

Tato diplomová práce se zabývá problematikou československých příslušníků mezinárodních brigád během občanské války ve Španělsku v letech 1936-1939. Kladě si přitom za cíl zpracovat toto téma bez ideologizujících přístupů, které byly pro československou historiografii od počátku příznačné. Zvláštní pozornost proto zaměřuje právě na ty aspekty občanské války a interbrigád, které byly v minulosti nejvíce překrouceny a dezinterpretovány (zejm. úloha komunistického hnutí a SSSR ve Španělsku). Je logické, že tedy vychází především ze zahraniční odborné literatury a pramenného výzkumu.

Dvě úvodní kapitoly se stručně věnují dějinám španělské občanské války a jejímu mezinárodnímu kontextu, jakožto nezbytnému pozadí pro samotný výklad historie interbrigád. První se přitom soustředí na vnitřní („španělské“) příčiny konfliktu a jeho průběh, podrobněji pak na vývoj uvnitř republikánské zóny, vztahy mezi jednotlivými složkami republikánského tábora a dvojaké působení španělských komunistů. Druhá je věnovaná mezinárodním aspektům války, které byly pro její výsledek rozhodující. Ukazuje postoje klíčových světových velmocí, ať už šlo o intervenci fašistických mocností ve prospěch Franka nebo o koncepci tzv. neintervence západních demokratických zemí. Zvláště si všímá politiky Sovětského svazu a Kominterny vůči Španělsku, a jejich „pomoc“ republice přehodnocuje ve světle nově publikovaných dokumentů.

Následující kapitola obsáhle rozebírá zahraniční vojenskou účast na straně republiky, zejména fenomén mezinárodních brigád. Sleduje vytváření těchto „organizovaně dobrovolnických“ sborů počínaje kominternovským rozhodnutím o jejich založení, přes náborové kampaně komunistických stran a transport dobrovolníků do Španělska, až po ustavení prvních

vojenských útvarů na konci října 1936. Další část shrnuje jejich organizační vývoj a účast v nejvýznamnějších bojích občanské války (zejm. při proslulé obraně Madridu), která se uzavřela odvoláním interbrigád z front v srpnu 1938. Poslední pasáže se potom výběrově zabývají některými speciálními nebo spornými stránkami historie mezinárodních brigád, které dosud buď stály stranou zájmu československé historiografie (např. působení komunistické propagandy na dobrovolníky; čistky a teror uvnitř brigád apod.) nebo jí byly dezinterpretovány, resp. zjednodušovány (např. otázka motivace interbrigadistů pro boj ve Španělsku).

V další části se už pozornost obrací na Československo, a to předně na úspěšnou verbovací kampaň československých komunistů. V rozporu se standardním pojetím komunistické historiografie se zde nechápu odchody dobrovolníků do Španělska toliko jako spontánní rozhodnutí individuálních antifašistů, nýbrž jako promyšlený a plánovitý podnik KSČ (resp. v širším měřítku celé Kominterny), bez jejíž náborové iniciativy, organizačního aparátu a finančního zabezpečení by se nikdy nemohly rozrůst do takových rozměrů. Podrobně sleduje průběh a fáze verbovací akce, způsob získávání dobrovolníků a jejich odesílání do Francie, a nepřehlíží ani finanční stránku věci. Přístup československých státních úřadů k verbovací akci hodnotí (ve srovnání s okolními zeměmi) jako výjimečně benevolentní a dovozuje, že byl jednou z podstatných příčin jejího úspěchu.

Práce se pokouší také odpovědět na zásadní otázku, kdo vlastně byli českoslovenští dobrovolníci ve Španělsku. Na základě statistických údajů proto rekonstruuje jejich národnostní, věkové, politické, vzdělanostní a sociální složení. Navazující oddíl pak pojednává o samotném působení československých dobrovolníků na španělských frontách. Formou přehledu rekapituluje, v jakých útvarech zde Čechoslováci bojovali a v jakých operacích byli nasazeni. Neopomíjí ani

příslušníky zvláštních složek, jako byli letci, zdravotníci atp.

Závěrečná kapitola se potom zabývá odchodem československých interbrigadistů ze Španělska a jejich spleťtými osudy během druhé světové války a v poválečném Československu. Zaměřuje se nejprve na jejich účast v dalším protifašistickém boji, ať už v řadách spojeneckých armád nebo v odbojových hnutích různých evropských zemí (zvl. ve Francii a v protektorátu). V období po skončení druhé světové války sleduje zejména významné stranické funkcionáře z řad bývalých interbrigadistů, nejdříve jako spolustrůjce a posléze jako oběti totalitního komunistického systému.

Summary

This thesis deals with the Czechoslovak volunteers of the International Brigades during the Spanish civil war 1936-1939. The major aim of the paper is to work up this topic without the ideological objectives, which were until recently quite common in the Czech (or Czechoslovak) writing about the volunteers. It is specially focused on those aspects, which were in the communist historiography the most distorted ones (e.g. the attitude of Soviet Union and the international communism to the Spanish war, the role of KSČ etc.). Therefore it is based primarily on the foreign scientific literature and the archive research.

The first two chapters briefly discuss the history of the Spanish civil war and its international context as a necessary background for the following analysis of the International Brigades. The former is concentrated on the inner („Spanish“) roots of the conflict and its development, more closely on the relations between the leading forces within the loyalist zone and on the dual role of Spanish communists. The latter then treats the international aspects of the civil war, which were of the main importance for its conclusion. It shows different attitudes of the major world Powers, both the intervention of the fascist dictatorships on the Francoist side and the non-intervention concept of the Western democratic countries. Particularly attention it paid to the policy of the Soviet Union and Comintern towards Spain and reinterprets their aid to Republic with regard to the newly published documents.

The following chapter closely examines the general history of the foreign military involvement on the side of the legal government and mainly the appearance of the International Brigades. It traces the formation of these „organized voluntary“ corps, from the very Comintern decision on their foundation, the recruiting campaigns of various communist

parties and the transport of recruits to Spain, up to the establishing of the first military units in the late October 1936. In the next part the organizational development of the Brigades is recapitulated as well as their participation in the most important battles of the civil war (above all in the famous defence of Madrid), which was finished by their withdrawal from the first lines in August 1938. The last passages then selectively discuss special or disputable aspects of the history of the International Brigades which were ignored by Czechoslovak historiography (e.g. the influence of communist propaganda on the volunteers, purges and political terror within the Brigades etc.) or were distorted or oversimplified by it.

In the next part focus is turned on Czechoslovakia, predominantly on the succesful recruitment campaing of Czechoslovak communists. Contrary to the conventional concept of communist historiography the volunteering is not viewed merely as a spontaneous decision of the individual antifascist, but as the systematic and carefully worked-out enterprise of KSČ (or in wider scale of the whole Comintern). Without its initiative, organization and funding could the action never grow to such a large proportion. The course and the phases of the recruitment campaign are analysed in detail, as well as the way how volunteers were recruited and dispatched to France and the financial aspects of the enterprise. The reaction of the Czechoslovak authorities to the whole drive is judged (in comparison with the other countries) as extraordinarily tolerant and therefore as the significant cause of its boom.

The thesis also tries to answer the crucial question, who were in fact the Czechoslovak volunteers in Spain. On the basis of statistical records their ethnic, age, political, educational and social composition is reconstructed. Consequential section then explores the activity of the

Czechoslovak volunteers on the Spanish battlefields. Particular units in which they were organized is summarized and also the military operations in which they took part. Also the Czechoslovak participation in the special forces (e.g. pilots and medical corps) is not overlooked.

The final chapter is concerned with the departure of Czechoslovak volunteers from Spain and their complicated path throughout the World War II and in the post-war Czechoslovakia. It focuses at first on their participation in the subsequent antifascist struggle, both in the ranks of Allied forces and in the various resistance movements (especially in France and in Protectorate). In post-war period mainly the higher party functionaries of the former volunteers are observed, first as the co-originators of the totalitarian communist system and then as its victims.

Prameny a použitá literatura

Archivní prameny:

Vojenský historický archiv: fond 32 - Českoslovenští dobrovolníci ve Španělsku

Národní archiv: fond PP 1931-1940 (Policejní presidium)

Tisk:

A-Zet 1937

Rudé právo 1936 – 1937

Tvorba 1936 – 1938

Literatura:

Ajzner, Seweryn: *Rekrutacja ochotników polskich do hiszpańskiej armii republikanskiej w 1936-1937 r.* In: *Wojskowy przegląd historyczny*, roč. 1959, sv. 2, s. 174-209

Bart, Ilja: *Kráter se otevírá*. Praha: Mladá fronta 1957

Bartoš, Josef: *Nedokončené životopisy (Portréty mladých lidí, kteří položili život v boji proti fašismu)*. Praha: Mladá fronta 1987

Bartošek, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha - Paříž (1948-1968)*. Praha – Litomyšl: Paseka 2000

Bevor, Anthony: *Španělská občanská válka*. Praha/ Plzeň: Pavel Dobrovský – BETA a Jiří Ševčík 2004

Bičík, Zdeněk - Frajdl, Jiří: *Na pomoc demokratickému Španělsku*. Hradec Králové: Kruh 1967

Biheller, Bedřich: *Ještě k válce ve Španělsku po třiceti letech*. *Mezinárodní politika*, roč. 1966, s. 444

Biheller, Bedřich: *Španělská válka po třiceti letech*. *Mezinárodní politika*, roč. 1966, s. 322-323

- Blanda, Robert: *Červencový vojenský převrat 1936 ve Španělsku v soudobém českém tisku*. Diplomová práce. Praha 1996
- Boj KSČ proti fašismu a na obranu republiky 1934-1938*. Česká Lípa: Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě 1986
- Boj španělské demokracie*. Praha: Výbor na pomoc demokratickému Španělsku 1937
- Bojovali jsme ve Španělsku (Českoslovenští dobrovolníci mezinárodních brigád ve Španělsku 1936-1939)*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1956
- Bouček, Jaroslav: *Čs. interbrigadisté jako zdroj politických elit po roce 1945*. In: *Politické elity v Československu 1918-1948*. Praha: ÚSD AV ČR 1994, s. 147-180
- Brecht, Bertolt: *Pušky paní Carrarové*. In: *Divadelní hry 2*. Praha: SNKLHU 1959
- Brož, Miroslav - Drebot, Jindřich: *Stálo za to žít*. Praha: Naše vojsko 1981
- Cílek, Roman: *Krvavá předehra*. Praha: EPOCH 2005
- Dejmek, Jindřich (ed.): *Československá zahraniční politika v roce 1936. (sv. I.)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2003
- Dimitrov, Jiří - Marty, André: *Rok bojů ve Španělsku*. Praha: Nákl. Fr. Nedvěda 1937
- Dobrovolníci svobody (O boji československých dobrovolníků proti fašismu ve Španělsku v letech 1936-1939)*. Praha: Naše vojsko-SPB 1956
- Durgan, Andy: *Freedom fighters or Comintern army? The International Brigades in Spain*. in: *International Socialism Journal*, č. 84, 1999
- Erenburg, Ilja: *Španělské reportáže*. Praha: Naše vojsko 1989
- Falbr, R.: *Sagunto (Z vyprávění španělského dobrovolce)*. Letu zdar, roč. 1947-48, s. 79-80
- Frei, Bruno: *Muži z Vernetu*. Praha: Naše vojsko 1962
- Friedl, Jiří: *Muži z tábora Gurs*. Historie a vojenství, roč. 2000, s. 806-827
- Fučík, Julius: *Reportáž, psaná na oprátce*. Praha: Torst 1995
- Fukan, Karel: *K historii španělské občanské války a interbrigád*. Revue dějin socialismu, roč. 1968, s. 241-244
- Guadalajara, porážka fašismu*. Praha: Nákl. Fr. Nedvěda 1937
- Halas, František: *Dopisy*. Praha: Torst 2001
- Haldane Charlotte: *Truth Will Out*. New York 1950
- Hecht, J.: *Českoslovenští dobrovolníci ve Španělsku*. Vojenská výchova, roč. 1946-47, s. 507-511
- Hemingway, Ernest: *Komu zvoní hrana*. Praha: Mladá fronta 1962
- Hofman, Leopold: *Vítr dalekých cest*. České Budějovice: Krajské nakladatelství 1963
- Holdoš, Laco: *Boj o Madrid*. Vojenská výchova, roč. 1947-1948, s. 101-102

- Holdoš, Laco: *Rendez-vous s historií*. Plamen, roč. 1965, s. 93-99
- Holdoš, L. - Bartošek, K.: *Svědék Husákova procesu vypovídá*. Praha: Naše vojsko 1991
- Horský, Petr: *Španělsko v srdci*. Praha: Naše vojsko 1956
- Hotmar, Josef: *Nebe bez mračen*. Praha: Práce 1988
- Hrbata, František: *Pád monarchie a vznik 2. republiky*. Historický časopis, roč. 1974, s. 49-70
- Hrbata, František: *Pomoc pokrokového světa republikánskému Španělsku v letech 1936-1939*. Společenské vědy ve škole, roč. 1972-1973, s. 272-278
- Hrbata, František: *Válka ve Španělsku v letech 1936-1939*. Společenské vědy ve škole, roč. 1972-1973, s. 46-50
- Hromádko, Otakar: *Čechoslováci v bojích o Španělsko*. Tvorba, roč. 1946, s. 231
- Hromádko, Ota: *Jak se kalila voda*. Köln: Index 1982
- Hromádko, Ota: *Ještě poznámky k historii čs. dobrovolníků ve Španělsku*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1967, s. 917-921
- Hromádko, Otakar: *K historii československých dobrovolníků ve Španělsku*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1966, s. 376-389
- Hurikán, Bob: *Dějiny trampingu*. Praha: Novinář 1990
- Hušek, Josef - Pavel, Josef: *Příspěvek k práci československých komunistů v mezinárodních brigádách ve Španělsku*. In: *Sborník VPA – Příspěvky k dějinám vojenské politiky KSČ*. Praha 1960, s. 261-317
- Chalupa, Jiří: *Zápisky o válce občanské*. Praha: NLN 2002
- In the quest of a legend... To the memory of Dr. David (Dezsö) Tallenberg 1905-1938*. (autor neuveden, ineditum)
- Jackson, Michael: *Fallen Sparrows (the International Brigades in the Spanish Civil War)*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1994
- Jakobson, Roman: *Z korespondence*. Praha/ Litomyšl: Paseka 1997
- Johnston, Verle B.: *Legions of Babel: The International Brigades in the Spanish Civil War*. University Park: The Pennsylvania State University Press 1967
- Káňa, O.: *Solidarita Ostravska s bojujícím Španělskem v letech 1936-1938*. In: *Slezský sborník* 1961, s. 289-306
- Kaplan, Karel: *Mocní a bezmocní*. Toronto: Sixty-Eight Publishers 1989
- Kaplan, Karel (ed.): *StB o sobě: Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha: Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu 2002
- Kárník, Zdeněk: *České země v éře První republiky. Díl třetí: O přežití a o život (1936-1938)*. Praha: Libri 2003

- Keene, Judith: *Fighting for Franco (International Volunteers in Nationalist Spain during the Spanish Civil War, 1936-1939)*. London: Leicester University Press 2001
- Kisch, Egon Ervin: *Vojáci u moře*. Praha: Společnost přátel demokratického Španělska 1938
- Kocman, Vincenc: *Boj bez slávy*. Brno: Krajské nakladatelství v Brně 1962
- Kocman, Vincenc: *Jak jsme bojovali ve Španělsku (Ze vzpomínek českého interbrigadisty)*. In: Vlastivědný věstník moravský. Brno 1959, s. 18-23
- Kodeš, Jiří: *KSČ a válka ve Španělsku 1936-1939*. Mezinárodní politika, roč. 1961, s. 570-575
- Koestler, Arthur: *Španělsko krvácí (Dokumenty o ukrutnostech spáchaných španělskými povstalci)*. Praha: Volná myšlenka 1937
- Komar, Waclav: *Jaká byla „historická pravda“*. Revue dějin socialismu, roč. 1968, s. 227-241
- Krammer, Arnold: *Germans against Hitler – The Thaelmann Brigade*. Journal of Contemporary History, roč. 1969, č. 2, s. 65-83
- Kratochvíl, Jaroslav: *Barcelona – Valencie – Madrid*. Praha 1937
- Krechler, Vladimír a kol.: *Příruční slovník k dějinám KSČ*. Praha: Nakladatelství politické literatury 1964
- Krieshofer, Ivo: *Vznik španělské lidové republikánské armády*. Historie a vojenství, roč. 1958, s. 433-450
- Kružík, František: *Bojovali jsme za svobodu Španělska*. Hlas revoluce, roč. 1962, č. 2, str. 3
- Kružík, František: *Českoslovenští dobrovolníci mezinárodních brigád ve Španělsku 1936-1939*. Kandidátská práce ČSAV – HÚ 1967. (strojopis)
- Kružík, František: *Českoslovenští dobrovolníci v národně revoluční válce španělského lidu 1936 – 1939*. Historie a vojenství, roč. 1955, str. 413-443
- Kružík, František: *Českoslovenští dobrovolníci ve Španělsku*. In: Přednášky čsl. společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí. Praha 1958
- Kružík, František: *KSČ a českoslovenští dobrovolníci v mezinárodních brigádách ve Španělsku*. Historie a vojenství, roč. 1961, str. 111-141
- Kružík, František: *Odjezdy čs. dobrovolníků do Španělska 1936-1938*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1968, s. 533-554
- Kružík, František: *Solidarita s republikánským Španělskem a vznik mezinárodních brigád*. Historie a vojenství, roč. 1966, s. 408-445
- Kružík, František: *Španělská válka v literatuře*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1968, s. 768-779
- Kružík, František: *Z bojů španělského lidu za svobodu*. Historie a vojenství, roč. 1957,

s. 295-298

- Kundera, Ludvík (ed.): *Španělský podzim Františka Halase*. Brno: Museum města Brna 1959
- Kyša, Leoš: *Poslední interbrigadisté*. Magazín Práva, roč. 2004, č. 30 (17. 7. 2004), s. 6-10
- Laichman, M.: *Nové příspěvky k problematice protifašistického boje ve Španělsku v letech 1936-1939*. Historie a vojenství, roč. 1957, s. 422-426
- Lazitch, B. – Drachkovitch, M.: *Biographical Dictionary of the Comintern*. Stanford CA: Stanford University 1973
- Lister, Enrique: *Živý příklad mezinárodní solidarity*. Nová mysl, roč. 1961, s. 1223-1231
- London, Artur: *Doznání*. Praha: Československý spisovatel 1990
- London, Artur G.: *Španělsko, Španělsko....* Praha: Nakladatelství politické literatury 1963
- Longo, Luigi: *Madridská epopej*. Praha: SNPL 1958
- Malraux, André: *Naděje*. Praha: ELK 1938
- Marek, Karel: *Bojovali jsme ve Španělsku*. Nová mysl, roč. 1957, s. 588-592
- Marek, Karel: *Poučení z antifašistické války ve Španělsku*. Tribuna 1976, č. 10, s. 10
- Marek, Karel: *V zájmu historické pravdy*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1967, s. 434-449
- McDermott K. – Agnew, J.: *The Comintern (A History of International Communism from Lenin to Stalin)*. London: Macmillan Press 1996
- Nálevka, Vladimír: *Československo-španělské vztahy v letech občanské války 1936-1945*. In: „Dvacáté století“. Praha: UK – FF 2004, s. 85-112
- Nálevka, Vladimír: *Řezník z Albacete*. Historický obzor, roč. 1997, s. 85-87
- Nálevka, Vladimír: *Specialista*. Historický obzor, roč. 1996, s. 227-228
- Nálevka, Vladimír: *Století českého zájmu o Španělsko*. In: *České země a Španělsko (Z dějin česko-španělských vztahů)*. Ostrava: FF Ostravské univerzity 1996, s. 91-101
- Nálevka, Vladimír: *Světová politika ve dvacátém století I*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml. 2000
- Nekvasil, M.: *Kdo hájil Madrid – hájil Prahu i Bratislavu*. In: *Vojáci druhého odboje*. Praha: Československá obec legionářská 1947, s. 63-64
- Nekvasilová, K.: *Seznam československých interbrigadistů (1936-1939)*. Praha: ČSPB 1996 (strojopis)
- Nelson, Steven: *Dobrovolníci*. Praha: Naše vojsko 1957
- Norden, Albert: *Španělská tragédie*. Praha: SNPL 1956
- Nováčková, Eva: *Třebíčští interbrigadisté*. Třebíč: Západomoravské muzeum Třebíč 1977
- Novák, Ladislav - Soběslavský, Alois: *Několik poznámek k diskusi interbrigadistů*. Revue dějin socialismu, roč. 1968, s. 244-252

- Olivová, Věra: *Dějiny první republiky*. Praha: Karolinum 2000
- Orwell, George: *Hold Katalánsku*. Praha: Odeon 1991
- Payne, Stanley G.: *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*. New Haven: Yale University Press 2004
- Pavel, Josef: *K historii československých dobrovolníků ve Španělsku*. Příspěvky k dějinám KSČ, roč. 1967, s. 583-608
- Perútka Jaromír: *Športovec Ján Mrkva, čs. dobrovolník v boji proti fašizmu v Španielsku*. Bratislava: Šport 1963
- Preston, Paul: *A Concise History of the Spanish Civil War*. London: Fontana Press 1996
- Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*, Praha: Orbis 1953
- Pros, Josef: *Českoslovenští dobrovolníci v národně revoluční válce španělského lidu 1936-1939*. Historie a vojenství, roč. 1956, str. 444-450
- Pros, Josef: *Střetnutí nad Teruelem*. Československý voják, roč. 1956, č. 21, s. 28-29
- Pros, Josef: *Viva la Vida!* Praha: Naše vojsko 1956
- Pri Madride bojovali sme o Prahu (Sborník spomienok československých dobrovolníkov v boji proti fašizmu v Španielsku z rokov 1936-1939)*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1961
- Příbyl, Zdeněk: *La Corrida. Příběhy českého malíře ve španělské válce*. Praha: Naše vojsko 1960
- Regler, Gustav: *Owl of Minerva*. London: Rupert Hart-Davis 1959
- Renn, Ludwig: *Španělská válka*. Praha: Naše vojsko 1959
- Richardson, Dan R.: *Comintern Army*. Lexington: The University Press of Kentucky 1982
- Rok práce a zkušeností lazaretu Jana Amose Komenského v demokratickém Španělsku*. Praha: Společnost přátel demokratického Španělska 1938
- Rupnik, Jacques: *Dějiny komunistické strany Československa (Od počátků do převzetí moci)*. Praha: Academia 2002
- Šmoldas, Zdeněk: *U Madridu se bojuje za Prahu*. In: *Českoslovenští letci v boji proti fašismu*. Praha: Naše vojsko 1987, s. 31-55
- Šmoldas, Zdeněk: *U Madridu se bojuje za Prahu (Českoslovenští letci ve španělské občanské válce)*. Praha: SPB 1986
- Thomas, Hugh: *The Spanish Civil War*. London: Penguin Books 2003
- Ubieto a kol.: *Dějiny Španělska*. Praha: NLN 1995

- Vajsová, H.: *Národněrevolučná vojna v Španielsku v rokoch 1936-1939 a jejich ohlas v ČSR*. Historický časopis, roč. 1955, s. 153-188
- Vajtauer, Emanuel: *Španělsko v ohni*. Praha: Melantrich 1937
- Vávra, Vlastimil: *Na pomoc španělské republice*. Praha: SPB 1981
- Vebr, Lubomír (ed.): *Kolonialismus, imperialismus a fašismus v ibero-americkém světě*. AUC – Philosophica et Historica 3-4, 1973. Praha: Univerzita Karlova 1974
- Viva la vida (Z bojů španělského lidu za svobodu 1936 až 1939)*. Praha: Naše vojsko 1956
- Vorel, J. – Šimánková, A. (eds.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. Díl I. Praha: Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu 2003
- Winter, Gustav: *Oč jde ve Španělsku*. Praha: Nákladem Svazu národního osvobození 1937
- Wintringham Tom: *English Captain*. London 1939
- Za mír a svobodu*. Barcelona 1937
- Zapletal, Česlav: *No pasarán. Internacionalní pomoc španělskému lidu...* Okresní archiv Kroměříž 1986
- Živé tradice*. Praha: Naše vojsko 1964